

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Психология» сериясы
Серия «Психология»
Series «Psychology»
№2(51), 2017**

Алматы, 2017

БАС РЕДАКТОР

Намазбаева Ж.И. – психология ғылымдарының докторы, профессор.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Михайлова Н.А. – PhD докторы, гонорар-профессор (Германия); **Нагибина Н.Л.** – PhD докторы (Германия); **Ерментәева А.Р.** – психология ғылымдарының докторы, профессор; **Ибраимова Ж.К.** – психология ғылымдарының кандидаты, доцент.

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Косшыгулова А.С. – психология магистры.

*Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10103 – Ж
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір. 2000 ж. бастап шығады.*

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Намазбаева Ж.И. – доктор психологических наук, профессор.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Михайлова Н.А. – доктор PhD, гонорар-профессор (Германия); **Нагибина Н.Л.** – доктор PhD (Германия); **Ерментәева А.Р.** – доктор психологических наук, профессор; **Ибраимова Ж.К.** – кандидат психологических наук, доцент.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ

Косшыгулова А.С. – магистр психологии.

*Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая
2009 г. №10103-Ж
Выходит с 2000 года. Периодичность – 4 номера в год.*

EDITOR IN CHIEF

Namazbayeva Zh.I. – doctor of psychological sciences, academician, professor.

THE EDITORIAL BOARD MEMBERS

Mikhailova N.A. – PhD, honorary-professor (Germany); **Nagibina N.L.** – PhD (Germany); **Ermentaeva A.R.** – PhD doctor of psychological sciences, professor; **Ibraimova J.K.** – candidate of pedagogical sciences, associate professor.

EXECUTIVE SECRETARY

Kosshygulova A.S. – Master of psychology.

*Registered in the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
8 May 2009 №10103-Zh/Ж
Periodicity – 4 numbers in a year publishing from 2000.*

МРНТИ 15.31.21.

Ж.Ы. Намазбаева ¹

Т.Ш. Исабекова ²

^{1,2}Абай атындағы ҚазҰПУ, «Тұлға психологиясы» ҒО,
Алматы қ., Қазақстан

ТҰЛҒАНЫҢ ДЕПРЕССИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫ МӘСЕЛЕСІ

Бұл мақалада тұлғаның түрлі деструктивті жай-күйлерінің негізгі себептері, факторлары және механизмдері жайында мәлімет беріледі. Түрлі депрессиялық жағдайларда психологиялық көмек көрсетуге және оның алдын алуға тұжырымдамалық көзқарас аясында қазіргі тұлғаға сипаттама беру үшін кешендік тәсілдеме жүзеге асырылды. Әр түрлі субъектілердің, сонымен қатар адам топтарының тұлғалық дамуына, депрессиялық күйлердің алдын алуға, психологиялық түзетуге бағытталған кейбір қарапайым психологиялық ұсыныстар, психологиялық кеңестер беріледі, сонымен қатар депрессияның пайда болу себептері, түрлері, белгілері жайында теориялық материал баяндалады. Тұлғаның коммуникативтік қызметтерін дамыту барысында танымдық және эмоционалды-еріктік өрістердің өзара байланысты тәсілдемесінің маңыздылығы көрсетілген. Сонымен қатар, қазақ тілінде интегративті түрде этномәдени аспектілерді ескеру арқылы қазіргі тұлғаның деструктивті жай-күйлерінің алдын алуға және психологиялық түзетуге тұтас көзқарастың теория-әдіснамалық, ғылыми-практикалық аспектілері назар аударылады.

Түйін сөздер: тұлғаның депрессиялық жай-күйі, психологиялық көмек, депрессиялық жағдайдың алдын алу, психологиялық түзету, жаңартпа психотехнологиялар.

Қазіргі кезде бүкіл әлемде тұлғаның әлеуметтік-психологиялық мәселелерінің барынша кең таралған көрінісі ретінде **депрессияның** түрлі формалары саналады. Бұл арада оның байқалуында әлеуметтік-саяси формациялар соншалықты маңызды емес, себебі кез келген қоғамда адам психикасының жалпы заңдылықтары ортақ және олар әр түрлі дәрежеде бұзылады.

XXI ғасырда тұлғаның түрлі жағымсыз қасиеттерін тудыратын себептері ретінде өмірдің аса жоғары қарқыны, бәсекелесу қабілетінің жоғарылығы, әр түрлі мәселелерге байланысты күйзелістің жоғары деңгейі, соның ішінде лаңкестік пен экстремизм, жұмыссыздық, әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақсыздық, қиын экономикалық жағдайлар және т.б. болып табылады. Сонымен қатар қазіргі қоғам адамға өз-өзіне наразылық тудыратын бірқатар құндылықтарды жүктейді. Мұндай құндылықтар болып жеке басының амандығы мен күш-қуатына табынушылық, физикалық және тұлғалық жетілу саналады. Сол үшін біз қатты алаңдаймыз, өзіміздің жеке мәселелеріміз бен сәтсіздіктерімізді жасыра бастаймыз. Қазіргі кезде депрессияға табиғатта болып жатқан өзгерістер, жыл маусымының ауысу ырғағының бұзылуы және т.б. әсер ететіндігін ерекше айта кеткен жөн [1].

Депрессияның түрлі себептері жөніндегі қазіргі көзқарастардың ортақ арқауы бар және олар келесі реттегілерден тұрады.

Көбінесе депрессия күйзеліс салдарынан пайда болады деп саналады. Белгілі болғандай, ол ұзаққа созылатын немесе жалғыз-жарым жарақаттайтын жағдай болуы ықтимал.

Депрессия кез келген жаста пайда болуы мүмкін. Депрессивтік ауытқулар кез келген әлеуметтік топтағы адамдарда болады.

Осылайша, кез келген қоғамның құндылықтары адамға айтарлықтай қысым жасай отырып, депрессивтік күйлердің пайда болуының негізгі себептері болып табылады. Әрбір адам өзінің әлеуметтік әл-ауқатын арттыруға, қоғамда құрметті, еңбекте табысты болуға, сымбатты да ақылды, отбасында, жұмысында сыйлы болуға, өзіне көңілі толатындай және қоршаған ортаға, әсіресе балалары, ері, әйелі жайында айтылған жағдайда, оларға жағымды болуға тырысатындығы белгілі. Демек, егер адам аталған параметрлердің біреуіне қол жеткізе алмаса, немесе одан да әрісі барлық әлеуметтік орталарда сәтсіздікке кез болып отырса, онда адамның бойында үмітсіздік пайда болады, сәтсіздікке ұшырайды және ... әрине оның тұлғалық дамуында түрлі жағымсыз үрдістер пайда болады.

Кез келгеніміздің басымыздан өтетін депрессивтік жағдайларға ауыр психологиялық жарақаттар әкелуі мүмкін: жақын адамдардың қайтыс болуы, отбасының бұзылуы, сүйікті адамынан ажырау, сонымен қатар ауыр сырқаттар. Ғалымдар депрессияның пайда болуында генетикалық факторларға, жүйеке және иммундық жүйелерінің ерекшеліктеріне ерекше мән береді [2].

Алайда біз депрессияның пайда болуының психологиялық себептері ретінде психиканың, күш-жігердің бейімдік қасиеттерінің төмендеуін, психиканың қорғаныс қасиеттерін басқара алмаушылықты, өзін-өзі реттей алмайтындықты, белсенді дербестіліктің, тұрақты тұлғалық дамудың, жақсы жетілген эмоциялық-еріктік үрдістердің жоқтығын, жақын және сенімді достардың, жанына жақын адамдардың, қажетті және даналық кеңестерін беретін аға тәлімгерлердің жоқтығын және т.б. белгілейтін едік.

Депрессия теориясына әр түрлі мектептердің психологиялық көзқарастары жайында айтатын болсақ, онда психоаналитикалық теорияның негізгі мәні болып - депрессия, бір мезгілде сүйіспеншілік пен өшпенділіктің объектісі болып табылатын маңызды «басқадан» айырылған кезде пайда болады. З.Фрейд [3] өз еңбектерінің бірінде «қара жамылу» және «меланхолия» ұғымдарын бөліп көрсетті. Ол қара жамылуды шын мәнінде маңызды және сүйікті адамнан айырылудың салдарынан деп, ал меланхолияны шынайыдан гөрі эмоционалдық субъектіден айырылу деп көрсетеді. Содан кейін адамда өзін-өзі бағалауының төмендегені, өзіне деген аса сыни көзқарас, кінәлі сезіну және т.б. байқалады.

Психологиядағы когнитивтік теория өкілдерінің ойынша, депрессиялар үш деңгейдегі жағымсыз ойларды дамытады: өзін қандай да бір құндылықтардан айырылғандай және еш нәрсеге жарамсыз көру, қоршаған ортаны қайырымсыз, жиіркенішті етіп көру, сонымен қатар болашаққа үмітсіздік таныту.

Когнитивтік-бихевиористік теория жабыққан адамды «жаттанды түрдегі дәрменсіз» тұлға ретінде сипаттайды. Бұл термин біз сырттай келеңсіз оқиғаларды болдыра алмайтын жағдайларға тап болған кезде болатын жағдайды барынша нақты сипаттайды және осы арада енжарлық, сенімсіздік пен торығу сезімі пайда болады. Мұндай адамдардың күрделі жағдайларға өздерінің тиісті реакцияларына біртіндеп үйрене бастайтындығын ескеру қажет және олар енді оған басқаша жауап бере алмайды.

Тұлға психологиясы депрессияның дамуына бейім тұлғалардың типтерін, әсіресе депрессивтік психоздарды сипаттауға үлкен мән береді. Барлығына Э.Кречмердің тұжырымдамасы [4] мен циклотимдік тұлғалар жайында мәлім. Х.Теленбах [5] депрессиялы адамдардың преморбидтік тұлға құрылымдарын нақты сипаттаған. Мысалы, меланхолик типіне жататын адамдарға тәртіптілік, беймазалық, міндеттілік, ал әлеуметтік салада көбінесе күш салудың арқасында жүзеге асатын тығыз симбиотикалық тұлғааралық қатынастарға деген беталыстар тән. Қоғамдық өмірде олар өздерін адал ниетті, жауапты, бірақ көлеңкеде қала беретін серіктестер ретінде танытады.

Негізінен психикалық ауытқуларды түзетумен айналысатын дәстүрлі психологияға қарағанда позитивтік психология адам мінез-құлқының дәл сол қасиеттерін және ерекшеліктерін психикалық ауытқулардың ауыртпалығын басынан кешпеген, өмірмен қанағаттанатын, бақытты адамдарға тән қырларын зерттейді. Гуманистік психологияның Абрахам Маслоу [6] және Карл Роджерс сияқты өкілдері кезінде осыған ұқсас психологиялық теорияны дамытқан, алайда толыққанды ғылыми зерттеулерсіз олардың теориясы сол күйінде қалып қойды.

Әдебиет көздерінің талдауы депрессияны тиісті эмоционалдық жағымсыз реңі бар аффективтік күй ретінде, сонымен қатар мотивациялық, когнитивтік салаларда өзгерістері бар және мінез-құлқтың жалпы енжарлығымен сипаттауға мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, К.Е. Изардтың пікірі тартымды. Ол депрессияның маңызды құрамы ретінде өзін-өзі құрметтеуден, өзіне деген сенімділіктен және өз қадірін сезуден айырылуды

санаған [7]. Адамның базалық эмоциялары – қайғы, жиіркенушілік, жек көрушілік, ашу, қорқыныш, кінә депрессиялы адамда өзіне қалай болса, өзге адамдарға да солай байқалады.

Оның белгілері әр түрлі болады. Алайда олардың негізгісі болып эмоционалды, ойлау, мінез-құлықтық және физиологиялық түрлері саналатындығын көрсеткен жөн.

Қандай белгілер **эмоционалды** көріністерге жатады? Ол:

- көңілсіз көңіл-күй
- үрейлену
- жабырқау
- ашуланшақтық
- өзін-өзі бағалауы мен сенімділіктің төмендеуі

Қандай белгілер **ойлау** көріністеріне жатады? Ол:

- зейін қою мен шоғырланудың бұзылуы
- ойлаудың баяулығы, оның шығармашылығының жоқтығы
- позитивтік, жасампаз емес жағымсыз ойлардың басымдығы
- түңілушілік
- дәрменсіздік

Қандай белгілер **мінез-құлықтық** көріністерге жатады? Ол:

- мінез-құлықта да, іс-әрекетте де мақсатқа бағытталған белсенділіктен бас тарту
- енжарлық
- жалғыздықты жақсы көру
- ойын-сауықтан бас тарту
- алкогольдік ішімдіктерді жиі қолдану

Қандай белгілер **физиологиялық** көріністерге жатады? Ол:

- тәбеттің төмендеуі
- ұйқының бұзылуы
- әлсіздік
- ақыл-ой және физикалық жүктемелердегі шаршағыштық
- күш-жігердің төмендеуі
- жүрек, бұлшықет және басқа да мүшелердегі сырқаттар.

Көп жағдайда адамдар жоғарыда көрсетілген қандай да бір белгілерді бөліп көрсете алмайды. Алайда олар отбасында да, жұмыста да және оқу іс-әрекетінде де байқала береді. Көбінесе депрессияның белгілері біз үрейленген немесе жабырқаған кезде көрінеді, кейде біз өзімізді бақытсыз, басқаларға қарағанда дәрменсіз санаймыз, кейбір кезде жанымызға жақын, қымбатты адамдар бізді тастап кеткендей болады. Бізді еш нәрсе қуантпайды, қоршаған ортада болып жатқан нәрсенің барлығын біз жағымсыз деп қабылдаймыз. Сонымен қатар ұйқы бұзылады, жайсыз түстер көрініп, қоршаған шынайылыққа қызығушылықтың жоғалуы байқалады.

Біздің міндетіміз психологиялық түзетудің әдістері арқылы психологиялық көмек көрсетудің жалпы қағидалық жолдарын көрсету, қоршаған ортадағы адамдарға депрессивтік мінез-құлықтың мәнін ұғындыру және депрессия кезінде пайда болатын тұлғаның жағымсыз жақтарын түзетуге және оны жоюға бағытталған денсаулық сақтаушы, профилактикалық болып табылатын психологиялық ахуал ұйымдастыру.

• Ағзаның қорғаныс күштерін қалпына келтіру үшін жеңіл түрдегі жүйелі физикалық жүктемелер ұсынылады.

• Әуезді, босаңсытатын әндерді жиі тыңдау (ән терапиясы)

• Арт-терапия (ағылш. тілінен аударғанда өнер) – өнер мен шығармашылыққа негізделген психологиялық түзетудің бағыты. Арт-терапия деп пациенттің психоэмоционалды күйіне ықпал ететін, әдетте, бейнелеу шығармашылығы терапиясы түсіндіріледі. Арт-терапияның басты мақсаты психикалық күйді өз ойын білдіру және өзін-өзі тану қабілеттерін арттыру арқылы үйлестіруден тұрады. Өнерді емдеу мақсатымен қолданудың

құндылығы, оның көмегімен символикалық деңгейде әр түрлі сезімдер мен эмоцияларды көрсетуге және зерттеуге болатындықта: сүйіспеншілікті, өшпенділікті, ренішті, ашуды, қорқынышты, қуанышты және т.б. Арт-терапия әдістемесі адамның ішкі «Менінің» маңызы ол ылғи да сурет салғанда немесе мүсін сомдағанда көру бейнелерінде байқалады деген сенімге негізделеді, соның барысында психиканың үйлесімділігі жүзеге асады.

«Арт-терапия» терминін суретші Адриан Хилл 1938 ж. шипажайларда туберкулезбен ауыратын науқастармен өзінің жүргізген жұмыстарын сипаттау барысында қолданысқа енгізді. Бұл әдістер АҚШ-та екінші дүниежүзілік соғыс кезінде фашистік лагерлерден шығарылған балалармен жұмыс жасағанда қолданылды. Арт-терапия өз дамуының басында З.Фрейд пен К.Г. Юнгтың психоаналитикалық көзқарастарын көрсетті, ол бойынша адамның көркемдік іс-әрекетінің соңғы өнімі (сурет, мүсін, инсталляция болса да) оның санадан өтпеген психикалық үрдістерін аңғартады [3,8,9]. 1960 жылы Америкада арт-терапиялық ассоциация ашылды. Қазіргі кезде арт-терапияның келесідей түрлері бар:

1. Сөздің тар мағынасында арт-терапия – бейнелеу өнеріне негізделген көркем терапиясы.
2. Эмоционалдық кескіндеме. Бояулар бүркінімен салынған сурет.
3. Библиотерапия (соның ішінде ертегілер терапиясы) – әдеби шығармалар және әдеби шығармаларды өнерпаздықпен оқу.
4. Ән терапиясы.
5. Драма терапиясы.
6. Би терапиясы.
7. Қуыршақ терапиясы.

Арт-терапия эмоционалдық даму барысындағы кедергілерде, күйзелістер, депрессиялар кезінде, көңіл-күйдің төмендеуінде, эмоционалдық тұрақсыздық, эмоциялық реакциялардың ырықсыздығында, өзге адамдармен эмоционалдық қабылданбағанын уайымдаған кезде, жалғыздық сезімдерінде, тұлғааралық шиеленістерде, отбасылық қарым-қатынаспен қанағаттанбаған жағдайда, қызғаныш кезінде, тым мазасызданған, қорыққан жағдайларда, өзін жақтырмағанда, өзін-өзі бағалауы төмендегенде арт-терапия сәтті қолданылады.

Аталған психологиялық тәсілдер, әдістер көпшілікке қолжетімді. Алайда, есте сақтайтын жайт, психологиялық мәдениетті және құзыреттілікті ұйымдасқан немесе жеке түрде үнемі көтеріп отыру қажет.

Арт-терапияны қолдану бойынша негізгі **міндеттерді** білу маңызды [8,9]:

1. Тұлғаға депрессиядан, агрессиядан және басқа да жағымсыз сезімдерден шығуға әлеуметтік тиімді жол көрсету.
2. Депрессивтік мінез-құлықты өздігінен психологиялық түзетудің үрдісін жеңілдету.
3. Жеке басының эмоционалдық жағдайы жайында материалдар алу және содан кейін өзіне позитивті қарай отырып, өздігінен белсенді түзету жұмысын жалғастыру.
4. Қоршаған ортаға (өмірлік мәселелерге, ренжіткен адамдарға, бәсекелестерге, өткен шаққа, өз іс-әрекеті мен мінез-құлқын жағымсыз бағалауға) деген жабырқаңқы ойлар мен сезімдерді позитивтік көзқарасқа қайта бағдарлау [3].

5. Айналадағы адамдармен эмпатиялық тұлғааралық байланыстар орнату. Бұл өте қажет, себебі депрессиялы адамдардың ойлау стилі ерекше, ол қоршаған өмірді және өз болашағын келеңсіз түсте көруге бейім, өмірдің және жеке басының жағымсыз жақтарына ерекше көңіл қоюдан тұратын жағымсыз ойлаудың түрі болып табылады. Осының барлығы мұндай адамдардың отбасында, жұмысында қарым-қатынастың өзіндік стилін қалыптастыруға әкеледі, ал сынның жоғары деңгейі, жоғары шиеленістік адамның эмоционалдық сүйенішінің көзі болып табылатын әлеуметтік оқшаулануға ықпал етеді. Мұндай жандарға жақын адамдары ерекше қолдау көрсетулері қажет. Оларды жігерлендіруге тырысып, түсіністікпен қарап, депрессияның өткінші күй екендігіне және оның пайда болуына сол адамның еш кінәсі жоқ екеніне сендіруіміз қажет.

6. Адамның өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі реттеуін дамыту.

7. Өз назарын өзінің түйсіктері мен сезімдеріне шоғырландыру, сонымен қатар қоршаған ортадағы адамдарға эмоционалдық қатынасын позитивтік түрге өзгерту.

8. Шығармашылық қабілеттерін дамыту және өзін-өзі бағалауын көтеру.

Енді депрессиялық мінез-құлық байқалатын адамдарға тікелей бағытталған **кеңестерге** көшеміз.

1. Күн тәртібін құрыңыз және мүмкіндігінше соны сақтауға тырысыңыз.

2. Асығыс түрде маңызды шешімдер қабылдамаңыз. Сізге ақылға салып ойлану және жақын адамдарыңызбен кеңесуіңіз қажет. Депрессия кезінде сіз өзіңізді және өзгелерді үнемі объективті қабылдамайсыз.

3. Үнемі құнарлы және рақаттанып тамақ ішуге тырысыңыз. Бұл сізге өмірдің мәнін түсінуге көмектеседі. Депрессия кезінде иммунитет әлсірейді, дәрумендерді көбірек пайдаланыңыз.

4. Жағымсыз ойлар мен қылықтардан алшақ болыңыз. Көбінесе шынайы достарыңызбен және туыстарыңызбен қарым-қатынас жасауға тырысыңыз.

5. Алкогольді қолданбаңыз. Депрессияға қарсы дәрілер тек дәрігермен белгіленуі мүмкін.

6. Ұйықтататын дәрілерді жиі пайдаланбаңыз.

7. Өзіңізге шектен тыс талаптар қоймаңыз. Есіңізде болсын, кез келген сәттілік біртіндеп келеді және соған сенуіңіз қажет.

8. Өзіңізді барлық сәтсіздіктерде сөге бермеңіз. Тынышталып, Сіздің қателігіңіз неде екенін ақылға салып ойлануыңыз керек. Содан соң мәселелерді басқа жолдармен шешу қажет.

9. Өзіңізді кез келген жетістіктеріңіз үшін марапаттаңыз және өзіндік бағалауыңызды арттырыңыз (өзіңізге бір нәрсе сатып алыңыз, театрға, қонаққа барып келіңіз, біреуге бір нәрсемен көмектесіңіз).

Қазіргі кезде **агрессия, депрессия, стресс** сөздерін жиі еститін болдық, яғни екі адамның бірінде кездесетін дертке айналып отыр. «Агрессия» сөзі ашу, ыза, реніш деген сияқты жағымсыз эмоциялармен, кек алу, намысына тию немесе зиян келтіру сияқты себептермен, нәсілдік немесе ұлттық жалған наным сияқты жағымсыз ұстанымдармен орайластырылады. Агрессия сөзі латынның «aggrēdi» деген сөзінен шыққан, бұл сөз «**шабуылдау**» дегенді білдіреді [5,6].

Агрессия деп зиян келтіретін мінез-құлық түсіндіріледі. «Агрессия» түсінігіне нысаны және мінез-құлық әрекеттерінің нәтижесі бойынша әр түрлі болып келетін – **қыршаңқы қалжың, өсек, дұшпандық қиял және деструктивті мінез-құлық түрлерінен бастап қарақшылық және адам өлтіруге дейін** баратын мінез-құлық әрекеттері кіреді. Жалпы, агрессия деп айналасындағы адамдарға қатысты болатын дұшпандық мінез-құлық қарастырылады. Агрессияға дұшпандық күйі жақын болып келеді. Көп жағдайда агрессия мен дұшпандық сезімі бір-бірімен сәйкес келеді, бірақ адамдар дұшпандық, қастық сезімде бола тұра агрессияға бармауы да мүмкін, себебі «агрессор» үшін мұндай әрекеттің қандай нәтижеге әкеліп, немен аяқталатыны белгілі. Агрессияның дұшпандық, қастық сезімге қатысы болмауы да мүмкін, мысалы адамдар ешқандай дұшпандық қатынаста болмай-ақ бір-бірін ренжітуі мүмкін.

Қазіргі уақытта БАҚ құралдарында агрессияның жаңа бір түрі – **буллингке** көп көңіл бөліне бастады. **Буллинг деген (bully- бұзақы, төбелескіш, зорлаушы) қорқыту, дене немесе психологиялық террор арқылы басқа адамды қорқытып, оны өзіне бағындыру дегенді білдіреді.** Өзінің «Мектептегі буллинг: ол туралы біз не білеміз, не істей аламыз?» деген кітабында норвегиялық психолог Дан Ольвеус буллингке жақын тұратын оқушылардың типтік қасиеттерін қарастырған болатын [10]:

- оларда басқа оқушыларды өздеріне бағындырып, оларға би болу қажеттілігі қатты дамыған;

- олардың мінез-құлығы импульсивті және ашуға толы;
- оларда тіпті мұғалім мен ата-аналарына деген де агрессивтік мінез-құлық орын алады;
- оларда өздерінің құрбандарына деген аяушылық сезімі болмайды;
- олар әдетте дене тұрпаты жағынан жақсы дамыған.

Буллингтің құрбандары кімдер? Олардың ерекшеліктері былай көрсетілген:

- оларда қорқақтық, ұяндық пен ұялшақтық басым;
- қобалжу деңгейі жоғары;
- өздеріне сенімсіз және өзіндік бағалаулары төмен;
- депрессия байқалады, суицидқа бейім болады;
- құрдастарының арасында жақын достары жоқ;
- дене тұрпаты жағынан әлсіз.

Мұғалімдер балаларды: сыртқы түрі, мінез-құлығы және мектептегі үлгерімі бойынша кемсітетін болса; оларға жаман ескертулер жасап, рухани түрде кемсітетін болса буллингтің дамуына өздері ықпал етіп отырады.

Мектептегі буллингтің түрлері өте көп, оған: мазақтау, келемеждеу, ақша талап ету, түрлі дене немесе психикалық кемсіту арқылы қорлау, «бойкот» жариялау, заттарын бүлдіру т.б. жатады. **Қазіргі уақыттағы кең тараған буллинг түрі – ақша талап ету.** Ал заттарын, киімін, оқулықтарын бүлдіру азырақ кездеседі.

Кибербуллинг – ұялы телефон, Интернет арқылы қорқыту түрі етек алып келе жатыр.

Аутоагрессия – өзіне зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық түрі. Оның түрлері – өзін айыптау, өзін төмендету, түрлі дене жарақаттарын жасау, тіпті өзін-өзі өлтіруге дейін барады [2,9,10].

Агрессияны практикалық тұрғыда айқындап анықтай алу аса маңызды рөл атқарады.

Сондықтан, жоғарыда көрсетілген мәселелерді аңғара отырып «**Тұлға психологиясы**» ғылыми орталығының қызметкерлері осы орайда ауқымды ғылыми жұмыстарды атқарды. Олар кейбір жобалау әдістерін қазақ тіліне аударғаннан кейін түрлендірді, содан соң қазіргі аудиторияға сай бейімдеді. Бұл экспериментке университеттің шамамен 70 студенті, тәлімгерлері, ұстаздары қатысты.

Аталған әдістеменің бір мысалы ретінде қатысушылар біз белгілеген тақырып бойынша сурет салды. Біздің ойымызша бұл суреттер арқылы тұлға туралы, нақтырақ айтқанда, оның бойындағы агрессияның белгілерін анықтау бойынша көп мәліметтер алуға болады. Сыналушылар қарындаш арқылы мұғалімдерден, ата-аналардан және т.б. жасырғандарын жеткізеді. Себебі олар кейде өз мәселелерін, күйзелістерін, қорқыныштарын сөзбен жеткізе алмайды. Суреттердің талдауы бойынша біз агрессияны тудыратын себептерді анықтадық. 60-80% сыналушыларға жүргізген зерттеулер бойынша оларда агрессивтіліктің қандай да бір түрі кездеседі, бірақ студенттер агрессивті көріністерді шынайы мінез-құлықтарында көрсетпеулері де мүмкін. Яғни, агрессивтілікті тек агрессияның алғышарты ретінде қарастыру керек. Бірақ оның шынайы мінез-құлықта көрінуі студенттің нақты әлеуметтік жағдайына тәуелді.

Осылайша, біз депрессивтік мінез-құлықтың бірқатар себептерін және оның түрлі көріністерін сипаттадық. Айта кететін жайт, біз депрессияның тек жеңіл түрлерін ескердік. Әдебиеттерде патологиялық депрессияны жеке бөліп көрсетеді және оны емдеудің негізгі құралдары ретінде депрессияға қарсы дәрі-дәрмектермен емдеу саналады.

1 Намазбаева Ж.И., Каракулова З.Ш. Психологическая служба в вузе. Учебное пособие. – Алматы: Каз НПУ им. Абая, 2011

2 Краснов В.Н. Организационная модель помощи лицам, страдающим депрессиями в условиях территориальной поликлиники: Методические рекомендации. – М.: Минздрав России, 2000. – 19 с.

3 Фрейд З. «Введение в психоанализ. Лекции», М.: Наука, 1989, 158 с.

4 Кречмер Э. «Телосложение и характер: Исследования по проблеме конституции и учение о темпераментах», Берлин, 1951

5 Gardner, Howard, Csikszentmihalyi, Mihaly, and Damon, William. *Good Work: When Excellence and Ethics Meet*. New York, 2002

6 Маслоу А. *Мотивация и личность*. — СПб.: Питер, 2008.

7 Изард К.Е. *Эмоции человека*. -М.:Наука, 198

8 Юнг Карл Густав // *Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. гл. ред. А. М. Прохоров — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969.*

9 Киселева М. В. *Арт-терапия в работе с детьми*. — СПб.: Речь, 2008.

10 Кривцова С. В. *Буллинг в школе vs сплоченность неравнодушных. Организационная культура ОУ для решения проблем дисциплины и противостояния насилию*. — М.: Издательство Федерального института развития образования, 2011.

Аннотация

Намазбаева Ж.И., Исабекова Т.Ш. – КазНПУ им.Абая, НЦ «Психология личности»

О проблеме депрессивных состояний личности

В данной статье излагаются основные причины, факторы и механизмы различных деструктивных состояний личности. Осуществлен комплексный подход к характеристике современной личности в контексте концептуального подхода к профилактике и оказания различных видов психологической помощи. Также излагается теоретический материал о факторах, механизмах, видах, причинах, признаках возникновения депрессии, даются некоторые рекомендации и психологические советы, направленные на профилактику и психокоррекцию депрессивных состояний различных субъектов, а также группы лиц. Раскрыта важность взаимосвязанного подхода познавательной и эмоционально-волевой сфер при развитии коммуникативных функции личности. Кроме того, на казахском языке интегративно с учетом этнокультурных аспектов раскрываются теоретико-методологические, научно-практические аспекты целостного подхода к профилактике и психокоррекции деструктивных состояний современной личности.

Ключевые слова: депрессивные состояния личности, психологическая помощь, профилактика, психокоррекция, инновационные психотехнологии.

Abstract

Namazbaeva Zh.I., Isabekova T.Sh. - KazNPU named after Abai, NC "Psychology of personality"

On the problem of depressed personality states

This article outlines the main causes, factors and mechanisms of various destructive states of the individual. An integrated approach to the characterization of a modern personality in the context of a conceptual approach to prevention and the provision of various types of psychological assistance has been implemented. The theoretical material on factors, mechanisms, types, causes, signs of depression is also presented, some recommendations and psychological advice are given aimed at the prevention and psychocorrection of depressive states of various subjects, as well as groups of individuals. The importance of the interconnected approach of the cognitive and emotional-volitional spheres is disclosed in the development of the communicative functions of the individual. In addition, in the Kazakh language integrally with consideration of ethnocultural aspects, theoretical-methodological, scientific-practical aspects of a holistic approach to prevention and psychocorrection of destructive states of the modern personality are revealed.

Keywords: depressed personal states, psychological help, prevention, psychocorrection, innovative psychotechnologies

МРНТИ 15.41.49

Б.Ә. Әмірова¹

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан

АТА-АНАНЫҢ АЖЫРАСУЫ ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ӨРІСІ ДАМУЫНЫҢ ӘСЕР ЕТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Мақалада отбасындағы ата-анасының ажырасуы жеткіншектердің эмоционалдық өрісінің тұрақтылығын және өмірге бейімделу деңгейінің төмендететіндігі, отбасы туралы түсініктерінің бұзылатындығы, сонымен қатар, баланың «Мен» бейнесіне жағымсыз ықпалын тигізетіндігі қарастырылады. Отбасындағы ажырасу тек ерлі-зайыптылардың ғана эмоционалды күйзеліске ұшырауын қамтып қоймай, сонымен қатар, олардың балаларына, әсіресе, жеткіншектік шақтағы балаларына өзінше кері әсерін тигізеді. Мамандардың айтуы бойынша, ажырасу кезінде үлкен эмоционалды күйзелісті әйелдер мен жеткіншектер көп сезінеді. Әйелдер үшін қайғырулардың ауыртпалығы жөнінен ажырасу бала мен күйеуінің өлімінен кейінгі үшінші орында тұр. Ажырасудың әсерінен болған күйзелістер оларды белгілі дәрежеде стресске шалдығуларына әкеледі. Мақалада ата-ананың ажырасуы жеткіншектердің эмоционалдық жай-күйлеріне қалайша әсер етіп, олардың тұлғалық қалыптасуында қандай көрініс беретіндігін анықтау мақсатындағы зерттеу нәтижелері берілген.

Түйін сөздер: отбасы, ажырасу, жеткіншектер, өмірге бейімделу, «Мен» бейнесі, эмоционалдық өріс.

Баланың дамуына ата-ананың тұлғалық қалыптасуына ықпалы негізгі рөл атқарады. Махаббат пен түсінушілік атмосферасында өмір сүретін бала денсаулығына байланысты, мектепте оқу, қатарластарымен араласу мәселесінде қиындықтары аз болмақ, және керісінше, ата-ана-бала қатынасының бұзылуы түрлі психологиялық қиындықтар мен өзіне деген сенімсіздікке әкеліп соқтырады және де бұл өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Отбасындағы ажырасу мәселесі қазіргі таңда өте өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл жағдай тек ерлі-зайыптылардың ғана эмоционалды күйзеліске ұшырауын қамтып қоймай, сонымен қатар, олардың балаларына, әсіресе, жеткіншектік шақтағы балаларына өзінше кері әсерін тигізеді.

Қазіргі кездгі ажырасу санының көбеюіне байланысты (әлеуметтанушылардың есебі бойынша, әрбір некелескендердің екіншісі ажырасады, осыдан он жыл бұрын әрбір үшінші жұп ажырасатын болған) ажырасқан адамдардың проблемаларын құрылымдық түрде шешу жолдарын іздеу, дағдарыстық жағдайларды жеңуге психологиялық көмек көрсету тек қана психология ғылымы үшін ғана емес, сонымен қатар, жалпы қоғамның алдында тұрған ең үлкен міндет болып табылады.

Отбасы мүшелері үшін, әсіресе, балалар үшін ажырасу үлкен психологиялық жаракат болып есептеледі. Ажырасу қандай себептерден пайда болмасын, оның өзінің адамдардың көбі елемейтін терең психологиялық негізі бар. Ол ажырасушы жұптар мен олардың балаларына және өмірлік іс-әректтерінің барлық жағына өз әсерін тигізе отырып, олардың физиологиялық және психологиялық денсаулығына да белгілі бір деңгейде кері әсері етеді. Отбасындағы ажырасу мәселесін кең ауқымда қарастырған авторлардың бірі С.С. Седельников бойынша, ажырасу жағдайында адам ішкі психологиялық әлеміндегі тұрақсыздығымен қатар, әлеуметтік тұрғыдан да, мысалы, қарым-қатынас формасында, белсенді іс-әрекет барысында да тұрақсыздық көрсететіндігін атап көрсеткен болатын.

Мамандардың айтуы бойынша, ажырасу кезінде үлкен эмоционалды күйзелісті әйелдер мен жеткіншектер көп сезінеді. Әйелдер үшін қайғырулардың ауыртпалығы жөнінен ажырасу бала мен күйеуінің өлімінен кейінгі үшінші орында тұр. Ажырасудың әсерінен болған күйзелістер оларды белгілі дәрежеде стресске шалдығуларына әкеледі.

Тұлғаның дамуы мен тәрбиесінің психологиялық жағдайларымен байланысты мәселені түсінуде қазақ ғалымдарының қосқан үлесі мол.

Балалардың отбасындағы ата-ана мен баланың өзара қарым-қатынасы мәселесін зерттеу ауқымында С.М. Жақыповтың бірлескен іс-әрекетте мақсат құру және мағына құру концепциясы талданды [2]. Бұл концепция қарым-қатынасты құрап тұрған негізгі механизмді анықтауға мүмкіндік береді. С.М. Жақыпов мұндай механизм мағыналық құрылымдардың жалпы қорын қалыптастыру процесі болып табылады деп есептейді. Мақсат құру процесін зерттей отырып ол бұл процесс серіктестердің іс-әрекеттің аралық мақсатын өзара қайта құру негізінде жүзеге асады деп жазады.

Б.А. Әмірованың пікірінше, отбасындағы туыстық қарым-қатынаста балалардың, әсіресе ересек адамдардың ерекше орын алады. Оқушы жасындағы балалар мен ересек адамдардың туыстық қарым-қатынастағы жаңсақ нанымдарын зерттеп, туыстық қарым-қатынастың құрылу механизмдерін анықтау арқылы отбасындағы осы өзара әрекетінің негізінде әлеуметтену процесінің тиімді жақтары анықталады [3].

М.П. Кабакова өз еңбектерінде отбасындағы қарым-қатынасты ерлі-зайыптылардың ғана емес, сондай-ақ олардың балалармен, басқа да туыстарымен күрделі қатынастар жүйесі деп қарастырады. Ол осындай жүйені психологиялық жүйе деп, оны үш құрылымдық бөліктерге жіктейді: «ерлі-зайыптылар», «ата-ана-бала», «сиблингтер» (бала-бала). Оның пікірінше, «отбасы» жүйесінде жүйе құрушы фактор ретінде отбасындағы мүшелердің өзара қарым-қатынасы алынады, ол отбасының өмір тіршілігінің сәттілігін анықтайды [4]. Сонымен қатар автор, ажырасу қатынастардың құлдырауы, ол әртүрлі сезімдерді, әсіресе, ауыр сезім әкеледі. Отбасындағы ерлі – зайыптылардың қатынастарының құлдырауына ерекше көңіл бөле қарастырды [5].

Отбасылық өмірге дайындаудың нәтижесі түрлі компоненттерден тұратын отбасын құруға дайындық ізгіліктері шаруашылық – тұрмыстық, азаматтық әлеуметтік физиологиялық сияқты компоненттерден тұрады.

Ендеше, ата-атаның ажырасуы балаларға үлкен әсетін тигізетіні анық.

Жеткіншектің ажырасу жағдайына деген реакциясының психологиялық бейнесін құру үшін оның мінез-құлқын немесе симптомдарын ескеру қажет. Мінез-құлық ерекшеліктері қайғыру реакциясы ішінде аффект түрінде болуы мүмкін, бірақ олар сонымен қатар ерекше қорғану механизмдері және бейсаналы құмарлық арасындағы конфликтілерден тұратын күрделі невротикалық жағдайларды бейнелеуі мүмкін. Бірақ маңызды деп есептелетін жағдай, ол ерекше аффектілер немесе психикалық конфликтілер ешбір жағдайда сырттан көрініс таппауы керек, өйткені оларды үлкен адамдар «қалыпсыздық симптомдары» ретінде қабылдайды.

Өзі өте қатты жақсы көретін адам егер бізді аяқ астынан ешқандай ескертусіз тастап кетсе, не болатынын елестету өте қиын. Бірақ көптеген ата – аналар бала үшін бұл жағдайдың қаншалықты маңызды екендігін түсіне бермейді. Үйден кеткен әкесі тек үй ошағын, әйелін, балаларын ғана тастап қоймайды, балалары да тек ата – аналарының ажырасуын қайғырып қана қоймай, оған қоса, өзінің әкесінен мен (немесе анасынан) айырылғанын да ойлайды.

Ата-ана бір ымыраға келмей баланы әрқайсысы өз жақтарына тартқылайтын болса, бала ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін ажырата алмай есі шығады. Онымен қоймай ата-ана арасындағы ымыра бұзылып, ұрсысып жатса, оның үстіне бұның бәрі соның кесірінен болып жатқан күнде естіп жүретін болса, ондай бала өз өзіне деген сенімділікті жоғалтып алады. Бұндай жағдайда ол өзін қауіпсізмін сезінбейді. Бұдан келіп балалық үрей туады. Бала қорқақ болып, тіпті жүйке ауруна шалдығуы мүмкін. Бала үшін отбасы мүшелерінің ара-қатынасы өте маңызды. Әсіресе ересектердің оған деген қарым-қатынасы қандай екенін сезіну ерекше маңызды.

Отбасы бала үшін алғашқы әлеуметтік орта болғандықтан, оның қалыпты дамуы, әлеуметтік бейімделуі мен тұлға ретінде қалыптасуында өскен ортаның психологиялық

ахуалының маңызы өте зор. Жанұядағы кез-келген өзгеріс, қиындық бала психикасына өз қолтаңбасын қалдыраы сөзсіз.

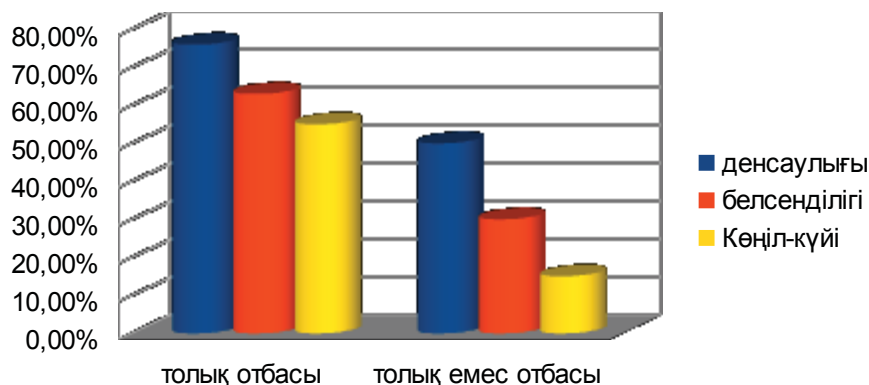
Жанұялық қиындықтар мен өзгерістердің салдары әсіресе, жеткіншек шақтағы даму кезінде өте күрделі сипатқа ие болады. Себебі, бұл кезеңде жеткіншек психикасының дамуында биологиялық фактордан гөрі әлеуметтік-психологиялық факторлар бірінші кезекті маңыздылыққа ие болады. Жеткіншектің дамуына тән табиғи өзгерістер мен осы жас кезеңіндегі маңызды психологиялық құрылымдарының қалыптасуының өзі де жеткіншек психикасын бірқатар ауытқуларға әкелуі мүмкін.

Сондықтан да жеткіншек өз қоршаған ортасындағы, сондай-ақ, жанұядағы кез-келген сәтсіздіктер мен қиындықтарға аса сезімтал болып келеді. Өз жанұясындағы психологиялық ахуалдың шиеленісу, ата-аналарының арасындағы келіспеушілік, ажырасу процесіндегі қиындықтар мен көзқарастар қайшылығын жасөспірім ауыр өткереді.

Зерттеу бірнеше кезеңнен тұрды. Зерттеу барысын ата-анасының ажырасуының жеткіншектерге қалай кері әсерін тигізетінін анықтадық.

Толық отбасы мен ажырасудың нәтижесіндегі толық емес отбасындағы жеткіншектердің денсаулығын, белсенділігін, көңіл күйін салыстыруға мүмкіндік беретін денсаулықты, белсенділікті, көңіл күйді жедел бағалау әдістемесі (САН).

Зерттеу нәтижелері келесі суреттерде берілген:

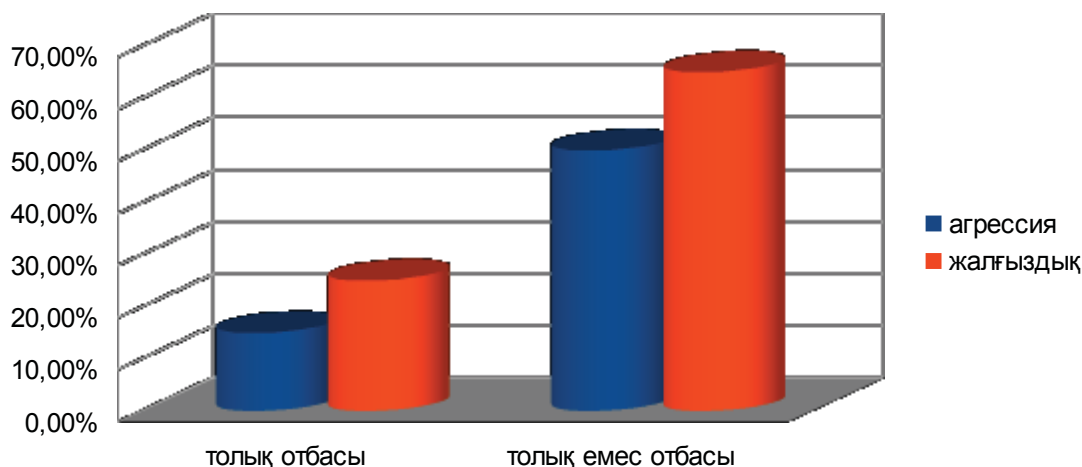
Сурет 1. Ажырасу нәтижесіндегі толық отбасы және толық емес отбасындағы жеткіншектердің денсаулығын, белсенділігін, көңіл күйі көрсеткіштері

Зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтерді талдау ата-анасының ажырасуы нәтижесіндегі толық емес отбасындағы жеткіншектердің денсаулығы факторы бойынша бағалау олардың денсаулықтарының нормадан біршама төмен екенін көрсетті, бұл олардың денсаулығы жалпы қанағаттанарлық, бірақ балалар барлық уақытта да өздерін қолайлы сезіне бермейтінін байқатады. Белсенділік факторы да нормадан біршама төмен, демек, олардың белсенділігі төмен, көбінесе енжарлықты оқу іс әрекетінде, сондай ақ тұлғаралық қақтығыста көрінеді. Көңіл күйі де бұл балаларда төмен көрсеткішті беріп тұр.

Толық отбасындағы балалардың белсенділік факторы бойынша көрсеткіштері нормаға сай келеді. Бұл осы топ балаларының өздерін әлдеқайда қолайлы жағдайда ұстайтынын көрсетеді. Ал «денсаулық» факторы, әсіресе «көңіл күй» факторы бойынша нәтиже нормадан асып түседі. Бұл көңіл күйдің көтеріңкілігін оқу іс әрекетіндегі белсенділікті байқатады.

Демек, әдістеме бойынша нәтижелерді салыстыру арқылы толық отбасындағы балалардың белсенділік факторы бойынша көрсеткіштері ата-анасының ажырасуы нәтижесіндегі толық емес отбасындағы жеткіншектердің көрсеткіштеріне қарағанда жоғары екенін көрсетеді. Бұл толық отбасындағы балалар ата-анасының ажырасуы нәтижесіндегі толық емес отбасында өсіп жатқан жеткіншектерге қарағанда эмоционалды бейімделе алатынын дәлелдейді.

Осыдан кейін біз толық отбасындағы балалар мен ата-анасының ажырасуы нәтижесіндегі толық емес отбасында өсіп жатқан балалардың реактивті және тұлғалық мазасыздануын талдадық. Аталған өлшемдерді зерттеу үшін Ч.Д. Спилберг, Ю.Л. Ханнин әдістемесі (мазасыздану деңгейін өзіндік бағалау шкаласы) қолданылды.

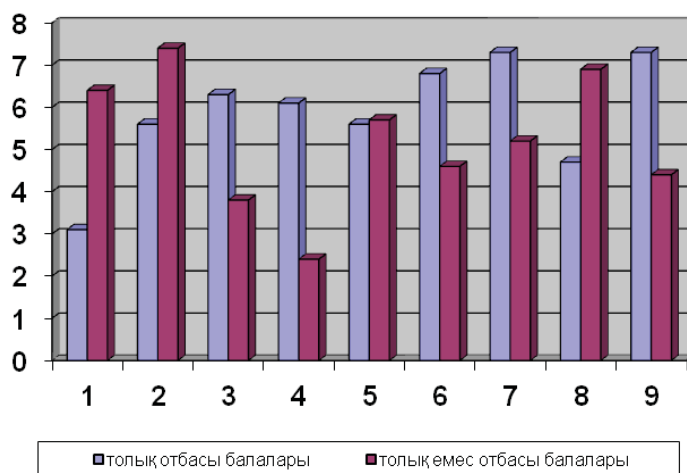
Сурет 2. Ата анасының ажырасуын басынан кешірген толық және толық емес отбасындағы балалардың реактивті және тұлғалық мазасыздану деңгейі

Реактивті мазасыздану – қысым, мазасыздық, невроздық ерекшеліктермен сипатталады. өте жоғары реактивтік мазасыздық зейіннің бұзылуына, қимыл-қозғалыстың нәзік түрлерінің бұзылуына әкеліп соқтырады. Тұлғалық мазасыздық – нейротизмнің көрінісі ретінде байқалады. Жоғары тұлғалық мазасыздық тұлғада невротикалық қайшылықтың болуымен, эмоционалдық және невролық және психосоматикалық аурудың болуымен тікелей байланысты.

Алынған мәліметті салыстырмалы түрде талдау ажырасқан толық емес отбасы балаларын тұйық, өзіне және өз мүмкіндіктеріне қанағаттанбау, өзін өзі реттеудің төмендігі, өз «Меніне» назар аудармау, қылықтарының әрекеттерінің себебін өзінен іздеудің болмауы, өзін өзі төмен бағалау болатынын анықтады. Бұл балаларға ішкі дезадаптацияның маңызды белгісі болып табылатын өзін өзі қабылдаудың жетіспеуі тән. Өзін өзі кінәлау айырықша көзге түседі, сөйтіп олар барлық сәтсіздікке өзін кінәлі деп санайды.

Реактивті мазасыздану, керісінше қандай да бір жағдаймен байланысты болады. Ата анасының ажырасуын басынан кешірген толық емес отбасындағы балаларға жағдайлардың басым бөлігін қауіпті деп қабылдауға бейімділік тән және олар оған аса мазасыздықпен үреймен жауап береді.

Реактивті мазасызданудың жоғары және көтеріңкі көрсеткіштері бұл балаларды мазасыз, ашушаң әрі жоғары қысым деңгейімен сипаттайды. Ал толық отбасы балалары бұл топтың балаларына қарағанда өздерін әлдеқайда сенімді, өзін қамқорлықтамын деп сезінеді.

(шкала 1 – ішкі адалдық; шкала 2 – өзіне сенімділік; шкала 3 – өзін өзі басқару; шкала 4 – айнадағы «Мен»; шкала 5 – өзіндік құндылық; шкала 6 – өзін өзі қабылдау; шкала 7 – өз өзіне бауыр басу; шкала 8 – ішкі қақтығыс; шкала 9 – өзін өзі кінәлау)

Сурет 3. Балалардың өзіне қатынасының көрсеткіштері

Толық және ажырасқан толық емес отбасы балаларының өзіне қатынасын зерттеу нәтижелері және екі талданып отырған топтардың стендерінің орташа мәнінің арақатынасы бейнеленген.

Суретте толық және ажырасқан толық емес отбасы балаларының өзіне қатынасын зерттеу нәтижесі көрсетіліп, орташа мәнінің арақатынасы бейнеленген.

Алынған мәліметтер ата анасы ажырасқан толық емес отбасындағы балаларда өзін өзі құрметтеу, аутосимпатия шкалаларының мәні бойынша төменгі көрсеткішті, ал ішкі қолайсыздық шкаласы бойынша жоғары мәнді байқауға болады. Олар өз «Менін» адамгершілік, табыстылық, қажыр қайрат, мақсатқа ұмтылу, әлеуметтік қолдау сияқты әлеуметтік нормативтік өлшемдер бойынша төмен бағалайды.

Сонымен қорыта келе, мынандай тұжырымдар жасалды:

1. Ата-анасы ажырасқан жеткіншектердің өз құрбыларына қарағанда тұйық, өзіне және өз мүмкіндіктеріне қанағаттанбау, өзін өзі реттеудің төмендігі, өз «Меніне» назар аудармау, қылықтарының әрекеттерінің себебін өзінен іздеудің болмауы, өзін өзі төмен бағалау т.с.с. тұлғалық даму өзгерістері оны психикалық тұрақсыздық жағдайына, кейде тіпті жағымсыз мінез көрсетулеріне (девиантты) әкелуі мүмкін.

2. Жеткіншектің психикасына отбасылық қиындықтар (қақтығыс, ажырасу, мүлікті бөлісу т.б.) ауыр әсер етеді және ол өз кезегінде жасөспірімнің тұлғалық-эмоционалдық сферасында күрделі дағдарыстарға әкеледі.

3. Ата-анасының ажырасуы жеткіншек бойындағы реактивтік және тұлғалық мазасыздану деңгейіне тікелей әсер етіп, нәтижесінде жеткіншек бойында біртіндеп жағдайлардың басым бөлігін қауіпті деп қабылдауға бейімділік тән және олар оған аса мазасыздықпен үреймен жауап беру қалыптасады. Реактивті мазасыздандудың жоғары және көтеріңкі көрсеткіштері бұл балаларды мазасыз, ашушаң етеді. Себебі, ата-анасының ажырасуы жеткіншектер тұлғасында бастапқыда сезімталдық әсер бергенімен отбасылық жағдайдың шиеленісуі барысында жүріс-тұрыстың кейбір қатігездік элементтері пайда бола бастайды.

Ата-анасының ажырасу жағдайы жеткіншектің әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне тікелей әсер етеді. ата-анасы ажырасқан жасөспірімдердің ажырасу жағдайына бейімделуінде олардың тұлғалық-эмоционалдық сферасының маңызды өзгерістерге ұшырайтыны және жасөспірімдердің әлеуметтік-психологиялық бейімделу өте ауыр, яғни бала бойынан девиантты жағдайды аңғартады.

Ендеше, біріншіден, ата-анасының ажырасуы баланың эмоционалдық өрісінің тұрақтылығын төмендетеді, отбасы туралы түсініктерін бұзады. Екіншіден, жеткіншектің бейімделу деңгейін, өзін өзі реттеу деңгейін төмендетеді. Үшіншіден, жеткіншектің тұлғалық ерекшеліктерінің негізгі өзегі болып табылатын – баланың өзі туралы түсінігіне, өз-өзіне қатынасына, өзін-өзі бағалауына, «Мен» бейнесіне жағымсыз әсер етуіне байланысты жат қылықтарға әкеледі. Мәселен, әке-шешені сыйламау, тыңдамау, өз бетімен кету, тіпті отбасынан қашып кетуі де мүмкін.

1. Аккерман Н. Роль семьи в появлении расстройств у детей // Семейная психотерапия. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 356 с.

2. Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. Алма-Ата: изд. КазГУ, 1992. 35 б.

3. Амирова Б.А. Тұлғаның әлеуметтену процесіндегі этностық жаңсақ нанымдар. – Қ., 2007, 19-26 б.

4. Кабакова М.П. Некоторые аспекты проблемы стабилизации супружеских отношений // Ұлт тағылымы 2004, № 2, 137-141б.

5. Кабакова М.П. Стабильная семья как основа гармоничного развития личности // Поиск. 2004. №2(2) С. 177-180

Аннотация

Амирова Б.А. - Карагандинский государственный университет им. Академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан

Развод родителей как фактор развития эмоционального состояние подростков

В статье изложены результаты исследования влияния развода родителей на эмоциональную сферу личности, искажение понятия о семье, снижение уровня адаптации к жизни и саморегуляции, а также на снижение самооценки личности, отношение к себе в определении образа «Я». Развод супругов в семье не только влияет на эмоциональное состояние самих взрослых, а также негативно сказывается на их детей, особенно в подростковом возрасте. По словам специалистов, при разводе большое эмоциональное переживание переносят женщины и подростки. Для женщин развод по силе переживания занимает третье место после смерти мужа. Как известно, развод родителей влияет на эмоциональное состояние детей. В статье отражены эмпирические материалы исследований, а также проведены количественная и качественная интерпретация результатов исследования по выявлению влияния развода родителей на эмоциональное состояние подростков, в процессе их становления как личности.

Ключевые слова: семья, развод, подростки, адаптация к жизни, образ «Я», эмоциональная сфера.

Abstract

Amirova B. A.- Karaganda state university of the Academician E. A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

Divorce of parents as factor of development emotional condition of teenagers

This article considers the results of a research of influences of the parents' divorce on the emotional sphere of the personality, distortion the concept of the family, decrease adaptation level and self-control, and also the decrease of personality's self-assessment, the attitude towards themselves in definitions of self-image. The divorce of spouses influences either an emotional condition of adults, and also negatively affects on their children, especially at teenage age. Experts consider that divorce has a big emotional influence on the women and teenagers. For women the divorce on force of experience takes the third place after the death of the husband. It is known that the divorce of parents influences on an emotional condition of children. Empirical materials of researches are also reflected in article, and also quantitative and high-quality interpretation of researches' results on identification of the parents' divorce influences on the emotional condition of teenagers, in the course of their formation as persons are conducted.

Keywords: families, divorce, teenage, adaptation to life, of self-image, emotional sphere.

МРНТИ 15.41.21

Ж.Т. Сарыбекова¹

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Тараз қ, Қазақстан

Н.Қ. Тоқсанбаева²

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ, Қазақстан

**КРОСС-МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕР МЕН ТОЛЕРАТТЫЛЫҚТЫ
ТЕОРИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ**

Бұл мақалада этнос- бұл адамдардың ұрпақтардан, халықтардан, ұлттардан құралған тұрақты тарихи туындаған әлеуметтік қауымдастық деп тоқталады. Толеранттылық- басқалардың мінез-құлық модельдерін, нанымдары мен құндылықтарын либералды қабылдау. «Мәдениет» түсінігі көп аспектілі феномен болғандықтан, қиын анықталатын ғылымның бірі. Мәдениеттің маңызды бағыты адамдардың өмірінің мәнімен

ұштастырылады, белгіленген қауымдастыққа бағынышты. Бағалылық жүйесі максаттармен және олардың жетістіктерімен байланысты, өмірге мән-мағыналық береді. Мәдениет қоршаған әлемде болып жатқан идеялар мен заттардың категоризацияларының мағыналық алаңы. Әлем адамдардың санасымен, идеяларымен, заттарымен мағынасын тауып құрылады.

Кросс-мәдени зерттеулер анықтағандай, әртүрлі этностар вербалды жүріс-тұрыстарымен ғана емес, вербалды емес жүріс-тұрыстарымен ерекшеленеді.

Сонымен қорыта келе, толеранттылыққа қарама-қарсы қайшылықтардың (интолеранттылық) адамзат тарихының барлық кезеңінде де болғаны рас. Интолеранттылық шыдамсыз, үрейлі адам, кінәні өзінен емес басқа адамнан іздейді. Сондай адамдардың өмірде жиі кездесуі қоғамда түрлі проблемаларды тудыруға ықпал етеді. Сондықтан толеранттылыққа тәрбиелеу әрбір отбасында өз бастауын алуы бүгінде басты мәселеге тоқталған.

Түйін сөздер: «Кросс-мәдениет», «толеранттылық», «құндылық», «менталитет», «ұлт мінезі», «теориялық зерттеулер», «этнос», «мәдениет», «түсініктер»

Қазіргі таңда кросс-мәдени психология бағыты қарқынды дамуда. Қазақстан көп ұлтты мемлекет болғандықтан, бұл жерде көптеген, түрлі этнос өкілдері тұрады. Яғни, этнос- бұл адамдардың ұрпақтардан, халықтардан, ұлттардан құралған тұрақты тарихи туындаған әлеуметтік қауымдастық.

Этнос өзіндік сананың бірлігінің құрамында туындайды, өз қауымдастығының мүшелерімен ұқсастығын және басқа ұйымдардың өзгешелігін, сонымен қатар, территория, тіл және мәдениет бірлігін мойындайды. Этнос және ұлтаралық қарым-қатынас мәселелерін зерттеуде С.А.Арутюновтың, Э.А.Баграмовтың, Ю.В.Бромлейдің, Л.Н.Гумилевтің, А.В.Авксентьев, Т.Ю.Бурмистрова, Н.Н.Гасанов және т.б. көптеген ғалымдардың этнологиялық теориялары этносаралық қатынас мәнін терең түсініп және аталмыш үрдістің ерекшеліктерін анықтауда маңызды орын алады. Сонымен қатар, этнос ұғымы мәдениет ұғымымен өте тығыз байланысты болып келеді. Сондықтан да, этномәдениеттік қауымдастықтың психологиясы түсінігі «мәдениет» және «этнос» түсініктерімен байланысты. Ғылымда мәдениет анықтамасының үлкен мөлшері қарастырылған. Клайд Клакхон «мәдениет анықтамасының және түсініктің сыни шолуы» кітабында: (1952) «мәдениет» түсінігін толығырақ талдап көрсетеді.

«Мәдениет» түсінігі көп аспектілі феномен болғандықтан, қиын анықталатын ғылымның бірі. Мәдениеттің маңызды бағыты адамдардың өмірінің мәнімен ұштастырылады, белгіленген қауымдастыққа бағынышты. Бағалылық жүйесі максаттармен және олардың жетістіктерімен байланысты, өмірге мән-мағыналық береді. Мәдениет қоршаған әлемде болып жатқан идеялар мен заттардың категоризацияларының мағыналық алаңы. Әлем адамдардың санасымен, идеяларымен, заттарымен мағынасын тауып құрылады.

Кросс-мәдени зерттеулер анықтағандай, әртүрлі этностар вербалды жүріс-тұрыстарымен ғана емес, вербалды емес жүріс-тұрыстарымен ерекшеленеді. Әртүрлі этносқа жататын адамдар әртүрлі тілдерде сөйлеп қана қоймай, олар сонымен қатар, вербалды емес қарым-қатынастың әртүрлі тәсілін қолданады. Вербалды емес қарым-қатынастағы кросс-мәдени ерекшеліктері әртүрлі болып келеді.

Әлеуметтік қашықтық персоналдық кеңістіктің көлемін анықтайды. Әртүрлі мәдениетте нормативті персоналдық кеңістіктің түсінігі әртүрлі түсіндіріледі.

Толеранттылық ұғымы философия, этика, саясаттану, медицина педагогика, психология ғылымдарының зерттеу пәні болып табылады. Сондықтан толеранттылық ұғымының түрлі ерекше және жалпы жақтары бар. Толеранттылық ұғымының мазмұнын барынша ашу тұлға үшін және қоғам үшін күннен күнге өзекті бола түсуде.

Этимологиялық талдау толеранттылық ұғымының шығу тарихын қарастыруға мүмкіндік береді. Толеранттылық ұғымы латынның «tolerantia» деген сөзінен шыққан. Бұл «қамығу», «күйзелу» деген мағынаны білдіретін ежелгі дүние философтары қолданған ұғымнан кейін «tolerance», «tolerantion» ұғымдары шығады. Ларустың айтуы бойынша «tolerance» сөзі алғаш рет 1361 жылы қолданылған [1, 3 б.].

Шетелдік ғылымдардың еңбектерінде толеранттылық ұғымы кең қарастырылған (Л.М.Дробижева, И.Кант, В.А. Лекторский, А.И.Панченко, В.А.Тишков, М.Уолцер және т.б.).

Бұл еңбектертолеранттылықты адамның өмір сүру жағдайы ретінде кез келген деңгейдегі қарым-қатынас қағидасының қағидасының негізгі сапасы ретінде талдап көрсетеді.

Толеранттылық- басқалардың мінез-құлық модельдерін, нанымдары мен құндылықтарын либералды қабылдау. Жағымды түсінігіне басқалардың құндылықтарын қорғауды, плюрализмді қолдауды және олардың ашық көрінуіне кедергі келтіруге шынайы қарсы тұруды білдіреді [2, 16 б.].

Тәуелсіздік жылдарында пайда болып, қоғамдық өмірімізге кеңінен енген ұғымдардың бірі – толеранттылық. Ана тілімізде мұны сабырлық пен төзімділік ретінде ұғуға болады.

Ұлттық толеранттылық біздің жалпы тарихи-мәдени кеңістігімізде қоғамды топтастыратын белгілі фактор болып отыр. Екінші жағынан, толеранттылық барлық мәселені шешіп тастайды деуге болмайды. Бұл бір сегменттік актуальді танудың, ұлтаралық қатынастарды, саяси тұрақтылықты реттеудің маңызды факторы [3, 6 б.].

Толеранттылық деген атауы халықаралық термин сөзі болғанымен, мазмұн-мағынасы қазақтың төл сөзі-кәдімгі төзімділікдегеннің баламасы. Ол қарапайым тұрмыста көршінің көршіге деген төзімділігінен бастап, кең ауқымда мәдениеттер арасындағы, діни конфессиялар арасындағы, ұлттар, ұлыстар, тілдер арасындағы өзара төзімділікті, ымырласуды білдіреді [4, 4 б.].

Қазіргі таңда мемлекет құраушы қазақ ұлтының менталитетінде терең тамыр жайған толеранттылық қасиеті Қазақстанда ұлтаралық бейбітшілікті қамтамасыз етудің негізі болып табылады. Бұл қасиет бір күнде қалыптасқан жоқ. Ұлт мінезін, дүниеге көзқарасын, рухани ұстанымдарын сипаттайтын белгілер ғасырлар, тіпті мыңжылдықтар бойы орнығу үдерісінен өтеді. Осы тұрғыда «қазақ менталитетіндегі толеранттылықтың бастаулары қайда жатыр?» деген заңды сауал туындайды. Қазақ толеранттылығының қайнар көзі оның тұрмыс-тіршілігінде жатты. Күрделі ірі сынақтарға толы көшпелі ғұмыр әрбір қазаққа өзара әрекеттестіктің, жәрдемдесудің маңыздылығын жоғары етті. Тұрмыс қажеттіліктері адамдарды еңбегіне, амалдарына сай бағалауды басты орынға қойды.

Екіншіден, қазақ толеранттылығының қалыптасуына географиялық фактор үлкен ықпал етті. Үлкен аумақ, көшпенді қазақ өрісінің кең болуына, қозғалыс пен бейімделудің жоғары деңгейіне әкеліп, көршілес халықтармен мәдени-тілдік, әлеуметтік, экономикалық және саяси байланыстарды белсенді әрі жеңіл орнатуға мүмкіндік берді. Қазақтар қоршаған ортаны өз қалпында, теріс сенімдерсіз қабылдады.

Үшіншіден, қазақтар – өзіне түрлі халықтар мен түрлі мемлекеттердің өкілдерін жинаған синкреттік тектегі халық. Сақтар, ғұндар, үйсіндер, қаңлылар, түркі қағанаттары, оғыз-қыпшақтар, керей-наймандар, моңғолдар және т.б. қазақ халқының қалыптасуына ықпал етті. Бұл жағдай қазақтардың ашықтығына, өзге ұлттармен қатынастарға еркін түсуіне мүмкіндік беріп, өзгешелікке түсіністікпен, шыдамдылықпен қарау дағдысын тарихи жадыда орнықтырды. XIX ғасыр аяғы мен XX ғасыр басында қазақ жеріне Ресейдің ішкі аймақтарынан шаруалардың жаппай көшірілуі және кейінірек немістердің, кәрістердің, поляктардың, еврейлердің, кавказ халықтарының және т.б. жер аударылуы жағдайында қазақтардың өз тұрмысының қиындығына қарамастан, аталмыш халықтардың өкілдерінің барлығына қол ұшын созғандығы жоғарыдағы ойымызды қуаттайды.

Төртіншіден, ең маңызды фактордың бірі ислам болды. Исламның зор адамгершілік әлеуеті қазақ дүниетанымының арнасын кенейтіп, жаңа рухани бағдарлар әкелді. Адам өмірін басты құндылық ретінде таныған, өзге дін өкілдеріне түсіністікпен қарауға, көршімен тату болуға үндеген дін қазақ жүрегінен берік орын алды. Сонымен қатар дінде зорлықтың болмауын басты орынға қойған ислам діні адамдардың ұлт-нәсілдерге бөлінуін олардың бір-бірін жақсы тануы үшін жасалды деп түсіндірді. Осындай мәндегі тұжырымдар ислам мен қазақ ұлттық дәстүрінің үндесуіне жол ашты [5, 100-103 б.].

Сөйтіп, жоғарыда аталған факторлардың ықпалымен қазақтың қоршаған әлемге, өзге адамдарға қатынасын сипаттайтын өзіндік ұстанымы, ұлттық мінезі қалыптасты. Және сол мінездің, қасиеттің өзегіне толеранттылық жатады. Ал сол толеранттылықты құрайтын негіздерге келетін болсақ, олардың қатарында қонақжайлылықты, балама пікірге деген құрметті атап өтуге болады.

Қазіргі таңда өзге ұлт өкілдері Қазақстан халқы Ассамблеясының маңайына топтасып, өзінің салт-дәстүрі мен мәдениетін дамытуда. Тәуелсіздікпен бірге есейіп келе жатқан Ассамблея еліміз үшін үлкен мағынағы ие. Бүгінде қоғамдық институтқа республика бойынша 820 мәдени орталық мүше. Осындай жайттарды еске алғанда еліміздегі қалыптасқан толерантты қоғамның мәні мен мазмұнын жете түсіне бастайсың.

Бұдан басқа Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Астана төрінде әлемдік дінбасылардың құрылтайын өткізіп, төрткүл дүниедегі тәрбие мен бейбітшілікті, лаңкестікке қарсы күресті талқылау бүгінде маңызды ғаламдық іс-шараға айналып отыр. Сонымен қатар ол елімізде өтке «Этноаралық толеранттылықтың қазақстандық үлгісі: тәжірибе, практика және болашақ» атты сессиясында жасаған баяндамасында «Біздің ұлттық келісіміміз - өткен жылдар көлемінде мемлекеттің азаматтық қоғам институттарының қолдауымен атқарған қажырлы еңбегінің нәтижесі. Күрделі жағдайларға қарамастан, біз еліміздегі барлық этностық топтар арасындағы өзара қарым-қатынастың оңтайлы үлгісін қалыптастыра алдық». Сондықтан да, қай ел болмасын, оның ілгерілеуінде толеранттылықтың атқарар рөлі үлкен.

Көптеген авторлардың арасында толеранттылық басқа адамның ойымен келісу, яғни құрметпен қарау, жүріс-тұрысына және жасаған істеріне жылы шырайлы көзқарас білдіру, ұлтаралық мәселелерді түсінушілікпен шешуге тырысу деген мағынада анықталады.

Б.Г. Ананьевтің тұжырымдауынша адам даму көптеген факторлардың өзара әрекетімен шартталады: тұқымқуалаушылық, қоршаған орта (әлеуметтік, табиғи), тәрбие және оның өзінің іс-әрекеті.

Оның ішінде тәрбие – басты фактор болып саналатыны педагогика ғылымындағы аксиома. Сондықтан, қазіргі жаһандану жағдайында өзінің ерекшеліктерін сезіне отырып, басқалармен тең дәрежеде, сыйластықта өмір сүре алатын тұлға тәрбиелеу өзекті мәселелердің бірі. Бұл істе жетістікке жету үшін ең алдымен педагогикалық процестің жетекші субъектісі – педагог-тәрбиеші даярлауға жаңа көзқараспен қарау, оның толеранттылығын қалыптастыру қажет.

В.Н. Павленко, толеранттылыққа байланысты көптеген анықтамаларды қарастырып, анализдеудің арқасында толеранттылыққа байланысты пікірлердің екі басты критерийдің аясында құрылуын айтты. Біріншісі, ұқсамайтын, жараспайтын, келіспейтін заттарға деген қарым-қатынасымыз, екіншісі, сондай үйлесімсіздікке қарсы қолданылатын тәсілдер. Бірінші, параметр бойынша қарым-қатынасты 3-ке бөлуге болады. Олар жағымсыз, нейтралды және жағымды [30, 30-35 б.].

Михаил Мацковский толеранттылықтың түрлі анықтамаларын идеологиялық, саяси, философиялық жағынан қарастырады. Ол толеранттылық шкаласы бойынша 5 нүктені көрсетеді. Олар протекционисттік толеранттылық, құндылықтық толеранттылық, жабық толеранттылық, вербалды толеранттылық және агрессивті толеранттылық.

И.Шкуратова толеранттылықты түсінудің екі амалын атап көрсетеді:

1. Толеранттылық, субъектінің жүріс-тұрысына қайшы келетін жүріс-тұрысқа сабырлық, төзімділік көзқараспен қарау ретінде.

2. Толеранттылық, түрлі жүрі-тұрыс арасындағы пайда болған қарама-қайшылықтарды алдын алу үшін алатын субъектінің белсенді позициясы ретінде [6, 28-30 б.].

Эксперимент үшін екі таңдау тобы алынды. Кросс-мәдени зерттеу болғандықтан таңдау тобы ретінде қазақ және кәріс халқының адамдары алынды. Әр топ 30 адамнан, яғни эксперимент толық 60 адамға жүргізілді. Экспериментке 10-11 сынып оқушылары мен

Қазақстан Республикасындағы Корей Республикасы елшілігінің басшылығымен ашылған кәріс тілін оқытатын мекемеге баратын оқушылар қатысты.

Таңдау тобын келесі критерилер бойынша жиналды:

1. Жоғары сынып оқушылары. 10-11 сынып оқушылары.

2. Оларға толеранттылық және интолеранттылықты анықтайтын сауалнамалар мен әдістемелер жүргізілді.

3. Бұл кезеңде ұсынылған болжамды растау үшін, нәтижелерді математикалық, статистикалық есептеуге салынып, сандық және сапалық талдау жүргізілді.

Этносаралық толеранттылық пен қарым-қатынастың кросс-мәдени ерекшеліктерін психодиагностикалық зерттеу жүргізу үшін 6 әдістеме алынды, олар:

1. «Интолеранттылық-Толеранттылық» ИНТОЛ әдістемесі Л.Г.Почебут

2. «Этникалық ұқсастық» О.Л. Романова

«Мәдени-құндылық бағдарлану тесті Л.Г.Почебут Флоренс Клохан және Фред Стродберг ториясына негізделген

Кросс-мәдени зерттеулер (cross-cultural studies) – зерттеу пәні мен объектісі ретінде мәдениет болатын, зерттеудің салыстырмалы түрі. Ең алғаш болып ондай зерттеулерді әлеуметтік және мәдени антропологияның өкілдері жүргізе бастады. Оларды бір мәдени жасандының түрлі халықтардың ішінде қандай қымат атқаратындығы қызықтырды. Сонымен қатар бір мәдениетте дұрыс әрекетке жататын қылықтар, басқа мемлекетте дұрыс емес әрекетке жататындығы да қызығушылық тудырды.

Л.Г.Почебуттің Флоренс Клохан және Фред Стродберг ториясына негізделген «Мәдени-құндылық бағдарлау» тесті бойынша өңдеу.

Зерттеу 60 адамға жүргізілді. Оның 30 адамы қазақ, 30 адамы кәріс халқының адамдары. «Мәдени құндылық бағдарлау» тесті бойынша шыққан нәтижелерді 3 мәдени тип арқылы бөлеміз.

Г.Триадис синдромына негізделген Л.Г.Почебуттың әдістемесі «Индивидуалдылық пен ұжымдықтың көрсеткіштерін анықтайтын әдістеме» бойынша нәтижелерді өңдеу.

Бұл әдістемеге 60 адам қатысты. 30 адам қазақ, ал келесі 30 адам кәріс ұлтының адамдары. Әдістеме тұлғаның индивидуалдылық немесе ұжымдық ерекшеліктерін анықтауға арналған. Ол 30 сұрақтан тұрады. Әр сұрақ екі пайымдаудан тұрады. Математикалық өңдеу арнайы кілт арқылы жүргізіледі. Кілтпен сәйкес келген жауапқа 1 балл беріледі.

Әдістеменің нәтижесі бойынша екі ұлттың ерекшеліктерін салыстырсақ, екеуі бір-бірінен өзгеше нәтиже ұсынды. Яғни, қазақ ұлтының ұжымдылық қасиеті жоғары болса, кәріс халқының индивидуалдылық қасиеті жоғарырақ болғанын байқаймыз.

«Толеранттылық пен Интолеранттылықтың компоненттері мен түрлері» әдістемесі бойынша математикалық өңдеу:

Бұл әдістемеге 60 адам қатысты. Оның ішінде 30 адам қазақ және 30 адам кәріс ұлтының адамдары. Әдістемеден алынған екі топтың нәтижелері Манна-Уитни критерийі бойынша салыстырылды. Манна-Уитни критерийі екі таңдама арасындағы қандай да бір белгінің деңгейі бойынша өзгешеліктерді айқындау үшін арналған. Ол саны аз таңдамалар арасындағы өзгешеліктерді айқындайды, мұнда $n_1 \cdot n_2 \geq 3$ немесе $n_1=2, n_2 \geq 5$. Нәтижелер формуласы арқылы салыстырылды.

n_1 – 1 таңдамадағы сыналушылардың саны;

n_2 – 2 таңдамадағы сыналушылар саны;

T_x – екі рангтық қосындылардың ішіндегі үлкені;

n_x – рангтар қосындысы кезіндегі көрсеткіші жоғары топ сыналушылардың саны.

«Толеранттылық индексі» деген экспресс-сауалнама алынды. Бұл сауалнама Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Е. Хухлаева және Л.А. Шайгеровамен құрастырылған. Әдістеме екі таңдау тобының нәтижелері Манна-Уитни критерийі арқылы салыстырылды.

Эксперименталды және бақылау топтары Манна-Уитни критерийі бойынша салыстырылды. Критерий екі таңдама арасындағы қандай да бір белгінің деңгейі бойынша өзгешеліктерді

бағалау үшін арналған. Ол саны аз таңдамалар арасындағы өзгешеліктерді айқындайды, мұнда $n_1 \cdot n_2 \geq 3$ немесе $n_1=2, n_2 \geq 5$.

Критерийді қолданудың бірнеше тәсілі бар, және осы тәсілдерге сәйкес келетін бірнеше шектік мәндердің кестелері бар.

Бұл әдіс екі қатар мәндер арасындағы қиылысатын зоналар жеткілікті дәрежеде аз ба екендігін анықтайды. Қиылысатын мәндер аз болған сайын, айырмашылықтар рас екендігі жоғарлай түседі. Кейде бұл өзгешеліктер екі таңдаманың орналасуындағы өзгешеліктер деп аталады.

Сонымен қорыта келе, толеранттылыққа қарама-қарсы қайшылықтардың (интолеранттылық) адамзат тарихының барлық кезеңінде де болғаны рас. Интолеранттылық шыдамсыз, үрейлі адам, кінәні өзінен емес басқа адамнан іздейді. Сондай адамдардың өмірде жиі кездесуі қоғамда түрлі проблемаларды тудыруға ықпал етеді. Сондықтан толеранттылыққа тәрбиелеу әрбір отбасында өз бастауын алуы бүгінде басты мәселеге айналуы тиіс.

1. Абылғазина Р., Толеранттылық психологиялық зерттеу нысаны ретінде // Жантану мәселелері 2011ж., №3 3б.

2. Қартбаева Ж.Ж., Толеранттылық мәселесінің зерттелуі // Қазақстан орта мектебі 2009ж., №9 16б.

3. Анаш Д., Қазақстандағы толеранттылық қай деңгейде? // Алматы ақшамы., №112 (4514) 2011ж., 6б.

4. Асауов Д., Толеранттылық-қазақтың қанында бар қасиет // Алтан Орда №48 (566) 2010ж., 4б.

5. Досжан Р.Қ., Толеранттылық-ұлаларлық қарым-қатынас факторы ретінде // Зерттеуші 2012.-№6 (74).- 3-6б.

6. Павленко В.Н., Таглин С.А. *Общая и прикладная этнопсихология.* - М., 2004 30-35б.

Аннотация

Сарыбекова Ж.Т. – Таразский государственный университет имени М.Х.Дулати

Токсанбаева Н.К. – КазНУ имени аль-Фараби

Исследование кросс-культурных особенностей и теории толерантности

В этой статье этнос – являются потомками народа, нации, народности остановать в случае постоянного социально-исторической сообщества. Толерантность – других моделей поведения, убеждений и ценностей либеральных решений. «Культура» является концепцией многомерного явления, один много аспектных феноменов науки. В сочетании со значением из самых важных шагов в направлении культуры жизни, при условии, установленном общества. Точность в зависимости от целей и достижений системы, это придает смысл жизни. Культура это идеи и категоризаций вещей, происходящих в мире. Мир развивается с помощью человеческих сонаний, идей и вещей.

Мир духа народа, идеи, чтобы найти смысл этой теме.

Кросс-культурные исследования, различные этнические группы, их поведение не только словесные, невербальное поведение отличается. Различные этнические люди говорят на разных языках, но они также используют невербальное общение во многих отношениях. Невербальная коммуникация имеет различные кросс-культурные различия.

Ключевые слова: Толерантность, этнической, кросс-культурная психология, культура, национальный характер, менталитет, ценности, отношения.

Abstract

Sarybekova Z.T. – M.Kh. Dulaty Taraz State University

Toksanbayeva N.K. – Al-Farabi Kazakh National University

Research of cross-cultural peculiarities and theoretical tolerance

In this article ethnos, are descendants of the people, nations, nationalities stop in case of permanent socio-historical community. Tolerance – other behaviors, beliefs and values liberal solutions. “Culture” is the concept of a multi-dimensional phenomenon, a lot of Aspect phenomena of science. In combination with the value of the most important steps in the direction of a culture of life, as long as the established

society. Accuracy depending on the goals and achievements of the system, it gives meaning to life. Culture is the ideas and categorizing things going on in the world. The world is developing with the help of human consciousness, ideas and things.

World of the spirit of the people, the ideas, to find the meaning of the subject.

Cross-cultural studies, different ethnic groups, their behavior is not only verbal, non-verbal behavior is different. Different ethnic people speak different languages, but they also use non-verbal communication in many ways. Non-verbal communication has different cross-cultural differences.

Keywords: Tolerance, ethnic, cross-cultural psychology, culture, national character, mentality, values, attitudes.

МРНТИ 15.41.31

М.И. Уюкбаева¹

*¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПРЕГРАДЫ В СКАЗКАХ

В данной статье анализируется фрустрация в народных и литературных сказках, мотивированность для достижения целей и препятствия на пути к достижению этих целей на примере художественных произведений Пушкина, Аксакова, Логина, Успенского и др. Преграды здесь делятся на физические, биологические, психологические, социокультурные аспекты. Фрустрация как нарушение в сфере поведения исследована на двух уровнях: утрата волевого уровня или как снижение степени обусловленности сознания адекватной мотивации. Здесь фрустрация рассматривается как достижение цели преграды на пути к ней, что является центром эмоций героев (отрицательных и положительных). О другом проявлении фрустрации «утрата волевого уровня или как снижение степени обусловленности сознания адекватной мотивации (потер терпения и надежды)». В данных сказках видна в поведении персонажей в трудных ситуациях.

Ключевые слова: Фрустрация, преграда социокультурный, расстройство, достижение, цель, психология, правила, запреты, фольклор, литература, поведение.

«Фрустрация (от лат. Frustratio – обман, тщетное ожидание, расстройство) определяется как состояние, вызванное двумя моментами: наличием сильной мотивированности достичь цель (удовлетворить потребность) и преграды, препятствующей этому достижению.

Преградами на пути к достижению цели могут оказаться причины различного характера: физического (лишение свободы), биологического (болезнь, старение), психологического (страх, интеллектуальная недостаточность), социокультурного (нормы, правила, запреты). Если иметь в виду выраженность данного состояния, то следует говорить о различных степенях перехода ситуации затруднения деятельности в ситуацию, когда трудность оказывается непреодолимой. С точки зрения нарушений в сфере поведения фрустрация может проявляться на двух уровнях: как утрата волевого контроля (дезорганизация поведения), или же как снижение степени обусловленности сознания адекватной мотивации (потеря терпения и надежды)».

Фрустрация характерна для детских произведений, отражая причины поведения персонажей, которое близко и понятно детям. Несомненно, что особенности жанра сказки расширяют возможности героев на пути достижения их целей. В этом, пожалуй, один из секретов популярности жанра литературной сказки, где автор волен фантазировать, не заботясь о реализме. Этот жанр позволяет писателям создавать волшебный мир с неповторимыми правилами и трудностями, которые преодолеваются, независимо от их сложности. И если обстоятельства и сами персонажи могут быть самыми невероятными, но чувства, которые они переживают, должны быть понятными детской читательской аудитории.

Естественно, при этом фрустрация, как достижение цели и преграды на пути к ней, является центром эмоций героев: сначала отрицательных (из-за невозможности достижения цели), а затем и положительных, связанных с победой.

В сказках, написанных по мотивам народных преданий, цель – это, как правило, материальное обогащение и женитьба на коронованной особе. Как, например, в сказках А.С. Пушкина, П.П. Ершова, С.Т. Аскакова. А преграды здесь связаны с волшебными существами и предметами, что имеет особую притягательность для детей, верящих в чудеса. Соответственно, и события здесь необычайные, завораживающие детей своей неординарностью, новизной.

Отсутствие жизненного опыта у детей, открытость миру, который они познают взахлеб, богатая фантазия, яркость чувств, наивность – все это создает благоприятную почву для восприятия мира сказок как реального, интересного, познавательного.

Преграды физические (лишение свободы) сказочные герои преодолевают по-разному. Так, например, царевич Гвидон в “Сказке о царе Салтане” делает это с помощью своей находчивости, обращаясь к природе с помощью заклички: “Ты волна моя, волна”. Природа в сказках Пушкина всегда приходит на помощь героям, попавшим в беду. Царевич смог выбраться на свободу из бочки, а также решил все свои остальные проблемы с помощью Лебеди, соединившей в себе двойное начало: человеческое и животное.

В сказке Ершова “Конек-Горбунок” Иванушка - дурачок смог избавиться от заточения и выполнить все поручения царя с помощью чудесного Конька-Горбунка, потому что сам был заурядным человеком и ему не в силах было преодолеть преграды.

В сказке Аксакова “Аленький цветочек” заколдованный принц находится в заточении на прекрасном острове в облике чудовища. Примечательно, что из этого плена его может выволить лишь бескорыстная девичья любовь, возвышенное чувство. Его плен состоит также и в биологической преграде, так как он заточен в тело монстра, что приносит ему невероятные моральные страдания. В сказке Ершова “Конек-Горбунок” преградой для царя в его желании жениться на царь-девице является его биологическая старость, от которой он страстно хочет избавиться с помощью Ивана - дурака, окунувшись в кипящие котлы.

В сказке Пушкина о Золотом Петушке царь не имеет возможности избавиться от старости, как биологической преграды, но, несомненно, что он тяготится своим преклонным возрастом, влюбившись в юную красавицу - Шамаханскую царицу.

Высокое социальное положение, богатство дают ему неограниченные возможности для исполнения желаний, но биологическую старость он не в состоянии преодолеть.

Психологическая преграда в виде страха и интеллектуальной недостаточности свойственна всем перечисленным сказочным персонажам: царь Дадон все время ждет нападения врагов(для чего ему и нужен золотой Петушок, предупреждающий о приближении врагов); в сказке Ершов весь мир враждебен Иванушке -дурочку, начиная с собственных братьев, укравших у него златогривых коней, подаренных кобылицей за свободу; в сказке Аксакова “Аленький цветочек” заколдованный принц боится навеки остаться в безобразном облики (превращение не зависит от него, хотя он и пытается подкупить своих гостей щедростью и добротой).

Социокультурные преграды - нормы, правила, запреты - в упомянутых сказках не существуют для царей, потому что они сами их создают. Но существуют для представителей простого народа: Иванушка-дурачок нарушил запрет, поднял перо Жар-птицы и попал в беду. Но в “Сказке о попе и работнике его Балде” Пушкина Балда придумал правила оплаты его труда и таким образом наказал алчного попа.

В сказке Аксакова “Аленький цветочек” злая колдунья наложила проклятье на прекрасного юношу, она установила правила его наказания и избавления от него - такое же сложное, так как насильно мил не будешь, а добиться любви к себе уродливому чудовищу - задача сложная, почти недостижимая.

Нарушение в сфере поведения в смысле волевого контроля, дезорганизации поведения проявляется у каждого персонажа индивидуально: царь Дадон забыл о погибших сыновьях, не стал их даже оплакивать, увлекшись Шамаханской царицей. Чудище в “Аленьком цветочке” собралось умирать, не дождавшись в оговоренный срок своей возлюбленной, отчаявшись избавиться от опостылевшей личины. А Иванушка-дурачок в “Коньке-Горбунке” каждый раз впадает в отчаяние, получив новое задание от царя, потому что самостоятельно не в силах их выполнить, они у него ассоциируются со смертью, жестокой расправой.

О другом проявлении фрустрации, как “снижения степени обусловленности сознания адекватной мотивации (потеря терпения и надежды)”, в данных сказках видно в поведении персонажей в трудных ситуациях. Так, например, царь Салтан, потеряв терпение, самолично отправился в опасное путешествие, чтобы своими глазами увидеть невиданные чудеса. А встретил еще большее чудо - жену и сына. В данном случае это привело к положительному результату, счастливому разрешению сказки.

В “Коньке-Горбунке” царь, потеряв надежду и терпение (так ему хотелось жениться), решился на отчаянный поступок ради омоложения, потому что за старика царь-девица не хотела выходить замуж. Но для него это плохо кончилось: вместе с терпением он потерял жизнь. Фактически он умер ради любви.

В “Аленьком цветочке” чудовище, потерявшее терпение и надежду, почти лишилось жизни, оно не хотела дальше жить. Такая форма существования для него была хуже смерти. Чужая личина тяготила его, не соответствовала его самооценке, лишала счастья, любви.

В “Сказке о мертвой царевне и семи богатырях” Пушкина злая царица, потеряв терпение и надежду стать самой красивой, умерла: “Тут тоска ее взяла, и царица умерла”. Для нее потеря надежды оказалась равноценной потере жизни, потому что в своих надеждах она представляла себе жизнь совсем по-другому, где ей нет равных в красоте. Для нее жизнь - это превосходство над всеми. А если этого превосходства нет, то она посчитала невозможным жить дальше на вторых ролях.

В литературных сказках, где герои помещены в современные условия, приближенные к реальным, с их узнаваемыми бытовыми реалиями, все выглядит несколько иначе.

Так, например, в сказке Лагина “Старик Хоттабыч” у волшебника была преграда прежде всего физическая – лишение свободы. Освободившись от заточения, он дал волю своим желаниям, желая отблагодарить своего спасителя Вольку. Есть у него преграда и биологическая: если старость не так тяготит его, то болезнь горла от переедания (холодное мороженое), заставила страдать. Психологической преградой для Хоттабыча был не столько страх, сколько интеллектуальная недостаточность: древний старик не мог вписаться в современность и всегда попадал в неловкие ситуации, увлекая за собой и своего повелителя. Социокультурные преграды привели к тому, что Хоттабыч на каждом шагу нарушал нормы, правила, запреты, так они были чужды ему, пришельцу из другого мира, из другой эпохи. Кроме того, как и всякий могущественный волшебник, старик Хоттабыч был склонен сам создавать собственные нормы, правила, запреты. Да меры наказания тоже. У восточного волшебника были свои понятия о щедрости и благодарности, от которых Волька получил больше пострадал, чем получил пользу, постоянно волнуясь за жизнь окружающих его людей, даже несимпатичных ему.

Фрустрация, как утрата волевого контроля, дезорганизация поведения тут проявляется прежде всего в том, что Волька – мальчик, а Хоттабыч – взрослый человек, постоянно навязывающий свою волю младшему по возрасту Вольке. Мальчик, желая получить желаемое, утратил волевой контроль, положившись на опыт Хоттабыча, но они все время оказываются в смешных ситуациях. А потеря терпения и надежды у Вольки приводит к просьбе прекратить самостоятельные действия Хоттабыча. А сам Хоттабыч, потеряв надежду угодить своему благодетелю, решает работать в цирке, где его волшебная сила пришлась бы ко двору. Тут Хоттабыч дал волю своей фантазии в полной мере. Л.С.Выготский утверждал: “Нужно

сказать, что фантазирует отнюдь не счастливый, а только неудовлетворенный. Неудовлетворенные желания - побудительные стимулы фантазии. Каждая фантазия – это осуществление желания, корректив к неудовлетворяющей действительности”.

Фрустрация в сказках Э.Успенского о дяде Федоре – это преграды: физическая – добровольное заточение в Простоквашино, и биологическая(его болезнь из-за холодного молока), и психологическая (интеллектуальная недостаточность), социокультурная(несогласие с запретом родителей на кота). Утрата волевого контроля наиболее ярко показана в оценках с Нет из интернета, севшая на шею простоквашинцам, полностью дезорганизованным сей бесцеремонной особой. А потеря терпения привела к решительным действиям по избавлению от гостыи.

А в случае с тетей дяди Федора – простоквашинцам, утратившим волевой контроль и терпение, пришлось самим спастись бегством от ретивой военной пенсионерки. Вся ее нерастроченная энергия обрушилась на дядю Федора и его друзей. Они не смогли противостоять ее агрессивной заботе. Дядя Федор и его друзья привыкли к независимости, поэтому им было невыносимо столь навязчивое внимание со стороны одинокой женщины, направившей свою любовь на племянника. Поведение и образ жизни дяди Федора - это вызов нормам: несовершеннолетний ребенок, живущий с животными без взрослых. Своего рода современный городской Маугли, которого воспитывают кот и пес.

Таким образом, фрустрация имеет разные формы реализации в произведениях детских писателей в зависимости от фольклорных и литературных традиций, используемых авторами сказок. А также от временных и бытовых реалий, выбранных писателями в своих произведениях.

1. *Словарь иностранных слов*, М.,1986
2. *Лейбин В.М. Психоанализ и философия неопрейдизма*. - М., 1977. - 246 с.
3. *Лейбин В.М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия*. - М., 1990. - 397 с.
4. *Блум Г. Психоаналитические теории личности / Перевод А.Б. Хавина*. - М.: КСП, 1996
5. *Додельцев Р.Ф. Фрейдизм: культурология, психология, философия*. - М., 1997. - 284 с.
6. Feinstein, Adolphs, Damasio and Tranel The Human Amygdala and the Induction and Experience of Fear – *Current Biology, Published online: December 16, 2010*

Түйіндеме

Уюкбаева М.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ

Ертегілер психологиялық және әлеуметтік-мәдени кедергілер

Бұл мақалада Пушкин, Аксаков, Логин, Успен және басқалар көркем жұмыстар мысалында халық және әдебиертегілер, мақсаттарға жету үшін ынталандыру, сондай-ақ осы мақсаттарға жету үшін кедергілерді жылы бұзылуы талдайды. Кедергілер физикалық, биологиялық, психологиялық, әлеуметтік-мәдени аспектілері бөлінеді. ерік деңгейдегі жоғалуын емес сана бара барын таландыру шарттылығы дәрежесін төмендету сияқты: мінез-құлық бұзылуы Фрустрация екі деңгейде зерттелді. Мұнда бұзылуытан балалар эмоциялар (терісжәнеон) орталығы болып табылады, оған кедергілерді мақсатқа, ретінде қарастырылады. бұзылуы басқа көрінісі, туралы «ерікті деңгейдегі жоғалуы немесе сана (шыдамдылық пен үмітшығын) барабар шарттылығы ынталандыру дәрежесін төмендету сияқты.» Осы ертегілер қиын жағдайларда кейіпкерлердің мінез-құлық көрінеді.

Түйін сөздер: фрустрация, кедергі, әлеуметтік-мәдени, фрустрация, жетістік, мақсаты, психология, ережелер, тыйым, фольклорлық, әдебиет, мінез-құлық.

Abstract

Uyukbaeva M.I. – Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Psychological and socio-cultural barriers in Tales

This article analyzes the frustration in the folk and literary tales, motivation to achieve the goals, and overcome the obstacles to the achievement of these goals by the example of the art works of Pushkin, Aksakov, Logins, Uspensky and others. Obstacles are divided into physical, biological, psychological, socio-

cultural aspects. Frustration as a breach in behavior was investigated on two levels: the loss of volitional level or as a reduction in the degree of conditionality of consciousness of adequate motivation. Here frustration is seen as the goal of the barriers to it, which is the center of the characters emotions (negative and positive). On another manifestation of frustration, “the loss of voluntary level or as a reduction in the degree of motivation of adequate conditionality of consciousness (loss of patience and hope).” In these tales, it is visible in the behavior of the characters in difficult situations.

Keywords: Frustration, obstruction, socio-cultural, frustration, achievement, goal, psychology, rules, bans, folklore, literature, behavior.

МРНТИ 15.81.21

Т.Б. Кенжебаева¹

Д.С. Жакупова²

^{1,2} Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты,

Павлодар қ., Қазақстан

МҰҒАЛІМНІҢ МӘДЕНИЕТТІЛІГІ ТҰЛҒАНЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ӘЛЕУЕТІНІҢ САПАЛЫ ДАМУ НӘТИЖЕСІ РЕТІНДЕ

Мақалада болашақ маманның зияткерлік әлеуетін жүзеге асыру барысында мұғалімнің мәдениетін қалыптастырудың ең қажетті талаптары мен шарттары қарастырылады. Бұл шарттардың зерттеу негізіндегі «әлеуметтік жетілу», «жоғары кәсібилік, іскери және зияткерлік қасиеттер» және «рухани мәдениет, адамгершілік бейнесі» сияқты блоктары айқындалып, оларға сипаттама беріледі. Мұғалім мәдениеттілігін құрайтын әлеуметтік қасиеттердің құрылымының жіктемесі келтіріліп, зияткерлік әлеуеті дамыған мұғалімнің мәдениетінің басты көрсеткіштері ұсынылады.

Педагогикалық-психологиялық білім өзінің пайда болған дәуірінен бастап бүгінгі күнге дейін білім берудің бар жүйесін түсінуге ғана емес, сондай-ақ білім берудің жаңа құндылықтары мен мұраттарын қалыптастырады. Бірқатар ғылыми зерттеулерде бүтін оқыту мен тәрбиелеу кеңістігін қалыптастыру туралы мәселе қойылады және білім беру оқытушы мен студенттің зияткерлік өзара ықпалдастығы ретінде қарастырылады. Білім беру мазмұнынан оқыту үрдісінде болашақ мұғалім білуге тиісті іскерлік, дағды, білім, яғни құзыреттіліктер көлемі мен сипатын ескеру қажет. Жоғары оқу орнындағы білім беру мазмұнын айқындайтын маңызды фактор - бұл ғылыми-техникалық және мәдени прогресстер.

Түйін сөздер: танымдық іс-әрекет, зияткерлік әлеуеті дамыған тұлға, руханилық, мұғалімнің мәдениеттілігі.

Зият – бұл адамның ақыл-ой қабілеттерінің жиынтығы. Оны белгілі бір дәрежеде тұлғаның рухани әлеуеті ретінде қарастырған жөн. Себебі, болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуеті өзінің бойындағы ішкі байлығымен ашылады және индивидтің зияткерлік қатынасымен байытылады. Тұлға мәдениетінің ішкі тірегі, діңгегі оның руханилығы болып табылады. Тұлға рухани-адамгершілік даму барысында еліне, қоршаған адамдарға қызмет етіп, қоғамға пайда келтіру, қолынан келер жақсы, игі іс жасау, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жүзеге асыру субъект ретінде дамуына негіз болады.

Америка әлеуметтанушылары қоғамды ақпараттандыратын үшінші технологиялық толқын кеңістігінде бірінші кезекте адамның сала ішілік тар кәсіби қасиеті емес, керісінше, оның жалпы тұлғалық қабілеті тұрады және бұл жалпы тұлғалық қабілеттер қатарына өзгерістерге жылдам бейімделу, жоғары зият, шығармашылық, белсенділік, тіл тапқыштық, жан-жақтылық, байланысқа бейімділік сияқты қасиеттерді алға тартады.

Еңбек нарығына жасалған талдау нәтижесі бойынша, бүгінгі күні күрт өзгертін әлеуметтік-экономикалық жағдайда жұмыс беруші үшін нақты біліммен толық қамтылған тұлқадан гөрі, біліммен қоса зияткерлік-шығармашыл ойлай алатын, маман тұлғасы ретінде

өзін-өзі дамыта алатын, болашақта кәсіби қызметтің биік шыңына жете алатын қабілеттері құндырақ болып келеді.

Адам өмірінде кәсіби қызмет басты орында тұрады және кәсіби қызмет шын мәнінде адамның өмір сүру болмысы мен тәсілдерін толық қамти отырып, оның әлеуметтік, кәсіби дамуының негізгі құралы болатынын аңғара бермейміз. Болашақ мұғалімнің кәсіби дайындығын қалыптастыратын заманауи педагогикалық білім жаратылыстану ғылымдары мен математикалық ілімдер негізінде астарласып жатыр. Педагог кәсібіне қойылатын талаптарды өзгертетін үрдістердің бірі педагог қызметін мектептегі оқу-тәрбие үрдістерімен етене жақындастыру ісі болып табылады.

Ондағы негізгі міндеттер педагогикалық кешендерді дұрыс пайдалану, яғни қызметтің практикалық бағыты, ғылыми жұмыспен айналысатын студенттердің жаңа құрылғы жүйесімен, жаңа оқыту технологияларымен дұрыс жұмыс істей алу талаптарын көздейді.

Бірқатар зерттеушілердің пікірі бойынша жоғарыда аталған педагог мамандығын дамытуға қойылатын талаптар мен үрдістер білім берудің барлық жүйесін жаңаша көшіруге итермелейді, оның ішінде бірінші кезекте іргелі білім беру, кәсіби тұлғаландыру, өз бетінше білім алу рөлін арттыру, тұлғаның зияткерлік пен шығармашылық сапасын жетілдіруге бағытталу істері қамтылады [1].

Педагогикалық-психологиялық білім өзінің пайда болған дәуірінен бастап бүгінгі күнге дейін білім берудің бар жүйесін түсінуге ғана емес, сондай-ақ білім берудің жаңа құндылықтары мен мұраттарын қалыптастырады. Бірқатар ғылыми зерттеулерде бүтін оқыту мен тәрбиелеу кеңістігін қалыптастыру туралы мәселе қойылады және білім беру оқытушы мен студенттің зияткерлік өзара ықпалдастығы ретінде қарастырылады.

Осыған ұқсас өзара әрекеттестіктің бір формасы ретінде білім беру үрдісі танылады, яғни білім беру үрдісінде «оқытушы мен студент арасындағы түрлі зияткерлік әлеуеттер теңеседі, нәтижесінде үйренуші білім, пайымдау, іскерлік жетістігіне, меңгеру әдісіне, қоғамда алған тәжірибесін толықтыруға ұмтылады. Соңғы уақытта «тәрбиелейтін оқу» деп аталатын түсінік қарқынды кенеюде. Онда ғылыми ұғым тарихи дәуірмен, ғалым өмірімен сәйкес келетін қосымша мәліметтермен толығыады» [2]. Тәрбиелейтін оқу тұлғаны әлеуметтендіруден тыс педагогикалық тәжірибеде мақсатты түрде қалыптасатын дүние. Ол өз бойында танымдық, дүниетанымдық, әдіснамалық, тәрбиелік іс-әрекеттерді біріктіреді.

Білім берудің оқыту үрдісі және әлеуметтік институты ретіндегі анықтамасына тереңірек тоқталайық. Оқыту үрдісінің өзін соңғы тәжірибені беру деп, ал тәрбиені шексіз тәжірибені беру деп қарастыруға болады. Соңғы тәжірибе өз құрамында адамның ақырғы және шексіз білімдерін біріктіретін бастапқы тәжірибе компоненттері болады.

– Адам тәжірибесіндегі шексіз, ақырғы білімдердің өзара байланысын Я.А. Коменский классикалық педагогика аясында қарастырған болатын. Өзімізге белгілі, ғалым оқытудың ұтымды жүйесін нақты әрі дұрыс жұмыс істеп тұрған сағат механизмімен теңеген болатын, бұлайша теңеуіне механикалық дүниетанымының педагогикаға ықпалы әсер етті [3]. Осы құбылыс әрекеті ақырғы білім мәні бойынша сипатталды, ақырғы білім білім беру жүйесінің шегінен шығуға жол бермейді.

Білім беру мен оқыту адамды оқу орны пайда болған кезден бастап қызықтырып келеді, яғни онда қоғамдағы білім, іскерлік, дағдымен байытылған тәжірибені келешек ұрпаққа жүйелі түрде жеткізу іс-әрекеті орындалады. Білім берудің теориясы мен практикасындағы негізгі мәселелердің бірі – «нені үйрету?» сұрағына жауап іздеу. Студенттерге ғылыми білімнің негізін беру керек пе, оларды практикалық мәліметтермен қарулардыру қажет пе, осы білім көздері көмегімен жеткілікті өмірлік бағыт алуға бола ма? деген сұрақтар туындады. Егер қазіргі ғылымның даму қарқынын ескерер болсақ, онда білім беру жүйесі үшін нені алу, нені алмау деген сұрақтардың жауабы білім берудің мазмұнын анықтайды.

Білім беру мазмұнынан оқыту үрдісінде болашақ мұғалім білуге тиісті іскерлік, дағды, білім, яғни құзыреттіліктер көлемі мен сипатын ескеру қажет. Жоғары оқу орнындағы білім

беру мазмұнын айқындайтын маңызды фактор - бұл ғылыми-техникалық және мәдени прогресстер. Оның кейбір ерекшеліктерін К.Н. Pribram мына түрде ажыратып көрсетеді:

– «Әр жыл сайын ғылыми және мәдени ақпараттар көлемі көбейіп отырады. Ақпараттық орта әрбір 7-10 жыл сайын екі еселенеді, ал жеке білім салаларында өсу қарқыны одан да жоғары. Осындай жағдайларда табиғат, адам, қоғам туралы білім негізін құрайтын іргелі теориялар мен ұғымдарды, түркіжайттарды ғылыми-негіздеме бойынша іріктеу бірінші мағынаға ие болады.

– Ғылымда жалпылану немесе жалпылау үрдісі күшейеді. Түрлі ғылым салаларындағы танымның біржақты тәсілі мен әдісін белгілеуге мүмкіндік беретін ғылыми тұжырымдар, теориялар мен жүйелер жасалады. Соған орай ғылымның қазіргі даму деңгейі біріншіден, ұғымдар мен категорияларға байытылған оның теориялық негізін игеруді талап етеді.

Ғылыми білімді өндіріс, басқару, мәдениет салаларында пайдалану әлдеқайда кеңеюде. Әсіресе ғылыми-техникалық прогресстің теориялық негізін құрайтын әлеуметтік психология, әлеуметтану, математика, биологияның рөлі жоғарлайды» Сондықтан, қазіргі жағдайда, яғни ғылым тікелей педагогтік күш ретінде танылғанда ғылыми теорияны оқыту тәжірибесімен байланыстыру мәселесі ерекше өзектілігімен алға шығады.

«Қазіргі таңда біз біртұтас педагогикалық практикамен іс-әрекет жасамаймыз, керісінше, бүгінгі күні бір-бірінен ажыратылатын әртүрлі педагогикалық практика түрлері қалыптасып келеді (дәстүрлі білім беру, дамытушы, жаңа гуманитарлық білім беру, діни, теориялық білім беру, т.б.)» [5]. Яғни біртұтас педагогикалық жүйеде тұтастық қағидасына сүйеніп, кешенді ұстаным ережелерін ұстану.

М.Х. Балтабаевтың пайымдауынша, бүгінгі таңда, қоғамда бар қатынастардың ауысуы бел алуға, осыған орай білім беру саласында кем дегенде мына негізгі үш үрдісті мақсатты түрде зерттеу қажет етіледі. Біріншіден, әлемдік үрдісті білім берудің негізгі парадигмасына ауысуына қарай өзгерту: білім берудің классикалық үлгісі мен жүйесіндегі дағдарыс, білім берудің психологиясы мен әлеуметтануындағы жаңа педагогикалық іргелі идеяларын әзірлеу, гуманитарлық ғылымда эксперименталды және альтернативті бағыттар қалыптастыру. Екіншіден, әлемдік мәдениетке бағытталған білім беру мен университет қозғалысы: ЖОО демократиялануы, мәдениеттің негізгі жетілген субъектілерімен өзара байланыс орнату, үздіксіз білім беру жүйесін қалыптастыру, білім берудің гуманитарлануы және компьютерленуі, білім беру мен оқыту бағдарламаларын таңдау еркіндігі. Үшінші үрдіс ЖОО мен білім беру дәстүрін қалыптастыру және одан әрі дамытуды ұмытпау қажет [6].

Бұл оқытушының іс-әрекеті оқыту және студенттің іс-әрекеті – білім алуға жүзеге асады. «Дәріс беру» терминін шартты атау деп қабылдау қажет, себебі педагог тек дәріс беруші, білім беруші ғана емес, ол студент тұлғасын тәрбиелейді әрі дамытады. Оқыту – бұл тек дәріс беруде қабылдағанды игерумен қатар, студенттің күрделі танымдық үрдісі, онда білім түрінде сақталған адамзатқа тән тәжірибе жинау әрекеті орын алады. Сондай-ақ оқыту – бұл индивидуалды таным тәжірибесін иелену, қажетті танымдық әрекеттер мен тәсілдерді игеру болып саналады.

Оқыту үрдісінің зерттеу орталығы студенттің танымдық іс-әрекеті, оның ілімі, тануға деген үздіксіз қозғалысы, заттар мен құбылыстарды тереңінен, кеңінен тануға деген құлшынысы мен әрекетінен тұрады.

Бірақ студенттердің танымдық іс-әрекеті оқытушының әрекетімен бірлесе жүзеге асады. Оқытушы болашақ мұғалімдердің тану әрекетін зияткерлік мүмкіндіктеріне сәйкес және олардың қабілеттеріне сай бағыттайды. Ол оқытудың мазмұнын жүйелендіреді, нақтылайды, студент білетін білімнің логикалық негіздемесін қалыптастырады. Болашақ мұғалімдердің іскерлігін, өз бетінше тану қабілеттерін, дағдысын дамыту үшін оқыту бағытында әлдеқайда тиімді жолдарды іздеп табады. Оқыту үрдісі студентпен оқытушының үздіксіз қарым-қатынасында жүзеге асады. Осы әрекеттің өзі танымдық қызмет үрдістеріне, мінез-құлыққа елеулі ықпал етеді.

Оқыту үрдісінің психологиялық-әдіснамалық негізі – гносеология. Гносеология танымды адам санасындағы объективті әлем бейнесін емес белсенді-тудырушы үрдіс ретінде қарастырылатын ғылым саласы. Танымда болмыс пен құбылыстың объективті әлемі, олардың арасындағы заңды байланыс өз бейнесін табады. Таным деген түсініктің өзі адам санасындағы объективті әлемнің бейнесі. Таным үрдісі – бұл ақиқатқа жақындау, ақиқатқа шексіз ұмтылу үрдісі [7]. Осылайша, оқыту үрдісін қарама-қайшылықты, үнемі болатын қозғалыс пен даму үдерісі ретінде түсіну қажет. Жоғары оқу орнының оқытушысы студенттің ғылыми ақиқатты меңгеру үрдісі қалай орындалып жатқанын көруге міндетті, оның игеру деңгейін қандай, танымдық үрдістегі қозғалысына не кедергі, қарама-қайшы тұратынын анықтауы тиіс.

Сондай-ақ оқытушы студенттің таным үрдісін дайын білімді жаттап алудан аулақ ұстауы қажет. Себебі, онда тұрақты тура жол жоқ екенін, ақиқатқа жетудегі үздіксіз механикалық қозғалыстың мәнін түсіндіре алуы тиіс. Ақиқатқа жету жолында үлкенді-кішілі жетістіктер мен кемшіліктер қатар жүретінін, кейде тіпті ойдың кездейсоқ бұрылуы болатынын ұғындыру қажет.

Таным қарама-қайшылықтан жаралған, онда тапқырлық пен қиылыстыру арқылы, ассоциация құру мен дивергенттік ойлау, абстракция арқылы қатаң логикалық пайымдау орын алады. Индукция мен дедукция, мазмұнды және формалдық ойлау қабілеттері қызмет етеді. Осының барлығы ЖОО оқыту үрдісінде болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін дамытудың мәнін құрайды. Қоғамның білім беру жүйесіне қойған талабы мен міндеттеріне сәйкес, яғни қазіргі қоғам сұранысына жауап беретін мамандарды дайындау (жоғары білімді, жоғары мәдениетті, зияткерлік әлеуетін дамытып, үйлесімді дамыған, адамгершілікке тәрбиеленген) міндеттерін оқытудың үш қызметінің қажеттілігімен байланыстыра қарастыру қажет: білім беру, дамыту және тәрбиелеу.

Білім беру іс-әрекетінің қызметі негізгі және анықтаушы ретінде орындалады. Оқытудың басты қызметі – білімді тұлғаны даярлау, өз бетінше білім іздеуге үйрету, оны тәжірибеде қолдануға мүмкіндік жасайтын іскерлік пен дағды құндылықтарының иесі ету. Дамытушы оқытудың қызметі студенттің тұлғасын, яғни шығармашыл, жасампаз, зиялы тұлғаны қалыптастыруда тәрбиелеушінің атқаратын рөлі. Бұған негіз болатын іс-әрекет – студентпен оқытушы арасындағы іскерлік әріптестік үрдісі болып табылады. Зиятты тұлғаны екі аспектіде жан-жақты қарастырады. Біріншіден, бағалау тұрпатында шығармашылық қызмет ретінде, нәтижесінде қоғам пайдаланатын жаңа өнім пайда болады, екіншіден, тұлғаның өзіне арналған зияткерлік мағына тұрпатында қаралады [8]. Сондықтан зиятты тұлғаның өзін-өзі танытуға бейімдеуші талап-шарт ретінде түсініледі, зияткерлік әлеуетін, қабілеттері мен дарындылығын, ішкі мүмкіндіктерін, яғни қорын жарыққа шығара алу қасиетін дамытуға арналған жағдай деп ұғынылады.

Осыған орай, бұл жерде құндылық үрдіс нәтижесімен араласады, солайша болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік жасайды және нәтиже мен тұлғаның өзінің өзгеруі, өзін-өзі дамытуы, зиятты-шығармашыл субъект ретінде жетілуі маңыздырақ болады. Оқытушы қызметінің негізгі құндылығы оқытудың болашақ мұғалім үшін, оның тұлға болып қалыптасуға қажетті ішкі әлемі мен сыртқы ортасын жасайтындығында, тұлғаның ғылымды, адамдарды, өзін терең тануына ұмтылдыруында. Осы әрекеттер болашақ мұғалімдердің қоғамдық бағытын дұрыс алуына мүмкіндік береді. Оқытудың аталмыш қызметтердің жүзеге асырылуы екі аспектіде қарастырылуы мүмкін. Біріншіден, педагогикалық үрдістегі оқыту мен білім берудің мазмұндық қыры туралы сөз болуы тиіс. Екіншіден, осы педагогикалық үрдіс белгілі бір түрге енеді және әлеуметтік институт шеңберінде өзінің мәртебесіне ие болады.

Сонымен, жоғары оқу орнындағы білім беру – бұл болашақ мұғалімдердің рухани әлемін қалыптастыру үрдісі. Ол рухани және моральдық құндылықтардың ықпалымен құрылады. Оның құрамында мәдени орта, тәрбие, адам бейнесін, болмысын қалыптастыру жетістіктері

жатады. Осыған орай оның ішіндегі ең басты деп білім көлемі емес, соңғыларының жеке қасиеттерімен, өз білімін тиімді пайдалана алу іскерлігімен байланыстыру танылады. Білім беруде әрқашан рухани әрекет немесе рухани қабілеттер сияқты формалды қырымен қатар материалды қыры да, яғни білім беру мазмұны да болатыны сөзсіз.

Санадағы мәдениет пен тәрбие үлгісін шынайы ақиқат дүниеге ұластыру үшін әлеуметтік құрылымдарды технологиялық құрылғыларға, яғни тәрбиеге аудару қажет [9]. Бірақ бұл жерде белгілі бір қиындықтар туындауы мүмкін. Ондай қиындықтар жоғары оқу орындарының педагогикасын дамыту кезеңдерінде кездеседі. Маманды дайындықтың стратегиялық мақсатын өңдеуші элемент ретінде модельдеу нағыз тактикалық шешім деңгейінде бола бермейтінін еске түсіруіміз керек.

В.Н. Сагатовскийдің пайымдауынша, мұғалімнің моделі тек функционалды, технологиялы болуы мүмкін, ондай жағдайда маман психологиялық-педагогикалық стандарт деңгейі білім нәтижесінің сапалығымен сәйкес келетіндей жүйе ретінде қалыптасуы тиіс. «Құндылықтарды салыстырмалы өлшеу нәтижесінде әлеуметтану ғылымындағы ең қайғылы мәселе – бұл ғылымның гуманитарлы емес моделіне абсолютті түрде бағытталуы» – деп көрсетеді [10].

Дегенмен де болашақ мұғалім моделі дайындықтың мақсаты мен міндетін дұрыс бағыттап алу үшін керек дүние. Болашақ мұғалім үшін қажетті жаңа талаптарды жүйелі түрде меңгеру, оның әлеуметтік бейнесін, құндылығын толықтай көрсету түрлі әдістемелік қағидаларға негізделеді.

Крылова Н.Б. болашақ маманның зияткерлік әлеуетін жүзеге асыру барысында мұғалімнің мәдениетін қалыптастырудың ең қажетті талаптары мен шарттарын анықтайды. Оларды үш блокқа жіктеп көрсетуге болады:

«Әлеуметтік жетілу» блогы. Демократиялық тәрбиені, мұғалімнің саяси мәдениетін ойлау мен әрекет стереотиптерінен де жоғары тану амалдары ретінде қарастыру: Отанға деген құрметі, халық үшін қызмет етуі, отансүйгіштігі, толеранттылығы, азаматтығы, қоғамдық істерге қызығушылығы, тұрақты ғылыми дүниетанымы, сынға төзімді қарым-қатынасы, өзгерістерге дайындығы, әлеуметтік өзгеріс мұқтаждықтарын терең түсіну, күнделікті өмірдегі ұйымдастырушылық, тәрбиелік, шаруашылық жұмыстарына қатысты іскерлігі, әлеуметтік мәселелерді шешуде технократтық тәсілден де тиімді жолдарды қолдана алуы.

«Жоғары кәсібилік, іскери және зияткерлік қасиеттер» блогы. Зияткерлік ізденіс әлеуметтік және іскери жетілгендіктің критерийлері ретінде қарастырылады: біліктілік, кәсіби шеберлік, сапалы жұмыс істеуге талпынысы, жоғары кәсібилілігі үшін сұраныс, тапсырылған іске деген жауапкершілік сезімі, жеке даралығы, еңбекке деген саналы қатынасы, еңбекте үлгілі бола алу қабілеті, гуманитарлы ғылым жүйесіндегі, яғни психология, педагогика салаларындағы терең білімі, еңбекті ұйымдастыра алуы, ынталандыруы, озық тәжірибені, оқытудың инновациялық технологияларын игеруі, болашағын жоспарлай алу іскерлігі, кәсіби деңгейдің өсуінде, білім жаңаруында, ғылым саласының кеңеюінде алдағы өмірді болжай алу іскерлігі, ұйымдастырушылық қабілеті, жетістігіне салауатты түрде қанағаттана алуы, тәртіптілік, төзімділік, ізденушілік қабілеті, дарындарды қолдай алу қабілеті.

«Рухани мәдениет, адамгершілік бейнесі» блогы: қатал адамгершілік пікірлері, қоғамдағы демократизм, мінез ашықтығы, мейірімділігі, адамдармен жұмыс істей алу қабілеті, сезгіштігі, адамдарға көңіл бөле алуы және сене білуі, оларды өз ісіне сендіре білуі, моральды саулығы, адалдығы, табандылығы, шыншылдығы, қарапайымдылығы, сыпайылығы, еркіндік қасиеті, сөзі мен ісіндегі тұтастығы, өзінің жеке мүдделерін қоғамдық мүдделерге бағындыра алуы, саналы ойлай алатындығы, зияткерлік әлеуеті, өзінен талап ете алушылығы, тәртіптілігі, кеңес бере алуы, қоғамның рухани өміріне белсене араласуы, бірлескен жұмысқа қабілеттілігі, пікірталас барысындағы жоғары мәдениеттілігі, адамгершілік қабілеті, мәдени дүниетанымының кеңдігі, эрудициясы, дамыған өнегелік талғамы [9,1456.].

Жоғарыда аталған қасиеттер жинақтала келе болашақ мұғалімнің бейнесін танытады және зияткерлік әлеуеттің негізгі өзегін, қырын құрайды.

«Высшее образование в Европе» журналының әр басылымында (ЮНЕСКО) шетелдегі мамандар қызметіне қойылатын талаптарға және тұлғаға тән талаптарға жалпы сипаттама беріліп отырады. Маман дайындаудың тиімді критерийлері ретінде оның тез үйренуге бейімділігі, жаңа білімді жылдам меңгеру қабілеті алынады. Осы қасиеттері бар маман жұмыс таңдауда да, өмір сүру салтын таңдауда да толық еркіндікке ие болады. Сондай-ақ тұлға қалыптастыру критерийлеріне бейімделген маман технологиямен байланысты болмаса да зияткерлік тәсілдерге икемделе түседі әрі өмірге деген көзқарасы кеңейеді.

Г.А. Кручининаның пікірінше, «Педагогтің жұмысы өте сәтті болуы оның негізгі тұлғалық қасиетіне, кәсіби қызметіне сай лайықталған мінезінің сәйкес келуіне байланысты. Педагог үшін ең басымды кәсіби және тұлғалық қасиеттер қатарында кәсіби біліктілік, зияткерлік, шығармашылық, бәсекеге қабілеттілік сияқты тұлға қабілеттері болуы тиіс» [11].

Н.Д. Никандров еңбегінде АҚШ-тағы маман дайындау мақсаттары мен оның нәтижесі қандай жетістіктерге әкелетіні дәйектеледі:

- әлеуметтік ұйымды дамытуды ұғынуы және оның ғылым мен білімге ықпалын сезіне білу;

- мәселелерді айқындай білу және оған талдау жасау қабілеті;

- логикалы ойлау іскерлігі және өз ойын жазбаша, ауызша түрде білдіре алуы;

- мәдени ескерткіштерді тануы және олардың өркениеттілікте алатын ролін тани білуі;

- қоғамдық сұраныстарға жауап бере алатын моральдық, этикалық, әлеуметтік ұғымдарды терең түсінуі;

- үздіксіз білім алу қажеттілігін түсіну және оған қызығушылық қалыптастыру [12].

Болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін дамытуда осындай мақсаттарға қол жеткізу нәтижесінде жалпыадамзаттық басымдықтар мен қасиеттік қырларын айқын көруге болады.

Болашақ мұғалімдердің сапасын жетілдіруге бағытталған жүйелер қандай деңгейде болсын әрбір бітіруші түлектің бойына сіңіру үшін көзделеді. Егер оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру барысында енгізумен шектелсе, онда бұл модель жай ғана абсолютті, әрбіріне тән міндетті оқу жүйесі ретінде ғана болады. Сонымен болашақ мұғалімдерді дайындау стандарты және тұлғаның жеке дамуы арасындағы қайшылықтарды шешу тәрбиені гуманизациялау бағытында болады. Бұл іс әрине оңай емес, ашық қарқынды жұмыс қажет, яғни әрбір болашақ мұғалімге өзінің таңдауы бойынша, алдына қойған өзі үшін маңызды мақсаттары бойынша бойындағы даралығын дамытуға мүмкіндік беретін бағыт, жол қажет. Бұл жерде студентке қоғамда жиналған түрлі тұлға, маман үлгілерінің жиынтығы көмектеседі.

Демек, мәдениет пен зияткерлік ұғымдары тұлғаның маңызды сапалы қасиеттері. Осыған орай мәдениеттанымдық ұғымдардың тұлға немесе болашақ мұғалімді қалыптастырудағы операциялану құрылымдарын терең түсіну аса маңызды. Себебі, мәдениеттену әрекеттері тәрбие мен білім алудың жаңа түрлерін іздеуге жаңа мүмкіндіктер береді. Мұғалімнің мәдениеттілігін әлеуметтік маңызы бар қасиет-қабілеттердің барлық жүйелерінің жетілген, дамыған бейнесі деп тануға болады. Бұл қасиеттер жеке адамның даму үрдісінде өнімді жүзеге асады (қоғамдық-саяси, кәсіби, ғылыми, коммуникативтік өмірде өз жемісін береді). Мұғалімнің мәдениеттілігі – бұл тұлғаның зияткерлік әлеуетінің сапалы даму нәтижесі, тұлғаның жеке мүддесі, көзқарасы, қызметі мен тәртіп нормасы, сезімдері мен жеке қабілеттері.

Мұғалім мәдениеттілігін құрайтын әлеуметтік қасиеттердің құрылымын жіктеп көрсетуге болады:

1) Тұлғаның мүддесі мен білім жүйесі оның дүниетанымын сипаттайды. Ал дүниетаным тұлғаның зияткерлік әлеуетін қалыптастырады, зияткерлік әлеуеттің көрсеткіші ретінде тұлғаның тезаурусы мен ұғымдық қоры қызмет етеді. Дүниетаным, эрудиция танымдық

әрекеттер арқылы дамиды және тұлғаның зияткерлік әлеуетінің деңгейін анықтау барысында оның танымдық белсенділігінде анықталады.

2) Сендіру-пайымдау жүйесі болашақ мұғалімнің мәдениетінің дүниетанымдық деңгейін танытады. Бұл жүйе тұлғаның өмірлік ұстанымдары мен құндылықтарына, қызығушылықтары мен мүдделеріне өмірдегі аксиологиялық әрекеттеріне, рефлексиясына, өзін басқару, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі жетілдіру мақсатына негізделеді. Оның көрсеткіші – тұлғаның идеялық ұстанымы. Сендіре-пайымдау дүниетанымдық белсенді әрекеттерде айқын көрінеді және әсіресе қоғамдық-саяси өмірдегі барлық белсенді қызметтердің идеялық негізі ретінде жүзеге асырылады.

3) Жоғары дамыған қабілеттері мен іскерлік жүйесі арқылы тұлға өзінің тәжірибедегі барлық әрекеттерін сәтті, жетістікпен орындай алады. Демек бұл жүйе тұлғаның практикалық деңгейін танытады. Іскерлік пен қабілеттер жүйесі әлеуметтік сұраныстың ықпалынан туындайды және бірнеше шыңдалған тәжірибелердің қорымен жүзеге асырылады. Оның көрсеткіші – қызметтің өнімділігі, сапалы нәтижесі.

4) Жеке-дара мінез-құлық нормалары мен бойына сіңген қызметтік әдістер жүйесі тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқын, жүріс-тұрысын реттеу, тәртіпке келтіру деңгейін бейнелейді. Осы қасиеттер қоғамдағы түрлі үлгілер арқылы және өзін-өзі тәрбиелеу жетістіктері арқылы мәдени нормалар мен қағидалар қорына сүйене отырып қалыптасады. Бұл қасиеттер тұлғаның зияткерлік іс-әрекетте, шығармашылық белсенділігінде, қарым-қатынас тәртібінде айқын көрініс табады.

5) Әлеуметтік сезімдер жүйесі іс-әрекеттің және тұлғаның мінез-құлқының үрдісін, барысын уайымдау негізінде қалыптасатын және эмоционалды белсенділікте байқалатын эмоционалды мәдениет деңгейін танытады [13].

Мұғалімнің мәдениеттілігі тұлғаның зияткерлік әлеуетінің интегралды көрсеткіші ретінде құрамындағы барлық құрамдастарымен өзара байланыста біртұтастықта болады. Мысалы, тұлғаның тезаурусы мен дүниетанымы оның танымдық ауқымын, яғни зияткерлік әлеуетін көрсетеді. Ал тұлғаның мүдделері мен қызығушылық кеңістігі оның рухани қажеттіліктерін, сұраныстарын қамтамасыз етеді. Дүниетаным тұлғалық мәдениеттің қалыптасуына әлеуметтік бағыт ретінде белгіленеді. Іскерлік пен түрлі қабілеттер тұлғаның пәндік-тәжірибелік әрі теориялық тәжірибесінің кеңдігін ашып көрсетеді. Қабылданған осы тұлға нормалары мен оның қызметтік әдістері тұлғаның өмірдегі, қызметіндегі жұмысы мен тәртібін, мінез-құлқын реттеп отырады. Тұлғаның эмоционалды ортадағы гуманистік бағытын, даму деңгейін көрсетіп отыратын сезімдер мәдениеті тұлғаның эмоционалды сезімдерге қаншалықты бай екенін, оның қызметі мен өмір сүру болмысында, тіршілігінде көңіл-күйдің, мінездің, эмоцияның, сезімнің мәдениетті көрінуін реттеп отырады.

Зияткерлік әлеуеті дамыған мұғалімнің мәдениетінің көрсеткіші ретінде біздің ойымызша, негізінен дүниетаным кеңдігі, зияткерлігі мен бағыттылығы, өзін басқару, дүниені тану бағыты мен оны қалыптастыру деңгейі, әлеуметтік белсенділік дәрежесі, әлеуметтік мінез-құлық нормалары, түрлі қызмет әдістерін меңгеру деңгейі, іскерлігі, қабілеттері, эмоционалды сезімдерін білдіре алу шеберлігі, интуиция да мұғалімнің мәдениетінің көрсеткіші бола алатын сияқты.

Басқаша айтатын болсақ, зияткерлік әлеуеті дамыған мұғалімнің мәдениетінің көрсеткіші – бұл еңбек мәдениеті мен сезім мәдениетінің құрамдастықтары. Бірақ бір жайтты ескеру керек, олардың негізінде дамыған тұлға мәдениетін танытатын көрсеткіштер бар, яғни зияткерлік белсенділіктің жан-жақтылығын танытатын өлшемдер.

Сондықтан тұлғалық мәдениет деп білім мен тәжірибеден, олардың сапалы орындалу нәтижесінен, мінез-құлық пен қызмет мәдениетінен жиналған тұтастықты айтамыз. Тұлға мәдениеті – бұл әлеуметтік құндылықтарды жасау, оны өнімді игеру, соның нәтижесін түсіну әрі сол әлеуметтік құндылықтарды сезіну.

Сонымен қатар, адам бойындағы барлық қабілеттердің үйлесімді қызмет етуін, дамығандығын, барлығы тұтастай біріге келіп, қызметтің сапалы орындалуына жұмылдырылуы

болып табылады. Жоғарыда аталған әлеуметтік құндылықтар құрылымы мұғалімнің мәдениетінің бір ғана «өлшемі» ретінде танылуы мүмкін.

1. Горová В.И., Антонова Н.А., Харченко Л.Н. *Творческая индивидуальность учителя и ее развитие в условиях повышения профессиональной квалификации.* – Ставрополь: Сервисшкола, 2005. – 144 с.
2. Новикова Л.И., Соколовский М.В. «Воспитательное пространство» как открытая система (Педагогика и энергетика). *Общественные науки и современность.* – 1998. - 135 с.
3. Коменский Я.А. *Избранные педагогические сочинения.* – М., 1995.-360 с.
4. Pribram К.Н. *How is it that sensing so much we can do so little? В: The Neurosciences Study Program.* – Cambridge: Massachusetts: The MIT Press, 1974. - Vol. 3. - P. 249-261.
5. Розин В.М. *Философия образования как предмет общего дела // Вопросы философии.* – 1995. - №11. - С. 7.
6. Балтабаев М.Х. *Педагогическая культурология: учебное пособие.* – Алматы: Республиканский издат. Кабинет КАО им. Ы. Алтынсарина, 2000. - 268 с.
7. Әбішев Қ., Әбжанов Т. *Философия тарихындағы таным теориясы мен методология проблемасы.* – Алматы: Ғылым, 1990.-188 б.
8. Садықова Л.Н. *Система формирования положительного отношения студентов к будущей профессиональной деятельности: автореф. ... канд. пед. наук.* – Душанбе, 1987.- 16 с.
9. Крылова Н.Б. *Формирование культуры будущего специалиста.* – М., 1990. – 250 с.
10. Сагатовский В.Н. *Философские основания педагогической деятельности // Вестник высшей школы.* - 1987. - №5. - С. 8-14.
11. Кручинина Г.А. *Формирование системной готовности будущих педагогов к использованию новых информационных технологий обучения в индивидуально-творческой подготовке // Личность: развитие и реализация в творчестве: сб. научных трудов / под ред. П.Ф. Кравчука.* – Курск, 1996. – 340 с.
12. Никандров Н.Д. *Современная высшая школа капиталистических стран.* – М., 1978.- 195 с.
13. Кефели И.Ф. *Культурология в системе социогуманитарного знания // Социально-политический журнал.* - 1984. - № 9-10. - С. 3-9.

Аннотация

Кенжебаева Т.Б., Жакупова Д.С. – Павлодарский государственный педагогический институт

Культура педагога как показатель развития интеллектуального потенциала личности

В данной статье рассматриваются необходимые требования и условия формирования культуры педагога в процессе реализации интеллектуального потенциала будущего специалиста. Описываются 3 блока, как «Социальное развитие», «Высокая профессиональность, деловые качества», «духовная культура, образ человечности».

Авторы приводят классификацию структуры социальных качеств, составляющую культуру педагога, а также основные показатели культуры педагога с развитым интеллектуальным потенциалом.

Рассматриваются не только понимание системы психолого-педагогического образования с момента появления и до сегодняшнего дня, но и вопросы формирования новых ценностей и идеалов в образовании. Во многих научных исследованиях ставится вопрос о формировании комплекса целостного обучения и воспитания, так же образование рассматривается как интеллектуальная интеграция между учениками и студентами. В процессе обучения содержанию образования, необходимо учитывать соответствующие знания, умения и навыки, то есть компетенции которые должен знать будущий учитель. Важный фактор, который определяет содержания образования в высшем учебном заведении – это научно-технические и культурные прогрессы.

Ключевые слова: познавательная деятельность, личность с развитым интеллектуальным потенциалом, духовность, культура педагога.

Abstract

Kenzhebayeva T.B., Zhakupova D.S. – Pavlodar State Pedagogical Institute

The culture of the teacher as an indicator of development of intellectual potential of the individual

This article discusses the requirements and conditions of formation of teacher training in the course of realization of the intellectual potential of the future specialist. We describe 3 blocks, as «Social development», «Highly professional, business qualities», «spiritual culture, the image of humanity».

The author gives a classification structure of the social qualities of the teacher component of the culture, as well as major cultural figures of the teacher with a strong intellectual potential.

We consider not only an understanding of the system of psychological and pedagogical education from the moment of its appearance to today, but also the formation of new values and ideals in education. In many scientific studies the question is raised about the formation of a complex of holistic education and upbringing, just as education is seen as an intellectual integration between pupils and students. In the process of teaching the content of education, it is necessary to take into account the relevant knowledge, skills and skills, that is, competences that the future teacher should know. An important factor that determines the content of education in a higher educational institution is scientific and technological and cultural progress.

Keywords: cognitive activity, a person with a strong intellectual potential, spirituality, culture teacher.

МРНТИ 15.81.21.

Я. А. Мовчан¹

*¹Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»,
г. Харьков, Украина*

РАЗВИТИЕ ЛИДЕРСКОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Статья описывает программу развития лидерского потенциала будущих инженеров. Предложенная программа содержит несколько блоков: мотивационный - для повышения мотивации к профессиональной деятельности; социально-адаптивный – для развития коммуникативных качеств и готовности к межличностному взаимодействию; стратегически-профессиональный – для работы с представлениями будущего инженера о своей профессиональной роли и проработки профессионально необходимых качеств. Для реализации программы использованы такие формы работы как мини-лекции, семинары-беседы, психологические упражнения, техники и деловые игры. Представлены результаты, демонстрирующие эффективность разработанной программы. Эмоциональные (стабильность, сдержанность), мотивационные (к профессиональной жизни, развитию себя, достижениям, сложным целям), волевые (самоконтроль) и коммуникативные (коммуникабельность, смелость в контактах, доминантность, стабильные отношения) показатели имеют позитивную динамику после внедрения тренинговой программы.

Ключевые слова: лидерский потенциал, лидерские качества, профессиональная подготовка, будущие инженеры, развивающая программа.

Подготовка будущих инженеров в системе высшего образования является сложным, многоаспектным процессом. Будущий инженер должен обладать качествами, которые отражают как профессиональную компетентность (совокупность знаний, умений, навыков и способность их использовать в области инженерной деятельности, а также профессиональное развитие), так и социально-психологическую – развиваться как личность, способность ориентироваться в жизненных ситуациях, иметь четкие ценностные ориентации, определенную социальную направленность. Также профессиональная деятельность инженера предполагает использование им организаторских и лидерских качеств. Для того, чтобы будущий профессионал был способен максимально реализоваться как специалист и личность, он обязательно должен иметь определенный лидерский потенциал. Лидерский потенциал является интегративной характеристикой личности, характеризуется совокупностью ее свойств, которые обеспечивают максимальную возможность реализации личности в роли лидера [1, с.71].

Проблематику лидерского потенциала личности рассматривают в научных трудах Т.Гура, И. Дрыгина, М. Емельянова, М.Кирсанов, А. Романовский и другие. Пробле-

ме подготовки инженеров в высшем учебном заведении и профессиональному развитию личности будущего профессионала в инженерной деятельности уделено внимание в научных работах О.Игнатюк, Е.Коваленко, А.Пономарева, А.Романовского, Е.Скворчевский, Л.Товажнянского и других.

Цель статьи – описать разработанную программу развития лидерского потенциала будущих инженеров.

Итак, для обеспечения максимальной реализации будущего инженера как личности лидера в профессиональной среде, нами была разработана программа развития лидерского потенциала для будущих инженеров. Программа содержит 3 блока:

1) Мотивационный (предусматривал работу с мотивационно-ценностной сферой личности студента. Проводилась работа по повышению уровня мотивации к профессиональной деятельности, к достижению успеха).

2) Социально-адаптивный (предусматривал работу с коммуникативными умениями, с уверенностью в себе, со знакомством такого понятия как «эмоциональный интеллект» и «конформизм / неконформизм», с готовностью к групповому взаимодействию).

3) Стратегически-профессиональный (предусматривал составление жизненно-профессионального плана, работа с представлениями будущего инженера о своей профессиональной роли. Проводилась работа по проблеме саморазвития и креативности в профессиональной деятельности инженера, работа по овладению управленческими навыками и лидерскими качествами, о работе над навыками эффективной самопрезентации как деловой личности.

Реализация этих блоков и умения, с которыми предусматривалась работа, на наш взгляд должны способствовать развитию лидерского потенциала будущего профессионала-инженера.

Для реализации мотивационного блока нами были применены следующие формы работы:

а) мини – лекции на темы о мотивации будущего специалиста, успеха в профессиональной деятельности, профессиональных ценностей как залог развития лидерского потенциала. В конце каждой лекции осуществлялось обсуждения, студенты задавали вопросы и высказывали свои мысли относительно проблематики;

б) семинары-беседы на которых рассматривались понятия мотивации достижения, проблема успеха; рассматривалась формула успеха и факторы, влияющие на него. На семинарах – дискуссиях студенты представляли подготовленные биографии известных успешных людей и после этого было осуществлено обсуждение путей, с помощью которых человек может достигнуть успеха, что побуждает к высокой мотивации профессиональной деятельности;

в) примененные тренинговые упражнения заключались в использовании положительных эмоций, связанных с успехом в прошлом, для формирования нового эмоционального отношения для определенных ситуаций; в идентификации личностей студентов с выдающимися личностями, которая произвела большое мотивационное влияние и подтолкнула бы будущего профессионала к активной деятельности для достижения успеха; в работе с причинами, мешающими сейчас или может мешать в будущем в профессиональной деятельности для выполнения своих целей, которые они планировали в своем прошлом, и почему не прикладывалось достаточно усилий. Также была применена техника, с помощью которой тренировалось умение ставить цель и достигать ее, а также развивались качества уверенности и целеустремленности.

В социально-адаптивном блоке мы рассмотрели такие проблемы как коммуникативность, командное взаимодействие, эмоциональный интеллект, эмоциональные состояния, а также проблемы адаптации и работоспособности. Было проведено мини-лекции на темы, касающиеся эффективного общения, значение эмоций в жизни человека, адаптации и сохранения работоспособности на рабочем месте. На семинарах-беседах были затронуты темы эффек-

тивной мотивации, особенностей группового взаимодействия, управления эмоциями в профессиональной и повседневной жизни.

Были проведены деловые игры, которые позволяли выявить у студента наиболее значимый канал коммуникативного взаимодействия, и где при выполнении поставленной задачи студентами разрабатывалась стратегия поведения в конфликте, а также разрабатывались навыки по оценке коммуникативных способностей [2]. Использовались упражнения на развитие навыков общения, где студенты учились вести диалог и уметь слушать другого, переводить и доносить информацию, совершенствовали умение эффективного общения.

Акцент был сделан на упражнениях по развитию эмоционального интеллекта, где студентам была предоставлена задача работать со свои эмоциями в течение нескольких дней и учиться их распознавать, а также на осознание чужих переживаний.

Стратегически-профессиональный блок, как мы уже отметили, предусматривает работу со своим будущим профессиональным плану, как и что делать для его успешного выполнения, работы над образом своего «Я-профессиональное», как овладеть навыками самопрезентации, управленческими и лидерским качествами, для чего и каким образом работать над своим саморазвитием, значение креативного подхода к профессиональной деятельности. Данный блок был проведен в контексте формирования профессиональной роли будущего инженера, с учетом возможных функций в его профессиональной деятельности. Проведенные упражнения предусматривали возможность проявить лидерские качества и тренировки способности убеждения и анализ своих лидерских качеств и работы с техникой самопрезентации [3, С.12; С.36].

По окончании каждого блока проводилось заключительное занятие, где подводились итоги, студенты делились впечатлениями и задавали вопросы.

В формирующем и контрольном этапах исследования приняли участие 50 студентов инженерных специальностей (экспериментальная и контрольная группа по 25 человек). Для диагностики личностных качеств были применены следующие психодиагностические методики: многофакторный личностный опросник Р.Кеттелла, опросник терминальных ценностей И.Г. Сенина, «Мотивационного профиль» (Ш. Ричи, П. Мартина).

В таблице 1 приведены результаты касательно личностных особенностей студентов до и после развивающей программы.

Таблица 1

Средние значения показателей личностных особенностей студентов экспериментальной группы до и после внедрения развивающей программы

Показатели	Этапы эксперимента		t	p
	До внедрения программы	Посля внедрения программы		
Эмоциональная стабильность	6,80±0,57	7,36±0,63	-3,25	0,002
Сдержанность	5,44±0,86	6,12±0,92	-2,67	0,01
Смелость	6,40±1,08	7,12±0,92	-2,52	0,01
Самоконтроль	6,56±1,00	7,25±0,92	-2,49	0,02

Результаты свидетельствуют о значимой динамике эмоциональных показателей, демонстрирует развитие эмоционального интеллекта, который является очень важным для эффективного лидерства.

В таблице 2 представлены результаты сравнения показателей терминальных ценностей студентов экспериментальной группы до и после внедрения развивающей программы.

Таблица 2.

Средние значения показателей терминальных ценностей студентов экспериментальной группы до и после внедрения развивающей программы

Показатели	Этапы эксперимента		t	p
	До внедрения программы	До внедрения программы		
Профессиональная жизнь	57,84±3,48	59,96±3,04	-2,28	0,02
Активные социальные контакты	33,92±4,06	36,92±4,06	-2,61	0,01
Развитие себя	33,36±4,66	36,40±4,61	-2,31	0,02
Достижения	35,84±4,03	38,12±3,17	-2,21	0,03

Установлено, что студенты экспериментальной группы стали проявлять высокие показатели потребностей в профессиональной жизни, в активных социальных контактах, развитии себя и в достижении после внедрения программы.

Из таблицы 3 видно, что студенты экспериментальной группы стали проявлять высокий уровень таких профессиональных ценностей, как стабильные отношения, сложные цели, самосовершенствование и саморазвитие после участия в развивающей программе.

Таблица 3

Средние значения показателей профессиональных ценностей студентов экспериментальной группы до и после внедрения развивающей программы

Показатели потребностей	Этапы эксперимента		t	p
	До внедрения программы	До внедрения программы		
Стабильные отношения	25,00±4,62	27,80±4,35	-2,20	0,03
Сложные цели	34,44±4,05	37,52±4,06	-2,68	0,009
Самосовершенствование и саморазвитие	36,52±3,72	39,56±3,65	-2,91	0,005

В таблице 4 показаны различия в показателях личностных особенностей у студентов контрольной и экспериментальной групп после внедрения развивающей программы.

Таблица 4

Средние значения показателей личностных особенностей студентов контрольной и экспериментальной групп после внедрения развивающей программы

Показатели	Группы исследуемых		t	p
	Контрольная группа	Экспериментальная группа		
Коммуникабельность	6,68±1,18	7,56±0,91	-2,94	0,004
Эмоциональная стабильность	6,76±0,83	7,36±0,63	-2,86	0,006
Доминантность	6,28±1,24	7,56±1,04	-3,94	0,0001
Смелость	6,40±1,08	7,12±0,92	-2,26	0,02
Доверчивость	6,12±1,42	5,32±0,98	2,30	0,02
Прямолинейность	4,96±1,01	6,12±1,36	-3,40	0,001
Самоконтроль	6,48±1,12	7,24±0,92	-2,61	0,01

Студенты экспериментальной группы превышают студентов контрольной группы по показателям коммуникативности, эмоциональной стабильности, доминантности, смелости, прямолинейности и самоконтроля. Таким образом, развивающая программа имела положительное влияние на личностную сферу будущих инженеров: они стали проявлять больше способности к общению, стали более ассертивными и эмоционально уравновешенными, доминантными и смелыми в принятии решений.

В таблице 5 представлены результаты сравнения показателей терминальных ценностей у студентов контрольной и экспериментальной групп после внедрения развивающей программы. Студенты экспериментальной группы превышают студентов контрольной группы по показателям ценностей социальных контактов и развития себя. То есть студенты стали проявлять большую социальную активность и стремление к саморазвитию после участия в развивающей программе.

Таблица 5

Средние значения показателей терминальных ценностей студентов контрольной и экспериментальной групп после внедрения развивающей программы

Показатели	Группы исследуемых		t	p
	Контрольная группа	Экспериментальная группа		
Активные социальные контакты	29,76±5,27	36,92±4,06	-3,62	0,0001
Развитие себя	34,48±4,44	36,40±4,61	-2,02	0,05

В таблице 6 представлены результаты сравнения показателей профессиональных ценностей у студентов контрольной и экспериментальной групп после внедрения развивающей программы.

Таблица 6

Средние значения показателей профессиональных ценностей студентов контрольной и экспериментальной групп после внедрения развивающей программы

Показатели потребностей	Группы исследуемых		t	p
	Контрольная группа	Экспериментальная группа		
Стабильные отношения	28,24±5,06	32,80±7,15	-2,59	0,01
Сложные цели	27,24±4,52	32,96±5,40	-4,05	0,0001
Самосовершенствование и саморазвитие	24,72±4,65	27,80±4,35	-2,41	0,01

После внедрения развивающей программы студенты экспериментальной группы стали проявлять большую потребность в стабильных профессиональных отношениях, выдвижении сложных целей и самосовершенствовании.

Таким образом, результаты разработанной нами программы развития лидерского потенциала будущих инженеров демонстрируют существенное влияние на личностные качества и свойства, необходимые для специалиста-лидера.

1. Мовчан Я.О. Соціально-особистісна адаптованість як складова лідерського потенціалу студентів / Я.О. Мовчан // Теорія і практика управління соціальними системами: науково-практичний щоквартальний журнал. – X: НТУ«ХП».- №1. – 2017. – С. 68-75.

2. Упражнения на развитие общения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psihologu.info/diagnosticheskaya-rabota/67-korreksionno-razvivayushchie-igry-dlya-starsheklassnikov/815-uprazhneniya-na-razvitie-navykov-obshcheniya.html>

3. Мудрик А. Б. Развитие лидерства: программа тренинга / А. Б. Мудрик, Х. Ю. Шишкина. – Луцк, 2013. – 120 с.

Түйіндеме

Мовчан Я.А. – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

Болашақ инженерлердің лидерлік әлеуетін дамыту

Бұл мақала болашақ инженерлердің лидерлік әлеуетін дамыту бағдарламасын сипаттайды. Ұсынылған бағдарлама бірнеше блоктардан тұрады: мотивациялық-кәсіби іс-әрекет мотивациясын арттыру үшін; әлеуметтік-бейімдік – тұлғааралық өзара әрекеттестікке дайындықты және коммуникативтік қасиеттерді дамыту үшін; кәсіби-стратегиялық – болашақ инженердің өз мамандығының рөлі және қажетті кәсіби қасиеттерді дамыту туралы түсініктермен жұмыс жасау үшін. Бағдарламаны жүзеге асару үшін шағын дәрістер, сұхбат-семинарлар, психологиялық жаттығулар, техникалар және іскерлік ойындар сияқты жұмыс түрлері қолданылады. Жетілдірілген бағдарламаның тиімділігін көрсететін нәтижелер ұсынылған. Эмоционалдық (тұрақтылық, ұстамдылық), мотивациялық (кәсіби өмірге, өзін дамытуға, жетістіктерге, күрделі мақсаттарға), еріктік (өзін-өзі бақылау), және коммуникативтік (байланысқа бейімділік, қарым-қатынастықтағы батылдық, басымдық, үздіксіз қарым-қатынастар) көрсеткіштер тренингтік бағдарламаны енгізген соң оң динамика көрсетеді.

Түйін сөздер: лидерлік әлеует, лидерлік қасиеттер, кәсіби дайындық, болашақ инженерлер, дамыту бағдарламасы.

МРНТИ15.01.11

A.S. Kosshigulova¹

*¹ Kazakh National Pedagogical University
Abai, Almaty, Kazakhstan*

DYNAMICS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS IN THE TRAINING GROUP

The paper presents three main aspects that determine the dynamics of the social and psychological conditions in the study group: Social, psycho-physiological and informational. These content characteristics and some concepts are taken into account to improve the effectiveness of the teaching and educational process. Also in the article some areas of research of the Personality Psychology Center of the KazNPU named after Abay them are touched upon. The problem of education in dialog communication and in the group touches on the key issues of the development of the personality of modern man. In the format of this article, the main attention is paid to general ideas about the laws of group processes seen in different cultural spaces and at different times. Classical Western approaches and continuity of these data in the contemporary space of the CIS culture are compared.

Keywords: Personality, group, group dynamics, acmeo-environment, educational process, comparative analysis, psychological and information aspects.

As shown by recent studies and experience of educational institutions and social-psychological conditions play a lasting role in obtaining high-quality professional knowledge [1].

It is necessary to create special social and psychological conditions that would facilitate the optimum creative potential subjects of the educational process. In polls of the person as a conscious, free creative activity of the subject in the student age to acquire special relevance and social relevance. In the current situation, the effect of educational and upbringing activity is reduced, first of all, due to insufficient scientific provision of methods or methods of education and upbringing.

Abay KazNPU Psychology of Personality Research Center explores the possibility of creating acme-developing environment in the educational space.

So, let's consider the important components of the cognitive processes in the learning group [2].

Creation and development of the theory of group dynamics associated with the name of Kurt Lewin. *Group dynamics* on K. Levinu – discipline investigating the positive and negative forces that act in this group. As a result of this work, certain trends in the development of groups are evident, in the structure of groups, the presence of certain regularities of their functioning has been revealed. K. Levin, working in the field of social psychology, paid special attention to the functioning and development of small groups. When studying the principles of group dynamics, K. Levin considered the group as a whole and relied on the laws of Gestalt psychology.

The patterns of group dynamics described by Levin can be explained by the action of two basic laws of Gestalt psychology.

I. The whole dominates the parts – more suitable for training groups:

1. The group is not simply a sum of individuals: it modifies the behavior of individual participants.

2. From the outside, it is easier to influence the behavior of the group as a whole than the behavior of its individual member.

3. Each member of the group recognizes that it is dependent on all other members.

II. Individual elements are combined in a whole - more suitable for general social groups:

1. not a similarity, but interdependence is the basis of group formation;

2. A person is inclined to become a member of a group with which he identifies himself, and not at all a member of the group on which he depends most;

3. A person remains among those to whom he feels himself to belong, even if their behavior seems unfair, pressure unfriendly.

In the following, the concept of group dynamics expanded, supplemented, new elements were introduced.

Group dynamics is a set of intra-group socio-psychological processes and phenomena that characterizes the whole cycle of life activity of a small group and its stages: education, functioning, development, stagnation, regression, decay.

S. Kratochvil gives this definition: group dynamics is the development and movement of a group in time, due to the interaction and mutual relations of the group between themselves and the leader, as well as external influences on the group.

The concept of group dynamics includes 5 basic elements:

1. The objectives of the group. 2. Norms of the group. 3. Cohesion of the group. 4. The structure of the group and the problem of leadership. 5. Phases or stages of development of the group.

Elements of group dynamics are all processes occurring in a group that capture and provide psychological changes to the group during its existence.

The group consistency is a key concept of the theory of group dynamics developed by Kurt Lewin. S. Kratochvil defines the unity of the group as the mutual gravitation of the members of the group to each other. Group cohesion is an indicator of the strength, unity and stability of interpersonal interactions and relationships in a group, characterized by mutual emotional attraction of group members and group satisfaction. Group cohesion can act as a necessary condition for successful work. In a group formed of strangers, some time will necessarily be spent on achieving the level of cohesion that is necessary for solving group problems.

The generalization of the available studies makes it possible to single out the following factors that promote group cohesion:

1. the coincidence of interests, views, values and orientation of the group members;

2. A sufficient level of homogeneity of the composition of the groups.

3. atmosphere of psychological security, goodwill, acceptance;

4. active, emotionally charged joint activities aimed at achieving a goal that is meaningful for all participants;

5. The attractiveness of the facilitator as a model, the model of an optimally functioning participant;

6. The qualified work of the facilitator, using special psychotechnical techniques and exercises to strengthen cohesion;

7. the existence of another group, which can be considered as competing in some respect;

8. The presence in the group of a person who is able to oppose himself to a group that differs sharply from the majority of participants (as the experience of not only trainings, but also of everyday life shows, people are especially quick to rally not in struggle for something, but in fighting against someone) [5].

In general, the better the group meets the needs of people in emotionally saturated interpersonal relationships, so it is more united. The more cohesive the group, the more rigid the group control over the views and actions of its members, the more strictly the group norms are observed in it, and the higher the degree of acceptance of group values by individuals. In a cohesive group, an atmosphere of attentive attitude and mutual support is created, and a sense of group identity is formed among its members. Cohesion engenders emotional attachment of participants and loyal attitude to common tasks, provides stability to the group even in the most frustrating circumstances and contributes to the development of common standards that make the group sustainable, despite the multidimensionality of individual goals.

Socio-psychological characteristics of cohesive groups:

1. The members of the group communicate more with each other. 2. Participants of the group are open to mutual influence on each other. 3. Participants rarely leave the group.

4. In the group between the participants less hostility to each other and easier to bear it. 5. The self-esteem of the group members is higher.

Adhering to the rules of a cohesive group, its members acquire great popularity in it, which contributes to their self-esteem. Members of a cohesive group are encouraged to use communication skills, which in the future can be useful in interpersonal relationships, both in the group and outside the group. Forced to adhere to the norms, being influenced by other members of the group, they listen more attentively, express themselves more openly, explore themselves more deeply and continue to behave in the same spirit, receiving reinforcement in the form of expressions of affection from the partners meaningful to them. Greater cohesion allows for a more frank expression of hostility and conflict. The more attractive for participants the experience of staying in a group, the more regularly they will attend classes and the more likely that they will remain in the group and will benefit from staying in it.

The reasons for the decline in group cohesion are:

1. occurrence in the training group of small subgroups (this is especially likely in groups exceeding 15 people, however, sometimes the peculiar competition that appears between the subgroups speeds up the group dynamics and contributes to the optimization of the training);

2. acquaintance (friendship, sympathy) between individual members of the group before the training begins - this leads to concealment of some private information from the rest of the group members, to striving to protect each other and not to engage in polemics, to alienate such a dyad from the group;

3. inept leadership on the part of the facilitator, which can lead to unnecessary tension, conflicts and the collapse of the group;

4. The absence of a single goal, enticing and unifying participants, and joint activities organized by the facilitator; Sluggish group dynamics.

The next element of group dynamics are the ***stages of group development***.

The main stages of the group's development (according to Bolshakov):

1. Introduction of participants with each other and leading. *Characteristics of the stage of dating:* participants appear to each other is not disclosed; The characteristics of the individual are manifested, which are the consequences of his previous social experience; Participants unites a common goal and objectives.

2. Stage of aggression or frustration. *Stage Features:* there is a group of structure formation - each group member is assigned a role; Rules of activity are created; The group prepares to solve

its tasks. The stage begins with the identification of claims by the group members for any social role. All members of the group manifest themselves in any way. Maybe two or three leaders, several experts, etc. The distribution of roles can cause a struggle (psychological), which determines the designation of the stage as aggression, but is better frustrated. Gradually, the group is structured according to roles, taking into account the corresponding desire of the participant. The group forms its structure, the roles are divided: leader, expert, oppositionist, etc.

3. The stage of stable working capacity. The main social niches are filled. The members of the group do not feel the need to work for their authority, for raising their status in terms of assessing the prestige of a particular role.

4. The stage of disintegration of the group. End of classes. Achievement of the set goals. But sometimes the stage of decay can be premature, which is due to the following reasons:

1. Decision in the course of classes of all questions of interest to the group.
2. The confidence of a larger number of participants in the group that they will not be able to do anything else.
3. Physical withdrawal from the group of leaders.
4. Conflict of the coach with the group passed into the destructive phase.

It is not necessary that the sequence and intervals will be accurately executed, but the group according to the socio-psychological mechanisms will go through all these stages.

So, we have considered the main provisions of the teachings of the group dynamics, communication in a group that is one of the most important aspects of the socio-psychological climate in the group, on which the group especially information exchange.

The next task of the article is to consider the technology and methods of constructing classrooms in the informative and communicative manner. In KazNPU it. Abay with this problem is engaged in the Institute of Psychology. According to the investigations of its employees [3,4,5] can note methods and technologies that contribute to favorable social and psychological climate in the study group.

Evidence-based METHODS offered by the Research Institute employees, are the basis of creating acme- developing environment, they organize a search operation of education entities to address current problems. Such a process of activity can be determined by the laws of the logic of the study of individual styles of cognitive activity, which determines not only the theoretical but empirical level of teaching.

Construction of active methods of personal development and training in acme- environment is also associated with motivation to the personal-professional self-determination, which is one of the indicators of the development of personality, reflected in the integrative model.

Started is based on a number of domestic research of psychological research (Vygotsky, LS, Lisina, Bozovic, Semenova, TS, TP Lukashovich, 1991) have proved that the expression of creative activity is regarded as a person's ability to make changes And new elements in a given program of action, i.e. The ability to produce some new content (in addition to a given sample) under the conditions of individual and group solutions to mental problems.

Employees of the Institute of Psychology offer a number of effective modifications and adaptations of innovative psychotechnologies. The main content of which was based on the use of active student-centered teaching methods.

Problem learning, as opposed to traditional, is a complex kind of interaction of the system, which plays an important role managing their student activities. [4]

The fact that different types of interpersonal interaction (cooperation, conflict Procedure), having at the base of intellectual activity, generate problematic situations and allow an independent search for solutions, justifies the development of **active learning methods as the main content of innovative psycho**. Activity was initially rooted in the need to realize their potential in relation to the world, which contributes to the development of a fully functioning human [5]. The problem field can also be associated with the psychophysiological conditions of the learning

situation. These issues are addressed by the direction – ergonomics and engineering psychology.

Saving With the quality of education, with the increasing volume and complexity of knowledge; The tendency to increase computer workplaces changes not only the functions of the teacher, but the entire teaching and upbringing process. Analysis of scientific Research indicates a strengthening of attention to the consideration of ergonomic problems of education.

The ergonomic approach – is the realization of ergonomics requirements for the organization of educational process. The ergonomic approach is to focus on the “human factor”, is the complete fitness of the information-objective environment, the means of instruction for the activities of the subjects of the pedagogical process.

In particular, it is necessary to take into account the physiological, psychological, spiritual, and moral criteria, which are aimed at overcoming the depressed state of education members, caused by various factors of fatigue, to personal growth conditions. An example would be the physical aspect, that is, providing a natural motor and speech activity of pupils in the classroom.

Taking account of these data as Pomo Jette make a choice of educational technologies for zdoro-verazvivayuschuyu, akmeoorientirovannuyu environment and neutralize the intensification of the educational process, by reducing the degree of fatigue of students, which is determined by a combination of different characteristics. In this article, we reviewed the research and the basic components of the dynamics of socio-psychological conditions in study groups: social, psychophysiological and information. We consider it expedient to take into account such information when organizing the educational process.

1. Пралиев С.Ж., Намазбаева Ж.И., Каракулова З.Ш., Садыкова А.Б. Развитие творческой интеллектуальной личности. Учебно-методическое пособие – Алматы: - изд-во “УЛАФАТ”, 2013.

2. Лузаков А.А. Личность как субъект категоризации в межличностном познании: взаимодействие когнитивных и ценностно-мотивационных структур: Автореферат. – Краснодар, 2007.

3. Мельник С.Н. Теоретические и методические основы социально- психологического тренинга. – Владивосток, 2004.

4. Намазбаева Ж.И. Теоретико-методологический анализ психологических основ духовно-нравственного становления человека. ВЕСТНИК Серия «Психология», №1 (46), 2016 С.5-14

5. Намазбаева Ж.И., Лавриненко Н.С., Садыкова А.Б. Технологии формирования психологически здоровой личности. – Алматы, – 2011

6. <http://festival.1september.ru/articles/504127/>

Түйіндеме

Косшыгулова А.С. – Абай атындағы ҚазҰПУ

Оқу тобындағы элеуметтік-психологиялық жағдайлар динамикасы

Мақалада оқу тобындағы элеуметтік-психологиялық жағдайлар динамикасын анықтайтын 3 негізгі аспектілер көрсетілген: элеуметтік, психофизиологиялық және ақпараттық. Мұндай маңызды сипаттамалар мен кейбір ұғымдар оқу-тәрбие үрдісінің тиімділігін арттыру үшін ескеріледі. Сонымен қатар Абай атындағы ҚазҰПУ «Тұлға психологиясы» ғылыми орталығы қызметкерлерінің зерттеулерінің кейбір бағыттары назарға алынған.

Диалогтық және топ қарым-қатынасы жайындағы білім беру мәселесі қазіргі адам тұлғасын дамытудың негізгі мәселелерін қамтиды. Бұл мақалада әр түрлі мәдени кеңістіктердің және әр түрлі кезеңдердегі топтық үрдістердің заңдылықтарына ерекше назар аударылған. ТМД мәдениетінің қазіргі кеңістегінде орын алған бұл мәліметтердің классикалық батыс тәсілдері мен олардың сабақтастығы салыстырылған.

Түйін сөздер: тұлға, топ, топтық динамика, акмеорта, білім беру үрдісі, салыстырмалы талдау, психологиялық және ақпараттық аспектілер.

Аннотация

Косшыгулова А.С. – КазНПУ имени Абая

Динамика социально психологических условий в учебной группе

В статье представлены 3 основных аспекта, определяющих динамику социально-психологических условий в учебной группы: социальную, психофизиологическую и информационную. Эти со-

держательные характеристики и некоторые понятия учитываются для повышения эффективности учебно-воспитательного процесса. Также в статье затронуты некоторые направления исследований сотрудников Центра Психологии Личности КазНПУ им. Абая. Проблема образования в диалоговом общении и в группе затрагивает ключевые вопросы развития личности современного человека. В формате данной статьи основное внимание уделено общим представлениям о закономерностях групповых процессов, замеченных на разных культурных пространствах и в разное время. Сравнены классические западные подходы и преемственность этих данных в современном пространстве культуры СНГ.

Ключевые слова: Личность, группа, групповая динамика, акмео-среда, образовательный процесс, сравнительный анализ, психологические и информационные аспекты.

МРНТИ 15.01.11

Л.М. Тыныбаева¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

САМОПОЗНАНИЕ КАК ПРЕДМЕТ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматриваются философские и психологические теории по проблемам самопознания и развития личности с учетом комплексного подхода к процессу познания особенностей личности. На основе анализа философской литературы выделены функции самопознания в жизнедеятельности человека, раскрываются современные проблемы самопознания в структуре самосознания, основные аспекты познания и факторы формирования самосознания личности. Изложены основные концепции программы духовно-нравственного воспитания «Самопознание» в Республике Казахстан, приведены аспекты духовности человека, идеи интеграции программы с другими образовательными областями, всей системой воспитательной работы и дополнительным образованием. Рассматривается дошкольное образование как первый уровень системы образования в сфере социального формирования личности ребенка. Обоснована необходимость взаимодействия программы «Самопознания» с другими образовательными областями, всей системой воспитательной работы и дополнительным образованием. Приведен обзор педагогических условий углубленной интеграции вышеуказанной программы в учебно-воспитательный процесс.

Ключевые слова: самопознание, духовно-нравственное воспитание, самосознание, подростковый возраст, общечеловеческие ценности, интеграция, развитие.

В условиях наступившего кризиса во всех сферах жизни проблема самопознания и формирования духовной культурой учащихся вновь становится актуальной наряду с самоопределением. Недостаточное общение детей с высоким искусством, синтезирующим культурно-исторический опыт и формирующим «здоровую» гуманитарную среду для духовно-нравственного восприятия мира, приводит к изменениям в системе ценностей, размыванию четких границ между добром и злом, нравственным и безнравственным. Они перестали интересоваться искусством, культурой и историей, узкий кругозор не способствует формированию духовно-нравственного восприятия мира. Молодежь теряет общепринятые ценности, размываются четкие границы между добром и злом, моралью и безнравственностью. Общество только сегодня начинает бить тревогу по поводу падения нравов, утраты духовных ценностей, а ведь это может повлечь самые негативные последствия для каждого человека, каждой семьи и общества в целом.

Некоторые ученые, анализируя современное общество и человека, считают, что их основной порок состоит в «расколотости», в противопоставлении ума сердцу, разуму чувству. В основе пренебрежения, с которым современное человечество относится к «сердцу», ле-

жит представление о человеке как вещи среди вещей и тела среди тел, а нравственные проблемы – реальность, которая требует изучения и доступна изучению. Необходимо только всегда помнить о бесконечности этой проблемы и о том, что строго научные методы исследования всегда будут «меньше» ее самой. И надо сказать, только такое понимание делает работу исследователя по проблемам нравственности нравственной, позволяет адекватно и объективно ощутить бесконечную сложность процесса нравственного становления личности, ее морального «я» (И.А.Ильин, И.С.Кон) [1].

Советские психологи, например Б.Г. Ананьев и А.Н. Леонтьев, отмечали, что вопрос о духовно-нравственном воспитании является одним из наиболее обсуждаемых в системе наук, изучающих личность. По их мнению становление ценностных ориентиров происходит в течение всей жизни человека, а одним из показателей зрелой, активной и самостоятельной личности является ее устойчивая нравственная позиция, отражающаяся в индивидуальном нравственном самосознании нравственная мотивация означает обоснование внутренних побуждений к проектируемому действию, поступку, заинтересованность в его совершении, доказательстве его нравственной безупречности и чистоты и связана с осознанием долга перед людьми и самим собой, т.е. механизмом действия совести. Нравственная же мотивация выполняется по критерию совести (Д.И.Фельдштейн, Д.Б.Эльконин, В.В.Давыдов, Л.И.Божович, А.М. Прихожан, Ж.Пиаже, Л.Кольберг, Г.Е. Залесский и др.) [1].

По мере развития личности происходит активное самопознание, изменение не только субъективной картины мира и «Я-концепции» [2, С.12]. Анализ философской литературы позволил вычленил следующие функции самопознания в жизнедеятельности человека: самопознание как средство познания мира; самопознание как средство само совершенствования; самопознание как условие адаптации к окружающему миру; самопознание как самоценная форма активности; самопознание как способ «ухода», защиты от мирских проблем [3, С.4]. Процесс самопознания идет от простого к более сложному, от конкретного к обобщенному и абстрактному, от соотношения «Я» и «Другой» к соотношению «Я» и «Я». Продуктом деятельности по самопознанию выступают знания о себе и образ «Я» как фиксированная совокупность этих знаний.

Самопознание - процесс познания своих особенностей, который выражается в познании внешней среды, интеллектуальных и личностных особенностей, взаимодействия с внешней средой [4, С.45]. Наряду с этим, самопознание отражает единство эмоционально-ценностного отношения к себе и саморегулирования, при этом содержательная сторона самосознания постоянно развивается и зависит от различных факторов [5, С.226].

С точки зрения ценностно-смыслового подхода, выделяются два основания для классификации видов самопознания. Первое рассматривает самопознание как терминальную ценность, т.е. как самоценную форму активности; самопознание ради самопознания. По второму основанию самопознание группируется в качестве инструментальной ценности, т.е. как условие и средство обеспечения других видов активности человека и его самосовершенствования. В контексте педагогической диссертации представляет наибольший интерес изучение инструментального аспекта самопознания. Философы и психологи, вслед за Гегелем, главным механизмом развития и саморазвития единодушно называют кризис (противоречие). Самопознание, в силу своей специфической двойственности, может служить условием провоцирующим возникновение кризиса (проблемы). Одновременно самопознание является необходимым механизмом, обеспечивающим оптимальное и самостоятельное решение личностью значимых для нее проблем. Важнейшим условием оптимального выхода личности из кризиса является направленность самопознания на положительное самоотношение. Инертность, устойчивость образа «Я» и стремление к его внутренней непротиворечивости являются защитными механизмами, обеспечивающими сохранение в неизменном виде уже имеющегося у субъекта представления о себе.

С учетом комплексного подхода, анализируя теоретические изыскания отечественных и зарубежных авторов, по нашему мнению, можно выделить четыре основных аспекта познания личности: мотив самовыражения для формирования новой структуры, результат, процесс и рассмотрение в качестве основы [6, С.94]. По нашему мнению, именно мотив

является основополагающим фактором формирования процесса самопознания, без него другие аспекты не всегда способствуют формированию самосознания личности. Следует особенно акцентировать внимание на том, что существует опасность негативного влияния самопознания на процесс личностного развития: чрезмерное увлечение самопознанием может привести к эгоцентризму, снижению творческой активности, повышенной конфликтности, развитию комплексов неполноценности, регрессу способностей (Р.Берне, Э.Фром, Г.А.Цукерман и др.) [7, С.2].

На протяжении длительного периода времени отечественные и зарубежные исследователи в области философии, аксиологии, этики (С.Айтбаева, А.Куандык, Р.Дуйсенбаев, А.Джапарова, З.Шалгынбаева, Р.Акедилова, Н.А.Бердяев), отмечали что, завоевание духовности есть главная задача человеческой жизни. Но духовность нужно шире понимать, чем обыкновенно понимают. Духовность нужна и для борьбы, которую ведет человек в мире. Без духовности нельзя нести жертвы и совершать подвига. Радость солнечного света есть духовная радость. Солнце духовно. Форма человеческого тела, лицо человека духовно. Большую духовность может иметь и человек, который по состоянию своего поверхностного сознания, часто по недоразумению считает себя материалистом. Дух и духовность перерабатывают, преображают, просветляют природный и исторический мир, вносят в него свободу и смысл [1].

Педагогические взгляды А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинского, Ш.А.Амонашвили направлены на воспитание и развитие личности подростка, через формирование ценностного отношения к имени собственному, к содержанию притязания на признание, через формирование адекватной половой идентификации. Все они говорили о том, что проблема социально-нравственного развития и воспитания детей школьного возраста всегда была актуальной для педагогики. В настоящее время она актуализируется, несомненно, сложившейся ситуацией в современном обществе. Возникший ценностный вакуум, бездуховность, обусловленная отчуждением человека от культуры как способа сохранения и передачи ценностей, ведут к трансформации понимания добра и зла у подрастающего поколения и ставят общество перед опасностью моральной деградации.

Какие приоритеты выберет человечество в XXI веке – во многом зависит от образования, когда доминантой современного образования является ориентация на интеллектуальное развитие личности. Опыт убеждает нас, что «знаниецентрированное» воспитание не делает школьников духовно богатыми. Поэтому одной из приоритетных целей современного образования и воспитания является развитие духовно-нравственной сферы личности учащегося. Решение этой сложной проблемы и ответственность по развитию и воспитанию духовно-нравственной культуры подрастающего поколения возлагается обществом на общеобразовательную школу и семью при доминирующей роли первой из них. Общеизвестно, что школа должна не только создавать благоприятные условия для овладения учащимися основами научных знаний, но и формировать личность школьника, развивать его физические, умственные и духовные силы [1]. Во многом нравственные, воспитательные и педагогические проблемы связаны с подростковым возрастом.

Подростковый возраст – самый трудный и сложный из всех детских возрастов. Его еще называют переходным, потому что в течение этого периода происходит своеобразный переход от детства к взрослости, от незрелости к зрелости, который пронизывает все стороны жизни подростка. Успешное становление ребенка, подростка, а в последующем молодого человека как личности, определяет не только включение в общественную жизнь, но и нахождение им своей ниши. Таким образом, подросток призван выполнять функции выбора и нахождения собственных норм поведения и общения в ситуациях освоения новых социально-культурных ролей.

Подростковый возраст отличается большей самостоятельностью, рассудительностью, ответственностью, но возникают и негативные изменения в поведении: дерзость, нетер-

пимость, обидчивость, неадекватная самооценка. На этом пути возможна дезорганизация поведения индивида, начиная от незначительных форм до совершения преступлений, чему соответствуют типы поведения: отклоняющиеся (неадекватное поведение, нарушение некоторых норм), девиантное (нарушение порядка) и делинкветное (совершение правонарушений). Такое отчуждение возникает тогда, когда подросток не видит возможности реализовать свои интересы и ожидания.

Одним из путей, ведущих к воспитанию полноценной личности, любящей свой народ и свою страну, заботящейся о настоящем и будущем соотечественников, является настоятельное обращение, и пристальное внимание к опыту и средствам педагогической науки. Вопросы формирования у подростков системы базовых ценностей и ценностных ориентации характеризуются высокой значимостью для современной средней общеобразовательной школы [1]. Подростку в кризисный период сложно справиться со всеми сложностями этого периода. К подростку нужен особый подход, как в учебе, так и в воспитании. К сожалению, школа не всегда учитывает, что перед ними уже другой ребенок, не такой какой был раньше. И относиться к нему надо иначе.

В Казахстане огромное внимание уделяется образованию, социальной модернизации и социальной политике. В соответствии с этой тенденцией развития духовно-нравственной сферы, в 2010 году, в массовом порядке был введен инновационный предмет «Самопознание» во всех детских садах, школах и вузах страны. Включение этого предмета в программу обучения дошкольных учреждений, а также учреждений средней и высшей школы стало возможно благодаря поддержке проекта руководителем программы и ее идеологом Назарбаевой С.А. Автор идеи изначально была убеждена в том, что вершина мудрости - любовь, а секрет счастья - в познании человеком самого себя, раскрытии своих неограниченных возможностей для достижения счастья и жизненного успеха. Глубоко символично, что начало эксперимента по апробации программы «Самопознание» совпало с началом нового тысячелетия. По мнению культурологов, с этого момента начался новый период в мировой истории, именуемый «культурой антропоцентрического типа». Содержание этого этапа предполагает ценностное осмысление сущности человека и его места в окружающем мире [8].

Предмет «Самопознание» является одним из функционально значимых предметов в становлении личности ребенка. Его изучение осуществляется по типовым учебным программам для организаций образования, разработанным институтом МОН РК «Гармоничное развитие человека» (ННПОЦ «Бобек»), утвержденным приказом МОН РК от 03.04.2013 г. №115 [8]. Обучение предмету осуществляется педагогическими кадрами, прошедшими курсы переподготовки и повышения квалификации по предмету «Самопознание».

Изучение предмета «Самопознание» начинается с дошкольного уровня образования. Дошкольное воспитание и обучение как первый уровень системы образования является важной ступенью социального формирования личности ребенка. Предшкольная подготовка 5-6 летних детей является завершающим звеном системы дошкольного воспитания и обучения, которое выравнивает стартовые возможности ребенка для получения начального образования.

Помимо Центра «Бобек» статус пилотных площадок по программе нравственно-духовного образования «Самопознание» получили дошкольные организации образования, школы и колледжи г.Астаны, Карагандинской и Актюбинской областей. В настоящий момент осуществляется большая работа по изучению возможностей практической реализации системобразующей роли предмета «Самопознание» во всех регионах страны.

Целью программы «Самопознание» является формирование целостного, духовно просвещенного человека – гражданина Планеты, способного реализовать свои знания и умения. Жить и быть счастливым в эпоху глобализации, уметь беречь и сохранять окружающий мир, понимать людей с другим жизненным укладом, проявлять уважение к различным культурам и жизненным практикам, защищая и развивая свой собственный национальный образ мира, а также приобщение детей, подростков, юношества к нравственно-духовным

ценностям, известным как общечеловеческие. Развитие на их базе стремления к самопознанию, к самоопределению, к самореализации и самосовершенствованию.

Социальный заказ казахстанского общества образованию определили программные установки Президента страны Нурсултана Назарбаева, заложившие образ будущего страны как «общества максимальных возможностей, где уважается личность и свобода человека», «ценятся честь, достоинство и репутация каждого, где присутствуют высокая мораль, этические стандарты и духовные ценности». Стало очевидным, что задача гармоничного развития человека в образовательном процессе может быть решена только через ценностное освоение им лучших образцов мировой и национальной культуры.

Программа нравственно-духовного образования «Самопознание» призвана восстановить соответствие образовательного процесса духовной природе человека, учитывать особенности внутреннего мира каждого ребенка, его эмоционально-чувственный и ментальный опыт. Суть программы «Самопознание» заключается во всесторонней педагогической поддержке ученика в процессе его личностного становления и социализации на основе общечеловеческих ценностей, традиций своего народа и мировой культуры.

В рамках подготовки к массовому внедрению в каждой организации образования оборудованы специализированные кабинеты самопознания, обеспечивающие комфортные условия для организации занятий. В период подготовки к внедрению осуществлялась целевая переподготовка и повышение квалификации разных категорий социально-педагогических работников, в том числе, руководителей организаций образования, педагогов дошкольных организаций и школ всех типов, преподавателей колледжей и высших учебных заведений.

Основаниями структурирования содержания программы курса «Самопознание» выступили основные аспекты духовности человека: интеллектуальный, этический (этикет и этика жизни), эстетический. Идея интеграции программы нравственно-духовного образования «Самопознание» с другими образовательными областями, всей системой воспитательной работы, дополнительным образованием предполагает особую форму организации образовательного процесса, направленного на создание единого нравственно-духовного пространства организации образования для воспитания личности, ориентированной на общечеловеческие ценности.

В организациях образования, пилотирующей модель углубленной интеграции программы нравственно-духовного образования «Самопознание» в учебно-воспитательный процесс, должны быть соблюдены определенные педагогические условия, которые предполагают:

- создание атмосферы доверия, вдохновенного творчества, условий для самоисследования, саморазвития и самосовершенствования;
- осуществление интеграции нравственно-духовного образования в целостный педагогический процесс школы;
- использование только позитивных и гуманных методов в процессе образования и воспитания растущего человека [9, С.8-9].

Однако, несмотря на обширные образовательные, воспитательные возможности курса «Самопознание», в современной образовательной практике Республики Казахстан недостаточно используются потенциальные возможности данного курса в решении индивидуально-личностных затруднений обучающихся. Особенно возможности курса, на наш взгляд можно реализовать в решении вопросов психологической коррекции кризиса подросткового возраста. Так, психологическая коррекция кризиса личности подростка будет эффективной, если содержательную и процессуальную стороны коррекционного процесса направить на осознание и понимание подростками важности самопознания в раскрытии личностных качеств и индивидуальной самобытности. Если подростки сознательно будут усваивать знания о самопознании личности и его реализации, то создаются условия для повышения их самооценки, снижается уровень тревожности, усиливается понимание себя, улучшается

характер эмоциональных реакций. Подростки учатся выбирать наиболее продуктивные стратегии поведения в конфликте, что значительно расширяет круг общения и создает возможности для успешного формирования гармоничной личности.

Таким образом, самосознание человека, отражая реальное бытие личности, делает это, как и сознание вообще не пассивно, не зеркально. Представление человека о самом себе, даже о собственных психических свойствах и качествах, далеко не всегда адекватно их отражает; мотивы, которые человек выдвигает, обосновывая перед другими людьми и перед самим собой свое поведение, даже когда он стремится верно осознать свои побуждения и субъективно вполне искренен, далеко не всегда объективно отражают его побуждения, реально определяющие его действия.

Самосознание человека не дано непосредственно в переживаниях, оно является результатом познания, для которого требуется осознание реальной обусловленности своих переживаний. Самооценка, уровень тревожности, понимание себя, характер эмоциональных реакций, стратегии поведения могут стать предметом психодиагностической и психокоррекционной работы с учащимися. На их основе разрабатываются диагностический инструментарий и программа коррекции подросткового кризиса. В этом плане предмет «Самопознание» помогает ученикам правильно адекватно осознавать себя, повышает их самооценку. Учит многим необходимым в нашей жизни качествам. Формирует важнейшие умения человека. А главное учит преодолевать трудности в жизни и взаимодействовать на основе сотрудничества и согласия.

1. Тыныбаева Л.М. Психологическая коррекция кризиса личности подростка в системе курса «Самопознание». – Дисс. ... м.с.н. – Алматы: Кайнар, 2014. – 119 с.
2. Сарсенбаева Л.О. Взаимосвязь развития самосознания с профессиональной направленностью личности будущих психологов // Вестн. КазНПУ. Сер. психол. – 2014. – № 4(41). – С.12-17.
3. Трунов Д.Г. Феноменология самопознания: концепция множественного «Я». – Автореф. дисс. ... д-ра филос.н. - 09.00.01. - Пермь, 2010. - 26 с. [Электрон.ресурс]. – 2010. - URL: <http://diss-ers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filosofiya/a152.php> (дата обращения: 25.02.2017).
4. Аубакирова Ж.К. Студенттің өзін-өзі тану ерекшеліктері // ҚазҰПУ Хабаршы. Психол. сер. – 2010. - № 1 (22). – 45-49 б.
5. Исалиева С.Т. Современные подходы к проблеме развития самосознания как фактора успешности аналитической деятельности личности // Высшая школа Казахстана. - 2014. - № 2. - С.224-232.
6. Аманова И.Қ. Тұлғаның өзін-өзі танытуының мотивациялық және динамикалық аспектілері // ҚазҰПУ Хабаршы. Психол. сер. – 2013. - № 3(36). - 89-95 б.
7. Иванов А.В. Социально-педагогическая поддержка ребенка в образовании: Учебное пособие. - М.: изд-во МГПУ [Электрон.ресурс]. – 2013. - URL: <http://diss.seluk.ru/m-pedagogika/10348-6> (дата обращения: 21.02.2017).
8. Самопознание: Научно-образовательный портал нравственно-духовного обучения и воспитания [Электрон.ресурс]. – URL: <http://ozin-ozitani.kz/p/about> (дата обращения: 19.02.2017).
9. Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах РК в 2016-2017 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: НАО им. И.Алтынсарина, 2016. – 278 с. [Электрон.ресурс]. – 2016. - URL: <http://nao.kz/loader/fromorg/2/24> (дата обращения: 18.02.2017).

Түйіндеме

Тыныбаева Л.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ

Өзін-өзі тану жеткіншек балалардың рухани-адамгершілік тәрбие ретінде

Мақалада тұлғаның ерекшеліктерін тану процесіне кешенді тәсілін ескере асырып тұлғаның даму және өзін-өзі тану мәселелері бойынша философиялық және психологиялық теориялар қарастырылады. Философиялық әдебиет талдау негізінде адамның тіс-тіршілігінде өзін-өзі тану функциялары бөлінген, өзін-өзі сезу құрылымындағы өзін-өзі тану қазіргі кездегі мәселелер, танымдың негізгі аспектілері және тұлғаның өзін-өзі сезуін қалыптастыру факторлары ашылады.

Қазақстан Республикасында «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік тәрбие бағдарламаның негізгі тұжырымдамасы баяндалған, адамның рухани аспектілері, бағдарламаның басқа білім беру салалар, барлық тәрбие жұмысы жүйесі және қосымша білім берудің интеграциялау идеялар келтірілген. Мектепке дейін білім беру баланың тұлғасы әлеуметтік қалыптастыру саласындағы саласындағы білім беру жүйесінің бірінші дәреже болып қарастырылады. «Өзін-өзі тану» бағдарламасының басқа білім беру бағыттар, тәрбие жұмысы барлық жүйесі және қосымша білім берумен ынтымақтастыру қажеттілігі негізделген. Жоғары аталған бағдарламасын оқу-тәрбие үрдісіне тереңдік интеграциялау педагогикалық жағдайлар шолуы берілген.

Түйін сөздер: өзін-өзі тану, рухани-адамгершілік тәрбие, өзін-өзі сезу, жасөспірімдер жасы, жалпыадамзаттық құндылықтар, интеграция, даму.

Abstract

Tynybayeva L.M. – Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Self-knowledge as a matter of spiritual and moral education of adolescent children

The article discusses philosophical and psychological theories on self-knowledge and personal development based on the integrated approach to the process of learning the person. Based on the analysis of philosophical literature of self-allocated functions in human life, describes the modern problem of self-knowledge in the consciousness, aspects of cognition and factors of formation of consciousness of the person. Concepts of a program of moral and spiritual education «Self-knowledge» in the Kazakhstan, given aspects of human spirituality, the idea of integration of the program with other educational fields, the whole system of educational work and additional education. Consider pre-school education as the first level of the education system in the field of social formation of the child's personality. The necessity of cooperation «Self-Knowledge» program with other educational areas, the entire system of educational work and additional education. A review of pedagogical conditions of deep integration of program in the educational process.

Keywords: self-knowledge, spiritual and moral education, consciousness, adolescence, human values, integration, development

МРНТИ 15.21.51

С.С.Сейтенова¹

*¹ Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе қ. Қазақстан*

**ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДАРЫНДЫЛЫҒЫН ДАМЫТУДЫҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Бұл ғылыми мақалада оқушылардың шығармашылық дарындылығын дамытудың психологиялық ерекшеліктері қарастырылады. Дарындылық әрбір адамның ақыл-санасында, оқуында, шығармашылығында, көркемөнер, адамаралық қатынастар тұзуінде және психомоторлық қызметтерінде көрініс беретіндігін. Сонымен қатар, дарынды адамдарға тән қасиеттер: зейінділік, жинақылық, тұрақтылық, әрқашан қызметке дайын болу қажеттігін. Мұндай тұлғалар, сонымен бірге, мақсатқа жетуде ақылға сай табандылыққа ие, еңбекте шаршап-шалдығуды білмейді, басқалармен салыстырғанда интеллекттік деңгейі анағұрлым жоғары болатындығы айтылады. *Дарындылықтың өзіндік ерекшелігі* ең алдымен қызығушылық бағдарға байланыстылығын. Мысалы, біреу математикаға құмар, екінші - тарихқа және біреулер - қоғамдық жұмыстарға, лидер болуда өз дарындылығын іске қосып, оны нақты іс-әрекетте кейін дамыта түсу қажеттігі айтылады. Таланттарын дамыту үшін дарынды балалар өз уақытын еркін жұмсап, кеңейтілген оқу жоспарымен оқытылуы керек. Бала өз мұғалімі жағынан назар аудару мен индивидуалды қолдау көрсетуді сезуі қажет. Бұл жерде нені емес, қалай оқыту маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: «дарындылық», «шығармашылық», «зейінділік», «жинақылық», «тұрақтылық», «табандылық», «ерекшелік», «дамыту», «қызығушылық», «ақыл», «сана».

Қазіргі таңда еліміздегі болып жатқан түрлі бағыттағы өзгерістер білім беру саласындағы міндеттерді орындауды жаңаша сипатта қарастыра отырып, қол жеткен жетістіктерге сын көзбен сараптау және оны бағалауда озат технологиялар арқылы оқушылардың шығармашылық дарындылығын дамытуды басты назар етіп алады [1].

Оқушылардың шығармашылық дарындылығын дамыту мәселесінің өзектілігінің артуы мектептегі оқу-тәрбие процесіне жаңаша тұрғыда қарап, оны оқушының білім, білік, дағдыны менгеру ғана емес, танымдық-шығармашылық іс-әрекет және интеллектуалдық, шығармашылық процесс ретінде қарастыруды міндеттейді [2].

Әр адам балалық, жасөспірім және жастық шағынан бастап, өмірде үлкен жетістіктерге жетуді армандайды. Көптеген балалар ерте кезден бастап, әртүрлі іс-әрекет түрлеріне қабілеттілік білдіреді (сурет салады, би-билейді, музыкалық инструменттерде ойнайды, ән айтады т.б.). Бірақ уақыты келе, бұл қабілеттіліктердің көрінісі бәсеңдеп, жас адамның мамандығының негізіне айналмайды, ол адам жай ғана «орташа» кәсіпкерге айналады.

Қазіргі кездегі жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайда кәсіпкерлік іс-әрекетте табысқа қабілеттің ең болмағанда аз ғана бөлігімен, білімділікпен, шығармашылықпен қамтамасыз етілгенде ғана жетуге болады. Сондықтан балалар алдында, сонымен қатар, ата-аналар, мұғалімдер алдында да жаңа міндет тұр, яғни жеке тұлғаның потенциалды мүмкіндіктерін зерттеу, дамыту және осының негізінде баланың болашағын анықтау.

Әр түрлі іс-әрекеттерге байланысты адам қандай да қызметті орындауы қажет және сол істің тиімді нәтижесін қамтамасыз етуге жәрдем беретін сапаларға ие болуы тиіс.

Іс-әрекетпен айналысқанда адамның табысқа жетуі үшін қабілет, қызығушылық және бейімділіктен тыс оның мінез-құлқында келесі сапалық көріністер болуы қажет: ең алдымен - еңбексүйгіштік, табандылық, батылдық. Бірақ осындай ерекше қабілеті бар адамның өзі де айтарлықтай өнімге қол жеткізе бермейді. Негізі адам өзінің іс-әрекетін, жеке басына сапаларын айқын ажырата аларлық деңгейде болуы керек.[3]

Адам қабілеттілігінің даралық ерекшеліктеріне *дарындылық, шеберлік, талант, данышпандық, шабыт* кіреді.

Дарындылық адам бойындағы тума қасиет деп есептеледі. Талантты, дарынды балалар жөнінде 1975 жылы дүниежүзілік Кеңес құрылды. Көптеген елдерде дарынды балаларды әлеуметтік, психологиялық жағынан қолдау мақсатында арнайы бағдарламалар жасақталды.

Өркениетті қоғамда дарынды балаларды бөлектеп оқыту ХХ ғасырдың 50-60 жылдарында басталып, оқытудың саралап, даралап білім беру принципіне көшкені мәлім. Ол Францияда, Германияда, Америкада, Жапонияда т.б. елдердің білім беру жүйесінде қазір жоғары деңгейде жүргізілуде.

Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, мектеп жасындағы балалардың 20 пайызы осы топқа жатқызылады екен. Біз дарынды деп белгілі бір қабілеті көпшіліктің орташа қабілетінен ерекшеленетіндерді айтып жүрміз. Өмір сүретін орта, берілетін тәрбие осы ерекшеліктің одан әрі дамуына көмектеседі немесе оны мүлдем жоқ қылады.

Әр түрлі іс-әрекеттер аймағына қажет білім, ептілік, дағдылар бірлігін жеңіл әрі нәтижелі игеруді қамтамасыз етуші жалпы қабілеттер ерекшелігін *дарындылық* деп атайды.

Дарындылық әрбір адамның ақыл-санасында, оқуында, шығармашылығында, көркемөнер, адамаралық қатынастар түзуінде және психомоторлық қызметтерінде көрініс береді. Дарынды адамдарға тән қасиеттер: *зейінділік, жинақылық, тұрақтылық, әрқашан қызметке дайын болу*. Мұндай тұлғалар, сонымен бірге, мақсатқа жетуде ақылға сай табандылыққа ие, еңбекте шаршап-шалдығуды білмейді, басқалармен салыстырғанда интеллекттік деңгейі анағұрлым жоғары.

Өз қызығулары бағытында дарынды адамдар қайтпас қажырлылық таныта алады. Бұл қасиеттің адамдағы көрінісі 2-3 жасар баланың бір іспен үзбей шұғылдана алу уақыты басқа қатарларымен салыстырғанда әлдеқайда ұзақ болады. Дарынды бала өзін қызықтырған іспен бірнеше сағат шұғылданып, қажет болса, оған бірнеше күндер бойы қайта оралып, көздегеніне жетпейінше, әрекетін тоқтатпайды.

Дарындылық дәрежесінің артуы қажетті білімдер мен ептілік, дағдыларды игеріп, жетілдіріп дамытуға тікелей тәуелді.

Дарындылықтың өзіндік ерекшелігі ең алдымен қызығушылық бағдарға байланысты. Осыдан, біреу математикаға құмар, екінші - тарихқа және біреулер - қоғамдық жұмыстарға, лидер болуда өз дарындылығын іске қосып, оны нақты іс-әрекетте кейін дамыта түседі [4].

Дарынды балалар – жалпы және арнайы дарындылығын (музыкаға, сурет, техникаға т.б.) байқатқан балалар. Дарындылықты ақыл-ой дамуының қарқыны бойынша басқадай жағдайлар бірдей болғанда, баланың өз құрдастарынан озықтық дәрежесі бойынша диагностикалау қабылданған (ақыл-ой дарындылығы тестері осыған негізделген).

Мұндай көрсеткішті асыра бағалауға болмайды, өйткені ақылдылық шығармашылық жағының бірінші дәрежелі маңызы бар. Басқалардан бұрын балалардың көркемдік дарындылығын (музыка саласындағы, одан соң сурет салуда) байқауға болады. Ғылым саласында бәрінен гөрі математикаға дарындылық тезірек байқалады. Баланың жалпы ақыл-ой деңгейі мен неғұрлым арнайы қабілеттіліктің көркемдігі арасында алшақтық болатын жағдайлар аз емес.

Дарындылықтың бағалануы тестілеуге ғана негізделмеуі керек, оның дәрежесі мен өзіндік ерекшелігі оқыту мен тәрбиелеу барысында, балалардың белгілі бір мазмұндағы іс-әрекетті атқаруы кезінде байқалады. Ерте бастан мамандандыру күн ілгері және шамадан тыс болмауы керек. Дарынды балалардың анықталып кемелдендірілуі мектептерде факультативтік сабақтар, алуан түрлі үйірмелер, студиялар, мектеп оқушыларының олимпиадаларын, балалардың көркем өнерлерінің конкурстарын өткізуге және т.б. жағдай жасайды. Дарынды балалардың дамуының теңелуіне жол беруге болмайды. Мұндай балалардың оқу жүктемесі, оқыту және тәрбиелеу нысандары олардың мүмкіндіктеріне сай келуі тиіс. Дарынды балалар туралы қамқорлық қабілеттердің дамытылуын жалпы білімдік дайындықпен және тұлғаны кемелдендірумен ұштастырылуын көздейді [5].

Әлеуметтік ортаның дарындылыққа байланысты жүргізілген әр түрлі зерттеулерінің нәтижесі (әлеуметтік-экономикалық қатынастар, қаржылық қамсыздандыру, әлеуметтік-күнделікті шарттар т.б.) әр түрлі. Осыған байланысты келесідей тұжырым жасауға болады: әлеуметтік-экономикалық шарттар дарындылықтың дамуына әсер етеді, өйткені олар адамның өмір деңгейін анықтайды. Қоғам экономикалық жағынан дамыған сайын ол адам дамуы үшін қолайлы болып келеді.

Дарындылықтың дамуында жанұядағы жағдай өте маңызды болып келеді, соның ішінде:

- жанұя құрылымы мен оның эмоционалды климаты;
- бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынас стильдері;
- ата-аналардың бала дарындылығына қатынасы.

Жанұя құрылымы көп жағдайда туыстар арасындағы қатынастар және жанұяның эмоционалды климаты жүйесімен байланысты. Өзара қарым-қатынастың мазмұнды жағы туралы айта келе, көптеген зерттеушілер балаға ата-ананың әсері мәнді деп көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеушілер дарынды балаға жылылық, оны қабылдау, сүю және сыйлау қажет деп санайды.

Жалпы психологияда бала мен ата-ананың қарым-қатынас стилі туралы мәселе аса ауқымды зерттелген. Ғалымдар баланы қатты бақылауға алу, күш көрсету, қысым көрсету сияқты стильдер дарынды тұлғаны дамытуға мүмкіндік бермейді деп санайды.

Дарынды балаларда әділеттілік сезімі өте жоғары болады. Олар қоршаған ортадағы әділетсіздікке өте сезімтал келеді, өздеріне және айналадағыларға үлкен талаптар қояды. Дарынды балалар есептерді шығаруда ойын элементтерін енгізеді, қиялы дамулы болады, шығармашылығы, фантазиясы терең дамыған (ойдан шығарған достары, аға-інілері, апалары). Дарынды балаларда әзіл-сықақ сезімі өте дамулы, күлкілі, сәйкес келмеушіліктерді, сөздерді жасыру т.б. ойындарды ұнатады. Дарынды балаларға эмоционалды баланс жетпейді, олар балалық шақта шыдамсыз болады.

Дарынды балалар энергиясы көп болуымен және аз ұйықтаумен ерекшеленеді. Олардың моторлы координациясы мен қолдарын басқару, танымдық қабілеттерінен артта қалады. Оларға практика қажет. Мұндай балалардың интеллектуалды және дене-физикалық дамуының арасындағы ерекшелік оларды толғандырып, өз беткейлігінің дамуына әсер етуі мүмкін. Дарынды балалардың көру процесі сегіз жасқа дейін тұрақсыз, оларға жақын қашықтағы фокусті алыстағыға алмастыру қиынға соғады.

Дарынды бала қарым-қатынас жүйесінде де ерекшеленеді. Мектепке дейінгі шақта олардың жүргізуші іс-әрекеті - рольдік ойындар. Балаларға құрбыларымен жеткілікті түрде айқын және тұрақты көрінетін қарым-қатынасқа деген қажеттілік туындайды [6].

Дарынды балалардың мінез-құлықтары мен жеке тұлғасының кейбір ерекшеліктері, оларды құрдастарының түсінбеуіне, олардың өзара қарым-қатынасында дау-жанжалдың кездесуіне және тіпті басқа балалардың оларды шеттетуіне әкелуі мүмкін. Оған мыналар себеп болады: серіктесін тыңдай алмау, доминанттылыққа ұмтылу, бірге ойнайтын ойындарда өзіне ұйымдастырушы ролін алу, өз білімін көрсетуге ұмтылу, ересектердің зейінін өзіне аудартуға әрекет ету, табысы өзінен төмендеу балаларға қатысты шыдамсыздық таныту, комформсыздық, басқаларды дұрыстау әдетінің болуы. Л.Хоменгуерт дарынды балаларды шеттетудің тағы бір мүмкін болатын себепін көрсетеді: «ойы жоғары болуына орай, дарынды балаларға өз құрбыларының ойындары қызықсыз болуы мүмкін» [7]. Өз құрбыларымен өзара әрекетінде қиындықтар кездескендіктен немесе олардың себептерін түсінбеуінен, балалар ересектермен және үлкен балалармен достасуға ұмтылады. Бірақ үлкен балалармен қарым-қатынасы кезінде, оларда қиялдың тууы мүмкін. Себебі, үлкен балалардың дене-физикалық дамуы озық болады, сондықтан дарынды балаларға мұндай қоғамда лидер болу қиынға түседі. Қозғалу дағдыларының дамуы алға басқан үлкен балалар сияқты бір нәрсені жасай алмағандықтан, дарынды балалардың адекватты еместігі мен өзіндік бағалаудың төмен болып қалыптасуына әкелуі мүмкін. Өйткені олар өздерінің жетістіктеріне өте сыншыл болып келеді. Адамдармен қарым-қатынасында өзінің мүмкіндіктері туралы пікірлері кесірін тигізеді. Сондықтан дарынды баланың өз әрекетін іске асыруда «Мен» концепциясы маңызды болып табылады.

Дарынды баланың интеллектуалдық қажеттілігі эмоционалды күйдің күрделілігіне, неврозға және тіпті психозға әкелуі мүмкін. Ал невроздар өз кезінде депрессияға әкелуі мүмкін. Бұл кезде бала өзінің айналаны танып білуге неге ұмтылатынын түсіне алмайды. Ол шындық пен ойдан шығарудың арасындағы шкаланы бұзатын өзінің қиялындағы әлемге кетуі мүмкін.

Бала қаншалықты дарынды болса да, оны оқыту керек екенін ұмытпау қажет. Оларды тұрақтылыққа, еңбек етуге, өз бетімен шешім қабылдауға үйрету керек. Дарынды бала қысымды, шеттетуді, айқай-шуды көтермейді. Баланы мектепке дейінгі уақыттан бастап шығармашылық еңбекке қатыстырып, шығармашылыққа қолайлы жағдай туғызу қажет [8].

Таланттарын дамыту үшін дарынды балалар өз уақытын еркін жұмсап, кеңейтілген оқу жоспарымен оқытылуы керек. Бала өз мұғалімі жағынан назар аудару мен индивидуалды қолдау көрсетуді сезуі қажет. Бұл жерде нені емес, қалай оқыту маңызды болып табылады. Дарынды баланың айтылған ойлар мен болжамдарды талдай алу мүмкіндіктері, табиғи аналитикалық және сыншыл ой-тұжырымның дамуы екендігіне сәйкес келеді.

1. S.Seitenova *The formation of management skills in junior schoolchildren: the analysis of the problem «Social Sciences» (Пакистан), E-ISSN 1818-5800 входящем в базу данных Scopus – 11.p. 2636-2641*

2. *Болашақ мамандардың кәсіби шеберлігін дамытуға бағытталған инновациялық мәселелер. Ізденіс. – Алматы №1, 2011 ж.*

3. *Сейтенова Қожаберген Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту мәселелері ҚазҰПУ «Инновациялық ойшыл мамандарды кәсіби даярлау тұрғысындағы ҚР-ның стратегиясы» 2013 ж.*

4. *Формирование творческой деятельности младших школьников. Образование сегодня: Традиции и инновации: монография \ под. общ. ред. М.Ю.Бурькиной – Ставрополь: Логос, 2013.- 188 с.*
5. *Особенности психолого-педагогического сопровождения одаренных детей в образовательных учреждениях. Қарағанды Университетінің Хабаршысы. Пед. сериясы № 3 (79) 2015*
6. *Джакупов С.М. психология познавательной деятельности. Алма-Ата, Изд. КазГУ, 1992.*
7. *Педагогика и психология одаренности школьников (под ред. У.Б. Жексенбаевой, А.К. Сатовой - Аламаты, 2002, 248с.*
8. *Кулемзина А. Кризисы детской одаренности. Школьный психолог, №41, 2002, с. 4-5.*

Аннотация

Сейтенова С.С. – АРГУ им. К.Жубанова

Психологические особенности одарённых учеников.

В данной научной статье рассматриваются психологические особенности развития творческой одарённости учеников. Одарённость проявляется в сознании, обучении, творчестве, искусстве, в построении межличностных отношений и психомоторных функциях каждого человека. Вместе с тем, качества присущие одарённому человеку: внимательность, собранность, постоянство, постоянная готовность к работе. В статье также говорится о том, что одарённые личности обладают упорством, в пределах разумного, на пути к достижению цели, без усталости работают, в сравнении с другими имеют более высокий уровень интеллекта. Особенность одарённости связана в первую очередь с интересами человека. Например, кто-то увлечён математикой, кто-то - историей, а другой- общественной работой, используя свою одарённость в становлении лидера, необходимо развивать свой дар в конкретных делах. Для того чтобы развивать свой талант одарённые дети должны использовать время по своему усмотрению, обучаться по расширенному учебному плану. Ребёнок должен чувствовать внимание и индивидуальную поддержку со стороны своего учителя. Здесь важен не предмет обучения, а способ обучения.

Ключевые слова: «одаренность», «творчество», «внимательность», «мобильность», «стабильность», «настойчивость», «спецификация», «развитие», «интерес», «ум», «сознание».

Abstract

Seitenova S. – ARSU named after K. Zhubanov

Psychological characteristics of gifted students

In this scientific article, psychological features of the development of the students' creative giftedness are considered. Giftedness manifests itself in consciousness, learning, creativity, art, in the construction of interpersonal relationships and the psychomotor functions of each person. At the same time, the qualities inherent in a gifted person: mindfulness, concentration, permanence, constant readiness to work. The article also says that gifted individuals have perseverance, within reason, on the way to achieving the goal, work tirelessly, in comparison with others have a higher level of intelligence. The peculiarity of giftedness is connected first of all with the interests of a person. For example, someone is keen on mathematics, someone - history, and the other - social work, using his talent in becoming a leader, it is necessary to develop his talent in specific cases. In order to develop their talents gifted children should use the time at their discretion, study according to the expanded curriculum. The child should feel the attention and individual support of his teacher. It is not the subject of study is important here, but the method of teaching.

Keywords: "talent", "creativity", "care", "mobility" and "stability", "persistence", "specification", "development", "interest", "mind", "consciousness".

МРНТИ 15.21.45

А. Б. Берстенова¹

А. А. Байжанова²

^{1,2}Актюбинский Региональный Государственный Университет им. К. Жубанова
г. Актобе, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В настоящее время казахстанское образование находится в стадии реформирования. Одним из направлений развития реформ является более широкое использование технологии критического мышления, что продиктовано желанием придать образованию личностно-ориентированный характер и сформировать у студентов вуза навыки деятельности в конкретных ситуациях. Активизация мыслительной деятельности студентов является условием успешной социализации в реальном социуме. Таким образом, в статье рассмотрены некоторые вопросы исследования критического мышления с точки зрения психологии. Проанализировано понятие критического мышления, психологические особенности личности, определяющие возможность его осуществления, основные принципы и технологические фазы развития критического мышления. Также описаны методические приемы, применение которых позволяет выстроить образовательный процесс так, чтобы обеспечить самостоятельную и сознательную деятельность учащихся для достижения поставленных учебных целей. Авторами статьи проведена экспериментальная проверка эффективности применения технологии критического мышления на уроках и его результативность. Данная технология направлена не просто на приобретение знаний, умений как таковых, а на формирование способности пользоваться приобретенными знаниями. При этом важен не объем полученной информации, а умение ее получать, моделировать.

Ключевые слова: «личность», «критическое мышление», «мыслительная деятельность», «рефлексия», «анализ информации», «фаза», «коммуникативная компетенция», «вызов», «осмысление».

Современные условия развития казахстанского общества ставят перед системой образования новые цели. Наиболее важной из них является формирование свободной и активной личности, способной принимать обдуманые, взвешенные решения. Сегодня республика нуждается в специалистах, умеющих критически мыслить, владеющих новейшими технологиями, способными инициировать и реализовывать проекты на международном уровне. Поэтому владение иностранными языками является обязательным компонентом личной и профессиональной самореализации специалиста. Уроки иностранного языка способствуют развитию критического мышления благодаря разнообразному материалу и интерактивным подходам. Технология развития критического мышления выделяется среди инновационных педагогических идей удачным сочетанием проблемности и продуктивности обучения с технологичностью урока, эффективными методами и приёмами. Используя эту технологию на уроках иностранного языка, преподаватель развивает личность студента в первую очередь при непосредственном обучении иностранному языку, в результате чего происходит формирование коммуникативной компетенции, обеспечивающей комфортные условия для познавательной деятельности и самосовершенствования. Любой язык может быть освоен во время активного взаимодействия. Задачей педагогики и психологии является воспитание активной личности, которая могла бы мыслить и действовать самостоятельно, следуя не только определенным общепринятым правилам. Как уже известно, в настоящее время интеллектуальное развитие человека определяется не объемом знаний, сведений, удерживаемых в памяти, объемом научной информации, а готовностью человека к отбору необхо-

димых знаний путем критического анализа, осмысления информации и умением самостоятельно принимать решение. [1]

По поводу определения понятия “критическое мышление” существует большое разнообразие мнений и оценок. С одной стороны, в русском языке “критическое” ассоциируется с негативным, отвергающим. Таким образом, для многих критическое мышление предполагает спор, дискуссию, конфликт. С другой стороны, некоторые объединяют в единое целое понятия “критическое мышление” и “аналитическое мышление”, “логическое мышление”, “творческое мышление” и т.д. Хотя термин “критическое мышление” известен очень давно из работ таких известных психологов, как Ж.Пиаже, Дж. Брунер, Л.С. Выготский, особое внимание было уделено данному понятию сравнительно недавно. Анализ приведенных им данных позволяет характеризовать критически мыслящие личности как психологически и социально независимые, обладающие высокой подвижностью мыслительных процессов. В контексте психологии мышления «критичность» можно трактовать как одно из свойств ума и определять как осознанный контроль за ходом интеллектуальной деятельности человека. Б.М.Теплов определял критичность как «умение строго оценивать работу мысли, тщательно взвешивать все доводы «за» и «против» намечающихся гипотез и подвергать эти гипотезы всесторонней проверке [6]. Рубинштейн считал, что проверка, критика, контроль характеризуют мышление как сознательный процесс [4] А.А. Смирнов связывал самостоятельность ума с его критичностью, т.е. с умением не поддаваться внушающему влиянию чужих мыслей, а строго и правильно оценивать их, видеть их сильные и слабые стороны, вскрывать то ценное, что в них имеется, и те ошибки, которые допущены в них. А.А. Смирнов также подчёркивал, что самостоятельность и критичность ума являются необходимыми предпосылками творческой деятельности [5] Б.В. Зейгарник рассматривает критичность как показатель сохранности личностно-мотивационной сферы и указывает, что критичность состоит в умении обдуманно действовать, проверять и исправлять свои действия в соответствии с ожидаемыми результатами [2]. Учёт этих психологических характеристик позволяет индивидуализировать педагогический процесс. У личностей со склонностями к критичности мышления процесс обучения изначально будет строиться на субъект – субъектных отношениях между обучающимся и обучаемым. [7]

Современные тенденции в образовании в свете Болонского процесса направлены не только на привитие знаний, умений, навыков, но и на развитие личностных и профессиональных качеств. Одним их основных моментов, определяющих их формирование, является развитие критичности мышления, что во многом обуславливает особенности психолого-педагогических подходов к обучению. Уровень критичности определяется не только запасом знаний и умений, которыми обладает человек, но и его личностными качествами, психическими установками и в большой мере его убеждениями, в том числе навыками рефлексивного отношения к своему «Я», моральной и социальной ответственностью, уважением к индивидуальным особенностям каждого человека. Среди перечисленных качеств одним из основных является объективность суждений, которая выражается в неустанном стремлении личности к поиску истины, критике ради истины [7]. В отличие от традиционных форм обучения критическое мышление способствует усвоению материала на иностранном языке более эффективно, так как данный вид включает все механизмы мышления, такие как анализ, синтез, обобщение, предположение, оспаривание. Обучающийся не только слушает, говорит, читает или пишет, он «впитывает» необходимый материал. Информация становится не пассивным знанием, а ее активной частью. Изучение иностранного языка всегда предполагает процесс критического мышления как один из основных критериев. Критическое мышление формируется, прежде всего, в дискуссии, письменных работах и активной работе с текстами.

Преподаватель стимулирует интересы обучаемого, развивает у него желание практически использовать иностранный язык, а так же учиться, делая тем самым реальным до-

стижение успеха в овладении предметом. В основу технологии положен базовый дидактический цикл, состоящий из трех этапов (стадий): Evocation (Вызов) – Realization of Meaning (Осмысление новой информации) – Reflection (Размышление). Каждая стадия имеет свои цели и задачи, а также набор характерных приемов, направленных сначала на активизацию исследовательской, творческой деятельности, а потом на осмысление и обобщение приобретенных знаний [4]. Учитель, работающий в рамках технологии развития критического мышления, должен хорошо осознавать, что продуктивной его работа будет в случае, если правильно выбран информативный материал, способствующий развитию критического мышления и метод (отдельный приём, стратегия) занятия.

1. Стадия вызова. Задачи стадии вызова:

- актуализация имеющихся знаний;
- пробуждение интереса к получению новой информации;
- постановка студентом собственных целей обучения на данном уроке и по данной теме.

В процессе реализации стадии вызова важно:

1. Давать обучающимся возможность высказывать свою точку зрения по поводу изучаемой темы свободно, без боязни ошибиться и быть исправленным преподавателем. 2. Фиксировать все высказывания: любое из них будет важным для дальнейшей работы. При этом на данном этапе нет «правильных» и «неправильных» высказываний. 3. Сочетать индивидуальную и групповую работу: индивидуальная работа позволит каждому студенту актуализировать свои знания и опыт; групповая – услышать другие мнения, изложить свою точку зрения без риска ошибиться.

На данном этапе мы (авторы) используем такие методы как: «Мозговой штурм», «Ролевая игра», «Корзина идей» и т.д. «Мозговой штурм» может использоваться для изучения времён группы Continuous на уроках английского языка проблема ставится в рамках сопоставления с конструкциями Indefinite. Преподавателем озвучивается вопрос: в чём разница между «I read every day» и «I am reading now»? Студенты предлагают следующие варианты: время действия, продолжительность, конструкция сказуемого из двух слов, наличие вспомогательного глагола, выраженного спряжением to be, обстоятельства времени. В итоге группа должна сделать вывод о том, что Continuous – это образ действия, указывающий на его продолжительность, состав грамматической конструкции. Учащиеся, взаимодействуя друг с другом, занимаются постановкой проблемы, лично значимой для них. Это требует от учащихся самостоятельного переноса знаний, навыков и умений в новый контекст их использования. У учащихся развивается креативная компетенция как показатель коммуникативного владения иностранным языком на определенном уровне. При этом в учебном процессе создается такая ситуация, в которой употребление студентами иностранного языка является естественным и свободным, таким, каким оно выступает в родном языке. Роль преподавателя на этом этапе работы состоит в том, чтобы способствовать бесконфликтному обмену мнениями в группах, фиксации и систематизации информации, полученной от студентов.

2. Стадия осмысления. В процессе реализации смысловой стадии студенты вступают в контакт с новой информацией. Задачи стадии осмысления:

- получение новой информации (текст, фильм, лекция, материал параграфа)
- осмысление новой информации;
- соотнесение новой информации с собственными знаниями для создания нового понимания;
- поддержание активности, интереса и инерции движения, созданной во время фазы вызова. На этой стадии обучающиеся самостоятельно продолжают активно конструировать цели своего учения. Постановка целей в процессе знакомства с новой информацией осуществляется при ее наложении на уже имеющиеся знания. Работа ведется индивидуально или в парах. В групповой работе должны присутствовать два элемента - индивидуальный

поиск и обмен идеями, причем личный поиск непременно предшествует обмену мнениями. На данном этапе мы используем такие методы как: «Инсерт», «Прогнозирование с помощью открытых вопросов», «Кластер», «ЗХУ», «Карусель», и тд. Метод «Знаю. Хочу узнать. Узнал» используется нами при работе над текстом. Прочитав текст по теме студенты восстанавливают собственные знания по теме урока, записывают интересующие их вопросы в таблицу. «Прогнозирование с помощью открытых вопросов» предполагает чтение текста по частям и постановка открытых вопросов: что будет с героями дальше? Почему так думаете? Как выглядели герои? и тд.

Преподаватель на данном этапе: 1) может быть непосредственным источником новой информации, в этом случае его задача состоит в ее ясном и привлекательном изложении. 2) отслеживает степень активности работы, внимательности при чтении, если студенты работают с текстом. 3) предлагает для организации работы с текстом различные приемы для вдумчивого чтения и размышления о прочитанном.

Необходимо выделить достаточное время для реализации смысловой стадии, целесообразно выделить время для второго прочтения. Это достаточно важно, так как для того, чтобы прояснить некоторые вопросы, необходимо увидеть текстовую информацию в различном контексте [3].

3. Стадия рефлексии. Рефлексивное мышление значит фокусирование вашего внимания. Оно означает тщательное взвешивание, оценку и выбор». В процессе рефлексии та информация, которая была новой, становится присвоенной, превращается в собственное знание. По сути, рефлексивный анализ и оценка пронизывают все этапы работы. Однако рефлексия на фазах вызова и реализации имеет другие формы и функции. На третьей же фазе рефлексия процесса становится основной целью деятельности студентов и преподавателя. Задачи стадии рефлексии:

- целостное осмысление, присвоение и обобщение полученной информации;
- выработка собственного отношения к изучаемому материалу, выявление ещё непознанного - тем или проблем для дальнейшей работы («новый вызов»);
- анализ всего процесса изучения материала. Рефлексивный анализ направлен на прояснение смысла нового материала, построение дальнейшего маршрута обучения (это понятно непонятно, об этом нужно узнать ещё, по этому поводу лучше задать вопрос и т.д.). На фазе рефлексии сочетание индивидуальной и групповой работы является наиболее целесообразным. В процессе индивидуальной работы студенты, с одной стороны, производят отбор информации, наиболее значимой для понимания сути изучаемой темы и реализации поставленных ранее целей. С другой стороны, они выражают новые идеи и информацию собственными словами, самостоятельно выстраивают причинно-следственные связи. На данном этапе мы используем такие методы, как: «Свободное письмо», «Синквейн», «Кубик», «Последнее слово за мной» и тд. Например: «Последнее слово за мной» предполагается записать из текста цитату, доказывающую его мнение, прокомментировать его. Прочитать цитату вслух, оппонент комментирует ее, а последний студент читает свое объяснение. На этом спор заканчивается. В процессе рефлексии преподаватель оценивает результаты работы студентов. На первом и втором этапах работы преподавателю важно воздерживаться от оценок вслух. Это не означает, что необходимо полностью воздержаться от диагностики процесса. Но именно на заключительном этапе работы результаты диагностики могут быть озвучены. Особенность диагностики результативности работы в режиме технологии развития критического мышления состоит в том, что преподаватель и студенты могут отследить развитие представлений, идей и практического опыта в динамике, по мере работы на стадиях вызова, осмысления содержания и рефлексии. [3]

Нами были разработаны дополнительные упражнения, направленные на развитие критического мышления при обучении иностранному языку на начальном этапе. При разработке комплекса упражнений нашей основной задачей было создание педагогических условий

для выявления и развития у обучающихся способностей критического мышления. При этом в процессе обучения необходимо ненавязчиво вызвать интерес к предмету и желание учиться. Основой критического мышления является способность анализировать, классифицировать, сопоставлять. Поэтому на уроках нами использовались различные задания на группировку слов, выделение главного, выделение общего признака, различий и т.д.; упражнения на иллюстрацию английских скороговорок, пословиц и поговорок. Особенностью упражнения «Вычеркни лишнее слово» является то, что в одном задании мы можем использовать различные ситуации для определения «лишнего слова», т.е. не только со стороны формы, словообразования и фонетики, но и с точки зрения значения. При работе над лексическими единицами очень полезно использовать такие творческие игры, как «Наоборот», где нужно вспомнить противоположные значения слов.

В заключение хотелось бы отметить, что современный преподаватель английского языка должен формировать у студентов не только языковые навыки, но и развивать в них самостоятельное, независимое мышление. Данная цель может быть достигнута только с помощью технологии развития критического мышления. Таким образом, анализ понятия критического мышления с точки зрения психологии позволяет заключить, что процесс формирования личности на различных этапах обучения и развития её творческих способностей не может быть реализован без выработки критического мышления. Формирование будущего специалиста предполагает развитие его личностных и профессиональных качеств, обеспечивающих успешность его деятельности и возможность адаптации к меняющейся социальной среде в динамике развития общества.

1. Заир – бек С.И., И.В. Муштавинская / Развитие критического мышления на уроке: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 2004 – 175с.

2. Зейгарник Б.В. Патопсихология. – М.: Издательство Московского университета, 1986.

3. Клустер Д. Что такое критическое мышление? // Перемена: Междунар. журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2001. – № 4. – С. 36-40.

4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.

5. Смирнов А.А. Избранные психологические труды: 2 т. – М., 1987.

6. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М., 1961.С.Л.

7. Халперн Д. Психология критического мышления. Сер. «Мастера психологии». – СПб.: Питер, 2000.

Түйіндеме

Берстенова А.Б., Байжанова А.А. – Қ. Жұбанов атындағы АӨМУ

Шетел тілін оқыту барысында психологиялық тұрғыда студенттердің сыни ойлау қабілетін арттыру

Қазіргі таңда қазақстандық білім беру жүйесі жаңа реформаға көшуде. Реформаны дамыту бағыттарының бірі білім беру жүйесінде тұлғалық-бағдарланған сипаттама беру ынта-сы мен студенттердің нақты бір жағдайда қызметтік дағдыларын қалыптастыратын сыни ойлау технологиясының кең қолданылуы. Студенттердің ойлау қабілетін жандандыру сәтті әлеуметтендірудің негізгі шарты болып табылады. Осылайша, мақалада сыни ойлау қабілетінің зерттеу мәселелері психологиялық тұрғысынан қарастырылған. Сыни ойлау тұжырымдамасы, тұлғаның психологиялық сипаттамасын айқындайтын негізгі мүмкіндіктері, сыни ойлаудың негізгі принциптері мен технологиялық сатылары талқыланған. Сонымен қатар, оқу барысының мақсаттарына жету үшін студенттердің өзіндік және саналы қабілеттерін арттыру мақсатында әдістемелік тәсілдер бейнеленген. Мақала авторларымен сыни ойлау технологиясының тиімділігін тексеру және оның нәтижесін анықтау мақсатында сабақ барысында тәжірибе өткізілді. Бұл технология тек қана білім алу емес, дағдыланған білімді қолдана білу қабілеттерін қалыптастыруға бағытталған. Сонымен бірге ең маңыздысы қабылданған ақпарат көлемі емес, оны өндіру және үлгісін жасау.

Түйін сөздер: «тұлға», «сын тұрғысынан ойлау», «ойлау қабілеті», «рефлексия», «ақпаратты талдау», «фаза», «коммуникативтік құзыреттілік», «сын», «пайымдау».

Abstract

Berstenova A.B., Baizhanova A.A. – ARSU named after K.Zhubanov

**The development of students' critical thinking from psychological point of view
in the process of learning a foreign language**

Nowadays, Kazakhstan's education is in the process of reforming. One of the directions for the development of reform is the wider use of critical thinking technology, which is dictated with the desire to impart a personality-oriented character to education and to form the university students' skills in specific situations. The students' intellectual activity is a condition for successful socialization in a real society. In this way, this article deals with some issues of critical thinking research from psychological point of view. There is analyzed the concept of critical thinking, psychological personal qualities determining the possibility of its accomplishment, basic principles and technological phases of the critical thinking's development. Also methodological approaches are mentioned that allows to line up an educational process ensuring the students' independent and conscious activity to achieve the set educational aims. The authors of this article carried out an experimental test to identify the effectiveness of critical thinking technology's use at the lessons and its efficiency. This technology is aimed not only on acquiring knowledge, but on developing the ability to use gained knowledge. At the same time, the amount of received information is less important, than the ability to gain and to model it.

Keywords: «personality», «critical thinking», «intellectual activity», «reflection», «information analysis», «phase», «communicative competence», «challenge», «comprehension».

MPHTI 15.01.21

A.A.Aitkurmanova¹

G.K. Kapysheva²

*^{1,2} S.Amanzholov East-Kazakhstan State University
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

**APPROACHES AND METHODS IN EARLY LANGUAGE TEACHING
IN THE LIGHT OF TRILINGUAL EDUCATION POLICY IN KAZAKHSTAN**

The article deals with learning of foreign languages at primary school goals, content and forms of education are associated with the world and life experience of the child. They have a direct relevance and application in daily life of the child. The early learning of foreign languages contributes to not only more durable and practical knowledge of them free, but also carries a high intellectual and moral potential. The main argument of the opponents of early language study is the fact that a foreign language can have a negative impact on the development and establishment of native speech. One of the ways of forming and formulating thoughts was written speech. Externally expressed as oral, written language was secondary and fixed our thoughts and associations.

Modern education needs radical changes in methods of teaching of school subjects, and especially, in teaching foreign languages. Our time demands to introduce all of innovational technologies that we have at the moment into the teaching and educational process. There appears an exigency of creating a union global educational space.

Keywords: early study of foreign languages, methods educating, innovative technologies.

The system of education in Kazakhstan has been experiencing significant reforms since the early years of independence. Policies and initiatives that have been adopted were targeted to affect all levels of education with a particular focus on the further enhancement of the content and quality of education in line with global demands. Integration with European higher education area has demanded from Kazakhstan to pay more attention to foreign languages and, in particular, English which was recognized as the language of information and communication with the global

community. The language issue has always been central in government agenda as Kazakhstan is a multinational country. As the status of Kazakh, a national language was quite low during the Soviet times, and consequently, not every citizen of Kazakhstan could speak it including those for whom it was their native language.

Thus, the intentions were to recognize Kazakh as the official state language, Russian as a language of interethnic communication, basically lingua franca, and English as a language of global information. The recent initiative announced by the Ministry of Education and Science Minister suggests that trilingual education should start from high school with some social science subjects to be taught in Kazakh and Russian (both in Kazakh and Russian schools), and STEM subjects to be taught in English. Moreover it implies that Russian, Kazakh and English should be taught from the first grade of elementary school. This initiative puts an immense pressure on both subject teachers who need to improve their second and foreign language skills, and English language teachers who need to revise and reconsider approaches and methods in early language teaching to maximize its effectiveness.

This paper draws upon practical experience of the department of foreign languages of a regional state university in Kazakhstan in providing foreign language education to students across fields and discipline. Theorizing on approaches and methods in early foreign language teaching the paper discusses the issues of early foreign language learning and teaching in Kazakhstan which is supposed to be the first step in implementing trilingual education policy in high schools. This paper draws upon various legislation and public discourse available in printed and electronic media.

Learning of foreign languages at primary school goals, content and forms of education are associated with the world and life experience of the child. They have a direct relevance and application in daily life of the child. The early learning of foreign languages contributes to not only more durable and practical knowledge of them free, but also carries a high intellectual and moral potential. The main argument of the opponents of early language study is the fact that a foreign language can have a negative impact on the development and establishment of native speech.

Supporters argue that the early teaching of foreign languages contributes to a strong and free practical possession and carries a high intellectual and moral potential. It may seem that this question is quite new and only began to be studied, but if we look at the history of educational thought, we see that the early learning of foreign language problems are considered for several centuries.

Universities are not satisfied with the level of language proficiency of school graduates and one of the ways to increase this level is to shift of the teaching of foreign languages in the first year of schooling, which is traditionally considered the most favorable age for learning of foreign language. Early age is unique to language acquisition by virtue of mental characteristics of the child as a quick memorization of language information, the ability to analyze and organize voice streams in different languages without confusing the languages and means of expression, a special ability to imitate, lack of language barrier. Learning of foreign language at an early age is beneficial to overall mental development of the child, his speech abilities, to enhance the overall outlook [1, p.90]. Researchers say that the children of 6-8 years have mastered native language and it can be not difficult to learn a new language. Young children spend fewer forces to memorize words they are not yet burdened with prejudices, they have fewer stereotypes in thinking and behavior, they are very curious, and therefore easier to accept the rules of the «new game».

Early learning of foreign languages is designed to promote the development of the individual abilities of children. Therefore an important goal is the personal development of the child object means. This goal is strategic and it allows organically to include a foreign language in the context of student life activity and define specific ways of the integrative object relations with other kinds and forms of activity of preschool age child [2, p.5]. At the initial stage of learning of foreign language children can acquire the basic skills to use the foreign language for communication. Communicative orientation of exercises in verbal communication will develop the oral speech and reproduce what the child heard as evidenced by numerous psychological and methodological researches.

The native language plays a large role in the learning of foreign languages of children. Experience of students in their native language involves cognitive activity of children in relation to the phenomena of native and foreign languages. Translation from foreign language to native language is considered as an important learning tool that children enjoy in the first steps of learning of foreign language. With the help of the native language the children are aware of the value of new words and speech patterns. The role of the native language is great by reading or listening fairy tales in a foreign language, because the content of them the children know in their native language. Ignoring of native language by learning foreign language is wrong, which is the cause of understanding or complete misunderstanding of language phenomena for example lexical and grammatical material. This leads to improper or inadequate use of such language phenomena in the speech, the mechanical nature of their assimilation [3, p.10]. Learning styles (cognitive learning styles) and personality cannot be separated clearly distinguished from each other. The term learning style will also not used uniformly; moreover, it is often difficult to distinguish from learning strategies and learning styles. Edmonson House operates with the term «cognitive styles» by which they mean the habitual approach to problems of all kinds. Some of dedicated define Riding and Cheema cognitive style as the preferred and habitual approach of a person to organize and present information. Cognitive Styles therefore refer to the perception, retrieving and processing problems.

Striating still is, first, whether cognitive styles congenital or acquired during socialization, and secondly, to what extent they can be changed. Further, it is discussed that the same learners at different exercise types may also prefer other styles. Based on Oxford and Anderson then concrete teaching methods for learners are conducive to learning. The result for foreign language teaching, that there can be no better method than the method mix.

The terms used here are not binding but provide an overview of the many facets that distinguish learners from each other. Learning styles reflect (as well as the learning type) so - as just shown - the preferences of learners in information acquisition and processing resist. They often correlate with the speaker's biography, which in turn is influenced often culturally. A Thai woman who has learned English in school with the grammar-translation method that tends to make the methods used there to voice their personal learning style, even though they may actually be able to learn differently better. Most are the individual's preferences, so its actual learning styles, unaware. Learning styles often, lead to concrete learning strategies individually differs.

All representations give merely tendencies and sometimes appear seeing stereotyped. The aim should be here but to raise awareness of the many different facets. Probably the most decisive factor for success in learning is motivation. Motivation arises from the interaction between the motives of the learner and the external situational factors. Roughly intrinsic motivation (the motives are anchored in the learners themselves, e.g. joy of learning German) and extrinsic motivation (motivation caused by external similar conditions that, for example, better career opportunities) differentiated. Siebert further distinguishes between manifest and latent motivations for learning, their transitions, however, are fluid, and displays them based on the iceberg model. Interest and motivation of expressed in increase of noradrenalin, which increases the general attention, increase of dopamine and cholinergic system. Hippocampus and cortex are so ready to accept new knowledge.

He writes that the teacher knows the learning and memory styles of its students in the ideal case. This is however, as Roth writes, illusory. It is, however, one is aware of these differences, as a teacher always offer different approaches or learning and be aware of the different styles in themselves that their learners not so most effectively learn how he himself. Often trying teachers, students but to let them participate in their own successful strategies of learning, this can be counterproductive. Learners who are shut some methods compared with, can either gradual introduction but then benefit from these approaches, but others do not. Games, for example, are generally useful for storing process.

Should be noted the following applies: depending on how the subject matter is taught in the classroom, it is hard for learners easier or harder to anchor the knowledge offered (stimuli) in the

cortex. The lesson itself may cause by considering the styles and personality traits the limbic system for the distribution of information and so regulated the secretion of neurotransmitter [3, p.15].

The acquisition of language, including the language which the left hemisphere dominant, eluting with increasing age, language processing is partly taken over by the right hemisphere. From the age of about 25, the right hemisphere is becoming more active.

Speech perception and especially the speech production is a highly complex process that usually takes place casually in our mother tongue. Within milliseconds, multiple processes run simultaneously. The example of the operations are traced here as an example. A spokesperson expressed in German about 3 to 4 syllables per second. They meet as sound waves on the inside of the ear and are converted into nerve impulses. They are analyzed with respect to frequency, amplitude and time relationships of the vibrations. Each word is compared with the contents of the speech memory and compared with the world and context-aware. This total activation of the brain is also the reason why is called language learning as the best memory training at all. The most advertised as Brain Training are much less promising than learning a foreign language [3, p.23].

In the native language processing is very fast, in the target language is needed much more time. Often converting the graphemes into phonemes and the joining of the sounds to words already takes a long time. The search for the correct correspondences of words takes time. At the beginning of the language learner, the correspondence in the native language (or other entrenched language) is wanted for almost any word. In parallel with the syntactic analysis must also be checked when listening to a sentence again, intonation with which it was associated. «This is a great weather» can be understood as apt or ironic statement depending on the intonation. If the learner is confronted with too many records, the working memory is overloaded quickly. Congestion leads to distress, which prevents further recording of information.

While long time, at least in Germany, assumed that monolingualism is the norm, and bilingualism or multilingualism overcharge the child, we now know whether the many advantages of bilingualism and multilingualism, which are also summarized below again based on current studies be. Basically, all studies show that bilinguals have extensive cognitive benefits.

In the above-mentioned previous studies, it became clear that for early acquisition of three languages they are in a neural network. If the language gradually, after the age of 10, learned to separate networks are formed.

Relevant to learning a foreign language are the findings that more the already existing mental lexicons are activated when vocabulary acquisition up to a level of competence A2 or B1. This corresponds to the following process: The limbic system checks whether the “to-learn” vocabulary is relevant and then looks to which existing neural network it connects them. Abstaining or even the prohibition to activate the native language learning, so does the one not, on the other hand, this is also counter-productive in infancy. Modern beginner textbooks have also addressed this aspect and dock systematically to the vocabulary of existing languages [3, p.35].

One of the most important tasks of a teacher – is to increase the motivation of students to study a foreign language, so it is necessary to constantly maintain students’ interest in the subject as a lesson, and after hours. Russian Methodist Alexandrov introduced the model consisting of the following parts – initiation; analysis and evaluation; analysis of the result.

In the first step, based on the main goal of learning – «the comprehensive harmonious development of students, their readiness for self-realization», defines the main goals and objectives of the teaching of the three languages provided by the curriculum and the goals stated in the qualifying characteristics of a specialist (for vocational training).

As we all know, the lesson consists of several stages. We are going to make a model of combined lesson on lexis that would include the following stages: organizational moment, introduction of a new theme, strengthening of the new material, checking a home assignment, and explaining a home task. Organizational moment is oral, as usual. Teacher and students greet each other, write down the date, teacher can apply a greeting picture on the interactive board. Then the teacher asks

students about their mood, about previous lessons, or about the weather. It takes 3 minutes of the lesson. The next stage is the introduction of the new theme, for example, sounds. Students should guess the theme on their own, so the teacher turns on the record different sounds. Students find out a theme, then there appear new words, concerning the theme, on the screen, students write them down. Then, after writing them, students repeat after the tape record these words two times. The teacher says some words in English, and students say the Russian equivalent. Then, the teacher says the word in Kazakh and Russian, and students say the word in English. Then, the teacher gives students the task to create their own sentences, using new words. All these activities take 6 minutes. The next stage is strengthening of the new material. There the teacher uses the following tasks: 1) Turn on a song with new words (it can be an audio- or video-material), and first asks students just to listen. Then, asks to recognize new words, and then displays the words of the song into the screen and let students check themselves (10 min). 2) Turns on a part of the film with new words with subtitles for the first time and allows making notes on their sheets of paper. Turns on the film for the second time and asks to listen attentively. After watching a short part of the film for the second time, asks to retell the content of that part to their partner, using new words and gives a certain time for the task. After time ending asks two-three students to retell the part of the film to the whole class (10 min). 3) Give the sheets of paper to each student, asks to write down their names. Displays to the screen the definitions of the new words one by one and asks to write down the word, the definition on which they see on the screen. Takes the sheets of paper and, after mixing them, gives them to other students to check. Displays the right answer to the screen of the interactive board, students check their classmates and evaluate their works (10 min) [2, p. 21].

The next stage is checking a home assignment. Before checking it students revise the words. To revise them teacher displays the Kazakh and Russian equivalents of words from the home assignment, and students should say the words in English. Then students say all the words to each other with translation. [2, p. 23] To check the home assignment the teacher distributes the sheets of paper and shows students the pictures of the words that they have learnt at home. After passing all the works the teacher shows all the pictures again and altogether orally say the right answers. This stage takes 10 minutes. The last stage is explanation of the home task. The home task is to learn new words, to make up sentences using all the new words and to learn the song. The explanation takes 3 minutes.

The next stage is a presenting a new theme. Students should guess the theme with the help of teacher. There is a video-material: for example a video, where the boy remembers what happened yesterday, a week ago, a month ago, a year ago and etc. Then the teacher asks students about the tense of the activities of the boy. Students answer the questions (it is not obligatory to answer only in English, they are allowed to use Kazakh or Russian languages). Teacher starts to explain the new grammar giving examples on the screen of the interactive board. The teacher can pay a special attention to the difference between the forms of regular and irregular words using tables. This stage takes 10 minutes. The next stage is strengthening of the new grammar material.

To achieve the results we've chosen the following exercises: 1) The teacher displays on a screen the sentences with the verbs in a Past tense. The task is to find out these verbs, name them and to give a translation of the sentence. There should be about 5-10 simple sentences. 2) The teacher displays on a screen the text about their contemporary about what he was doing the day before with verbs in a Present tense. The task is to change the tense of the verbs into a past tense. Students work in pairs, read the text to each other changing the tense and translating the text. Then students one by one read the sentences to the whole class changing the verbs into the past tense and translating them. 3) The text is still in the screen, and the task is to make up a dialog with a partner about your day before that day. The dialog should consist of 6-8 remarks. The teacher gives 6 minutes for this task, and after finishing, each couple presents its dialog to the whole class. Everything takes 10 minutes. 4) The next stage is checking a home assignment. Students prepared their own sentences with the use of previous grammar. Each student reads 2 sentences and another student should translate his sentences. It takes 5 minutes.

The next task of the home assignment was to present to the class your own time-table. It takes 5 minutes more. A lot of teachers gave students the task to do at home an independent project, usually in groups. These projects were about a new theme of the lesson. The teacher divided students into groups of 4-5 students with different level of knowledge: there were students which have excellent, good and satisfactory marks in each group. Then, she told the students the main theme of the subject, in this case it was the tense of the verbs. The first group made the project about the past tense, the second group made the project on the present tense, and the third group made the project on the future tense.

One of the ways of forming and formulating thoughts was written speech. Externally expressed as oral, written language was secondary and fixed our thoughts and associations. For years, the letter served only as a means of learning other kinds of speech activity that allowed students to better learn the programming language material, as well as a means of controlling the formation of speech skills and abilities of students. The written form of communication in today's society had an important communicative function. Therefore, at present the attitude to writing and learning skills of students to express their thoughts in writing had changed dramatically.

Researches in psychology and methods have shown that success of a foreign language acquisition is defined not only by cognitive processes, but also the emotional sphere of the personality. The humanistic concept of K. Rogers in relation to teaching foreign languages has found the reflection in works of Ch. Karan and other researchers. They looked at the person, first of all as at an emotional being, and among the qualities that are important for learning foreign language distinguished motivation, level of anxiety and self-evaluation, constraint (relaxedness) and risk proneness. The motivation is the trigger of any activity. Progress in activity increases the motivation. The low self-evaluation quite often leads to constraint, "diffidence" and is connected with the fear of mistakes that negatively influences language acquisition. The level of anxiety at assimilation of a foreign language stands in slight interrelation with a self-evaluation, constraint, and risk proneness. In this regard personal and situational anxiety can be distinguished. If the first exhausts an organism, being an obstacle in learning, then situational anxiety creates the intellectual passion in learning.

The task of the teacher consists in finding a maximum of pedagogical situations in which the aspiration of the child to vigorous cognitive activity can be realized. The teacher has to improve constantly the learning process which allows children to acquire a program material in effective and qualitative way.

Modern education needs radical changes in methods of teaching of school subjects, and especially, in teaching foreign languages. Our time demands to introduce all of innovational technologies that we have at the moment into the teaching and educational process. There appears an exigency of creating a union global educational space. Competence approach in teaching foreign languages suggests formation of three core competencies in children: linguistic, communicative and intercultural.

The acquisition of knowledge of the language system is not an end in itself. In the process of formation of linguistic competence it is important to develop a student's personality, cognitive culture, logical memory, the formation of the skills of self-analysis and self-assessment.

The content of the concept of the competence of the following, namely, communicative competence, intensively developed in different areas of the science of language and a variety of different approaches and definitions of multidimensional effect of this concept.

Communicative competence involves knowledge of the language, its functions development of skills in the four basic types of speech activity: speaking, listening, reading and writing.

There are components of the situation or speech conditions that dictate the choice of the speaker of words and grammatical means. It is, first, the relationship between the interlocutors and their social roles. There is no doubt that the nature of verbal communication will be different depending on the person with whom we communicate, what is the social status of speakers, what is their age,

gender, interests. Thus, proper communication skills - its skills and verbal communication skills in view of the person with whom we speak, where we speak, and finally, for what purpose. There is no doubt that their formation is possible only on the basis of language or linguistic competence.

The third competence is intercultural competence. It is an important component of modern training student of any educational institution. This is due to the presence of intercultural aspects of the professional activity of the modern expert associated with the interaction of different cultures, with the implementation of productive communicative functions: reaching an agreement, the repayment of the conflicts, the ability to reach a consensus through compromise, overcoming communication barriers that may cause communication failure, leading to failures in the negotiations, inefficient work of the team, to the social tension in society [2,p16]. Due to the low level of intercultural competence of graduates - are not able to socially adapt and integrate into a professional society of their country, and the world community, experiencing a shock due to the blurring of value orientations, unformed ability and willingness to solve communication and professional tasks are adequately specified characteristics of intercultural communications. The importance of the formation of students' intercultural competence in foreign language teaching dictated by the radical changes taking place in the Kazakhstan society as a result of our country's integration into the world educational, informational, economic space, prompting the person to be able to co-exist in the general life-world, that is, to be able and ready to build a constructive dialogue with all actors of this space, and in addition, the needs of modern production in specialists who are ready to cooperate with the communication skills, intercultural worldview, intercultural skills and civic behavior that can effectively implement intercultural communication in the professional sphere [3,p.25].

Main conceptual and strategic direction indicates that the study of language, special attention should be paid to culture and cultural values of the country the language is spoken.

The orientation of the new model at a competent content of education assumes in the field of foreign language formation of communicative competence and competence, implementing capacity and desire to learn all his life, not only professionally, but also in personal and social life, as well as competencies related to life in a multicultural society designed to prevent the outbreak of xenophobia, intolerance spread climate [4, p.140]. Formation of these competencies contributes to an understanding of how differences and a willingness to live with people of other cultures, languages and religions. Currently, the educational activities of schools are introducing new pedagogical technologies, using active learning methods. This is because an ordinary school where the pupil is an object of teaching is losing its relevance. In its place comes another school where students can display their talents and personality, learn to choose and make decisions. Personality-oriented education is now understood as a child-oriented education that is student with his abilities, needs at the center of the pedagogical process, when it acts as an active subject of the educational activity, when it was his comprehensive development, the formation of critical thinking, values, his personal formation and self-determination serves as a global goal of school education. All normative documents on education modernization in fact provide for the implementation of a student-centered approach, which marks the replacement of a single, unitary school with installation on the average student in the diverse, variability, multi-level school, which creates conditions for the formation of a free, developed and educated the individual, the development of communicative abilities to facilitate entry into the world community and to successfully operate in it, fosters a culture of human striving for self-development and self-actualization knows how to avoid and overcome conflicts. Person centered approach affects all the components of the education system: for education and educational learning goals for each school subject, in the content, principles, teaching methods and the entire educational process that contribute for students to educate environment.

The introduction of profile training of secondary school at the senior level - a means of differentiation and individualization of learning, a form of organization of educational activity, which takes into account the interests, inclinations, abilities, state of health of students, the conditions

for the development of students in accordance with their professional intentions. In the process of realization of profile training in a comprehensive school are real prerequisites for the implementation of a student-centered educational process, the implementation of the activity and competence approaches, the development of communication, taking into account labor market needs.

1. Borg, S. *Teacher cognition in language teaching: A review of research on what language teachers think, know, believe, and do. Language Teaching, 2003. p. 81-109.*

2. Cenoz, J., Hufeisen, B., & Jessner, U. *Towards trilingual education. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, №4(1), 2001 p.1-10.*

3. *Daryn National Scientific-Practical Centre. Schools with a training in three languages. daryn.kz//content/view/4/244langen*

4. Mehisto, P., Kambatyrova, A., & Nurseitova, K. *Three in one? Trilingual policy and education practice. In D. Bridges (Ed.), Educational reform and internationalisation: The case of school reform in Kazakhstan Cambridge, UK: Cambridge University Press.2014 p. 133-151.*

Аннотация

*Айтқурманова А.А., Капышева Г.К. – Восточно Казахстанский
Университет им. С. Аманжолова*

**Подходы и методы раннего обучения языка в свете трехязычной
учебной политики в Казахстане**

В статье рассматривается изучение иностранных языков с учетом содержания и формы образования ассоциированных с внутренним миром ребенка. Они исследуются в ежедневной жизни ребенка. Раннее изучение иностранных языков вносило вклад не только в более длительное и практическое свободное владение, но и несет высокий интеллектуальный и моральный потенциал. Главный аргумент раннего изучения языка – тот факт, что иностранный язык может иметь негативное воздействие на развитии и совершенствование родной речи. В статье исследуется как один из путей формирования и формулировки мыслей, письменная речь. Отмечается, что устный, письменный язык был вторичен и исправлял наши мысли и ассоциации. Русский, казахский и английский языки необходимо преподавать с начальной школы. Это направление оказывает огромное давление на учителей, которым нужно улучшить навыки изучения иностранного языка. Преподавая английский язык, учителям необходимо пересмотреть подходы и методы в раннего обучения языка, чтобы максимизировать его эффективность. Одна из самых главных задач учителя –повысить мотивацию студентов к изучению иностранного языка, для этого необходимо постоянно поддерживать интерес учащихся к теме урока.

Современному образованию нужны радикальные изменения в методах обучения тем более в школе, и особенно, в преподавании иностранных языков. Наше время требует, чтобы были представлены все инновационные технологии, которые мы используем в обучении и образовании.

Ключевые слова: раннее изучение иностранных языков, методы обучение, инновационные технологии.

Түйіндеме

*Айтқурманова А. А., Капышева Г. Қ. – С.Аманжолов атындағы
Шығыс Қазақстан мемлекеттік университет*

Тәсілдері мен әдістері ерте оқыту тілі тұрғысынан үштілді оқу саясаты

Мақалада шет тілін оқытуда баланың ішкі жан-дүниесі мен білімнің мазмұны және формасы қауымдастырыла ескерілуі қарастырылды. Олар баланың күнделікті өмірінде зерттеледі. Шет тілін ерте үйрену тілді ұзақ мерзімге және тәжірибелі еркін меңгерудің негізіне үлес қосады, сонымен қатар жоғары зияткерлік және моральдық потенциалды ұштайды. Тілді ерте үйренудің негізгі - шет тілі ана тілінің жетілуі мен өз деңгейіне көтерілуіне кері әсер ету фактісі. Мақалада ойды түйіндейтін жолдың бірі ретінде жазбаша сөйлеу зерттеледі. Ауызша, жазбаша тіл екінші сапта болғаны және біздің ойымыз бен ассоциациямызды реттегені баса айтылады. Орыс, қазақ және ағылшын тілдерін бастауыш мектептен бастап оқыту қажет. Бұл бағыт шет тілін үйрету дағдысын жақсартуға күш салатын оқытушыларға үлкен қысым жасайды. Ағылшын тілін үйрете отырып, тілді ерте оқытудың әдістері мен тәсілдерін оның ең басымды нәтижесіне жету үшін қайта қарастыру

кажет. Мұғалімнің ең басты міндеті – шәкірттердің шет тілін үйренуге ұмтылысын көтеру, ол үшін шәкірттердің сабақ тақырыбына қызығушылықтарын үнемі қолдау болып табылады.

Түйін сөздер: шет тілін ерте үйрену, оқыту әдістері жаңашыл технологиялар.

МРНТИ 15.31.31

Ж.К. Ибраимова¹

*¹Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ. Қазақстан*

ЖАС ӨСПІРІМ БАЛАЛАРДЫҢ АГРЕССИЯЛЫҚ МІНЕЗ ЕРЕКШЕЛІГІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Бұл мақалада қазіргі жасөспірім балалардың агрессиялық мінез-құлық ерекшелігінің пайда болуы және оның себептері жайында айтылады. Ерте жасөспірімдік жаста ұлдарда физикалық агрессия яғни тікелей агрессия күш көрсету агрессиясымен басым болатындығы, ал қыздарда көбінесе вербальды агрессия көптеп кездесетіндігі, оның ішінде тікелей немесе жанама түрінде, дегенмен ортақ түрде жанама агрессия байқалатындығы салыстырмалы түрде көрсетілген.

Сонымен қатар бұл мақалада агрессивті мінез-құлықтың тағы бір түрі, кейде жасөспірімдерде де ішінара кездесетін, аутоагрессивті мінез-құлық, яғни өз-өзін құртушы агрессия жайында да айтылады. Қазіргі жасөспірімдер арасында агрессия құбылысын түсіну үшін олардың жеке өзін-өзі бағалауы ғана емес, сондай-ақ бағалау процесін талдау мен референттік тұлғалармен берілетін сырттай бағалау да қарастырылады.

Түйін сөздер: агрессия, агрессиялық мінез-құлық, аутоагрессивті мінез-құлық, жасөспірімдік кезең, тікелей және жанама агрессия, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі реттеу.

Зерттеу жұмыстары көрсеткендей агрессиясы бар балалар мен агрессиясы жоқ балалардың ата-аналарымен тығыз байланысы әр түрлі болады. Бұған себеп агрессиясы бар балалармен агрессиясы жоқ балалардың ата-аналарымен қарым-қатынасын сәйкестендіру жұмысы болды. Нәтижесінде агрессиясы жоқ балалардың ата-аналарымен байланысы агрессиясы бар балаларынан салыстырғанда көбірек екені анық болды. Алайда бұл таптағы айырмашылық дәрежесі анасымен де, әкесімен де көптеген күшті айырмашылықтар бұл екі таптада әкелерімен байланысты болды, олардың аналарымен қарым-қатынасы айқынырақ болды, яғни 2 топта аналарына жақын балалар болды. Біздің ойымызша, соңғы факті жасөспірім балалардың анасымен қарым-қатынасының маңыздылығын, әлеуметтік қарым-қатынастың тағы бір көрінісі ретінде түсіндіруге болады. Әрине анасымен қарым-қатынасының бұзылуы барлық түрінде емес, тек ауыр тұлғалық дамуының бұзылыстарында кездеседі. Бұған себеп тағы да зерттеулердің нәтижесінде көрсеткендей, балалардың әкесі мен достарына деген қарым-қатынасында, анасына деген қарым-қатынасы оң нәтиже көрсетті.

Агрессияның әртүрлі құрылым формалары жастық және жыныстық ерекшеліктері туындайды. Ерте жасөспірімдік жаста ұлдарда физикалық агрессия басым болады. Ал, қыздарда айқын белгіленбеген, оларды жанамалық формадағы агрессия байқалады

Қыздарда көбінесе вербальды агрессия көптеп кездеседі, оның ішінде тікелей немесе жанама түрінде, дегенмен ортақ түрде жанама агрессия болып табылады, ал ұл балаларда тікелей агрессия яғни, күш көрсету агрессиясымен көптеп кездеседі.

Семенюк ми зерттеулері бойынша 10-11 жастағы жасөспірімдер күш көрсету агрессиясын көрсетсе, ал 14-15 жастағы жасөспірімдерде бірінші орында жанама агрессия кездеседі. Яғни, жанама деп күш көрсететін агрессия нақты осы 14-15 жаста болады [1].

Сондай-ақ 10-11 жаста түрлі агрессиялар арасында әлсіз түрдегі агрессиялар кездеседі. Яғни, олардың агрессияны көрсетулері әртүрлі болсада, айырмашылықтар айтарлықтай көп емес

Бірақ, зерттеулер бойынша 12-13жастағы ұлдарда және қыздарда осы формадағы агрессияның жағымсыз жағы айқын білінеді. Ескерту, Басса-Дарке тұжырымдамасы бойынша дұшпандылық агрессиясы беделділерге қарсы бағытталған.

Екінші орында жас кезендері көрсетілген, жиі кездесетін ұлдарда физикалық агрессия, ал қыздарда вербальды агрессия байқалды.

Ал, ерте жасөспірім шақта (14-15жаста) ұлдарда жағымсыз және вербальды агрессия үстемді болады, ал қыздарда вербальды агрессия үстемді формада байқалады. Сондай-ақ, жасерекшелігіне қарамастан ұлдардың агрессивтілік дейгейі қыздарға қарағанда басмы болады.

А.А. Реан зерттеулері көрсеткендей жасөспірімдердің физикалық агрессиясы 14-17 жаста басым болады [2].

Көрсетілгендей ішінара өзін-өзі бағалау, көшбасшылық қабілеттері және өзін-өзі бағалауы менменшілдік агрессиялық формада байқалады.

14-17 жастағы жасөспірімдердің жас ерекшелігінің агрессия деңгейі зерттеу кезінде анықталды. Күтілмеген және болжам зерттеулері алынды,соның ішінде нақты, анық және мінез сипаты қозу аралығымен мықты байланыста және агрессияның әртүрлі көріністері болды. «Қозғыш» вербальді агрессия, тітіркенгіштігімен, кенеттегі агрессия және де жанама агрессия түрлері кездесті.

Белгілі болғандай, негізгі орталық – тұлғаның қозғыштығы импульсивті мінез-құлқының көрінісі. Барлық сөйлеу мәдениеті және олардың мінез-құлқы едәуір шамадан тыс негізделмеген логика, өз мінез-құлықтарын рационалды емес бағалайды, импульсивтік, инстинкті және бақыланбайтын ауыр түрінде жүргізіледі. Әлеуметтік өзара іс-қимыл аймағында, олар үшін қарым-қатынас төмен төзімділікке тән. Бұл көріністе коррекциялық тәуелділіктерінің ұсынысы кездейсоқ емес және әбден қисынды. Күтпеген нәтиже болды, бір мәнді анық орнатылған және «демонстративті – агрессия» жұпта қарым-қатынас құрылымының іс жүзінде толық ұқсас «қозғыштық-агрессия» екендігінде.

Айырмашылық құрлымының байланысты емес, тек олардың күшінде «Демонстративті» вербальды агрессия оңжақты керемет, тітендіргіштік,терікті агрессия, жанама агрессия [3]. Нақты және көп жанжалды байланыс демонстративті тұлғаның агрессия шын мәнінде, ол кенеттен пайда болады. Оған орталық сондай-ақ дәлелді құлақ моделінің маңызды ерекшеліктері болып табылады, белгілі болғандай, агрессия емес, жәнеде басқада мінез ерекшелігі. Бұл ерекшелікке демонстративті тұлғаға дәстүрлі қажеттігін қамтитыны және әрдайым әсер қалдыруға тырысады, өзіне көңіл аударту, назарда болуы. Осы мінез-құлық элементті өз-өзіне данқты табылады, өзі туралы айту, оқиғалар яғни бұл тұлға назарда болғандығын көздейді. Алынған мәліметтерге байланысты «демонстративті агрессия» дәстүрлі көзқарасты кеңейтеді және демонстративті тұлға туралы, демонстративті мәселелер мінез-құлыққа басқа көзқараспен көруге мүмкіндік береді.

Басқа жағынан, осы деректерді көре отырып тағы бір дәлел, бұл агрессия және агрессивтілік күрделі тұлға болып табылады және мінез-құлық феномені, себеп-салдарының табиғаты қандай екенін бір сипаттау екі талай, бір өлшемді, тым болмаса және ішкі дәйекті моделінде пайда болады.

Жасөспірімділік жаста, ұлдарда және қыздарда жас кезеңіндегі жоғары және төмен агрессияның көріністері байқалады жәнеде психологтар бекіткен, агрессияның екі көрінісі бар: 12 жас және 14-15 жас. Ал, қыздардың екі шыңдары бар: 11 жас және 13 жас.

Ұлдар мен қыздарда түрлі агрессивті компоненттерді салыстыру дәрежесін көрсетті, ұлдардың тікелей физикалық және тікелей вербальды агрессияға жақын. Осылайша, ұлдар ең әдетте аз критерий бойынша агрессияның артықшылығы көрсетті. Олар: «вербальді-физикалық».

Зерттеушілер пікірі бойынша төбелесті ең кіші інілері немесе сіңлілері бастайды. Оның үстіне 1 суретте көрсетілгендей егер ата-аналар ешқандай баланы жазаламаса, балалар сирек агрессивті мінез-құлықта болады және үлкендерді жазаласа жиі агрессивті мінез-құлықта болады және үлкендерді жазаласа жиі агрессивті мінез-құлық көрсетеді. Қорыта келгенде, жазалау-агрессия ықтималдығын арттырады. Ситуациялық қалыпта агрессия баланың балалық шағында ата-анасының агрессивті мінез-құлқы арқылы жүреді, егер қалыпты реакцияларының бұзылуы дамыса, олар агрессияшылықты жұқтырады, егер бала өзін сүймейтін жағымсыз ортада өмір сүрсе қажет нәрсесін бермесе, онда қауіп қатерлі және әлемге деген дұшпандық сезімін қалыптастырады. Зерттеушілер анықтағандай үлкендер балалардың жасаған қателіктерін агрессивті мінез-құлықтарын айқын айқындамай жазаласа, бұл баланың тұйықталуына алып келеді және әлеуметтік қолайлы өмір сүруіне өзін-өзі бақылауы қалыптаспайды. Бұл балалар албырт және қиын жағдайларда агрессивті болып келеді.

Мінез-құлықтың агрессивті нысандарын дамытатын елеулі факторы: достарымен өзара қатынасы болып табылады.

Балалар басқа балалармен өзара іс-қимыл кезінде әртүрлі мінез-құлық модельдерін үйренеді. Жеке құрдастарымен қарым-қатынас кезінде агрессивті мінез құлықтың әртүрлі нысандары пайда болады.

Құрдастарымен ойнау барысында әртүрлі агрессивті реакциялар (мысалы қол жұмсау және балағаттау) беріледі. Әртүрлі итеру, бір-бірін қуу, мазақтау, тебу, бір-біріне зақым келтіретін шулы ойындар – шындығында агрессивті мінезді оқытудың салыстырмалы қауіпсіз тәсілі болып табылады. Балалардың ойынша оларға осындай шулы ойындар ұнайды және олар осындай ойындарда сирек жарақат алады.

Мектепке дейінгі мекемелердегі балалардың жалпы зерттеулеріне сүйенсек құрдастарымен жиі байланыс, одан әрі агрессиялық байланыс болуы мүмкін. Әлеуметтік оқыту теориясына сәйкес құрдастарымен сөйлесу және ойнау балаларға агрессивті реакцияларды үйренуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеулер мектепке дейінгі мекемелерге баратын балаларды зерттей отырып алынған. Мысалы, зерттеулер барысында мектеп алдында бес жыл бойы балабақшаға барған балалар, балабақшаға кеш барған балаларға қарағанда агрессивті мінез құлықты болады. Бұл деректер әдетте әлеуметтік оқыту теориясына сәйкес түсіндірледі.

Ғалымдары философиялық поэзиялық және діни тұрғыдан бас қатырып келеді. Бірақ біздің жүзжылдығымыздағана бұл мәселе систематикалық ғылымиізденіс болып қалды. Агрессияның саны кең, сондықтан біз басты екі бағытқа жүгінеміз.

Біріншісі, бастысы біз өзіміздің адамзаттың проблемасы агрессия.

Екіншіден, еңбастысы адамның агрессиясын әлеуметтік позициясын келтіруі..

Үшіншіден, өзін-өзі бекіту қажеттіліктерін қанағаттандыру тәсілі ретінде және қорғаныс мінез-құлық сияқты кейбір адамдар пайдаланатын агрессия. «Агрессияны» – құбылыс ретінде қарастырып, әртүрлі жас кезеңдеріндегі оның себептерін түсіне қарау маңызды болып отыр. Әдетте жасөспірімдердің агрессия, қорқыту іс-әрекеттермен, 4-6 жас агрессия себебімен балалардың жиі сөз сөйлейді жанжалдың інілері, апа немесе әріптестерімен ойыны бойынша. Ал, 8 жастан кейін балаға әсер етіп бастайды теледидар, кино, детектив түрлі агрессияға тола. Мектеп оқу уақытында балалар уақытын теледидар алдында өткізеді. Осы уақытта олар көреді, орташа 13 мың өлтірілген жағдайларды тағы басқа зерттеулерде 70 жылдардың қояды, балалар көрген теледидардан көптеген актылар зорлық-зомбылық көп бейім агрессивті әрекеттер көру оларға мүмкін емес.. Бар және басқада ғалымдардың ұстамы санайтын бұл сөзді өз сезімдерін экран алдында береді және балаларға мүмкіндігі сол «қуаттануы» осылайша, азаяды олардың агрессиясы көбейеді. Полемика, өрістетілген айналасында осы мәселені көрсетеді. Теледидардан көрген зорлық-зомбылық баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуында үлкен рөл атқарады.

Егер де топ ішінде жоғары агрессивті жасөспірімдердің – 31% жоғары бағалауға тән болса, топ ішінде агрессивті емес бағалауы екі есе кем – 15%. Осыған сәйкес, топ ішінде

өздерін төмен бағалайтын жоғары агрессивтілер – 25%, агрессивті емес жасөспірімдердің қамтылуы тек қана – 15%.

Жасөспірімдер арасында агрессия құбылысын түсіну үшін жеке өзін-өзі бағалауы ғана емес, сондай ақ бағалау процесін талдау мен референттік тұлғалармен берілетін сырттай бағалау қарастырылады. Мысалы, мұғалімдер мен құрдастары арасында. Егер, өзін-өзі бағалау сыртқы әлеуметтік кеңістікте өзіне тиісті қолдау таппаған жағдайда және айналады маңызды тұлғалардың өзін-өзі бағалау деңгейі субъектінің бағалау деңгейінен төмен болса, бұл жағдай міндетті түрде қарастырылуы тиіс. Дегенмен, фрустрациялық теорияның ортадоксальды өкілдері мұндай жағдайды сыни түрде келесідей тұжырымдайды. Мұндай жағдай орын алуы мүмкін емес, алайда, агрессияға алып келетіндігі айқын.

Өзін-өзі бағалауы социумның сыртқы бағалауымен салыстырғанда кикілжіңді сипатта болатын (бағалау төмен және өзін-өзі бағалауға сай келмейді) жасөспірімдердің өз қатарларластарымен салыстырғанда агрессияның жоғары көрсеткіштерімен ерекшеленетіні осы бағытта жүргізілген арнайы зерттеулер көрсеткішінен көруге болады. Айтарлықтай өзгешелік жанама агрессия мен негативизмнің деңгейінен байқалады. Сонымен қоса, өзін-өзі бағалауы мен сыртқы бағалауы кикілжіңді қатынастағы жасөспірімдерге қоздырғыш, физикалық агрессия және реніш секілді агрессияның жоғары деңгейлері де тән [4].

Агрессивті мінез-құлықтың тағы бір түрі, кейде жасөспірімдерде де ішінара кездесетін, аутоагрессивті мінез-құлық, яғни өз-өзін құртушы агрессия. Аутоагрессия деструктивті, өзін-өзі құртушы сипатқа ие. Аутоагрессияның феномені жұмбақ болып саналады. Аутоагрессия агрессия секілді «қалыпты» адам психологиясы үшін айтарлықтай қызығушылық тудырады.

Аутоагрессия феноменінің қиындығын растайтын, жасөспірім агрессиясын көпаспектілі және кең көлемді зерттеудің нәтижесі «тұлғаның аутоагрессивті паттерні» деген түсінікті енгізуімізге мүмкіндік жасады. Осылайша, аутоагрессия тұлғалық ерекшелікті, нақты ерекшелікті көрсетіп қана қоймай, сонымен қоса қалыптастырушы және әртүрлі деңгейде әсер ететін тұлғалық күрделі кешен болып саналады [5].

Зерттеулер көрсеткендей, тұлғалық аутоагрессивті паттерннің құрамына келесідей суб-блоктар кіреді: мінез-құлықтық субблок, өз-өзін бағалаушылық субблок, интерактивті субблок, әлеуметтік-перцептивті субблок.

Аутоагрессивті паттерннің мінез-құлықтық субблогы. Аутоагрессия тұлғаның мінез-құлық ерекшеліктерімен көптеген нақты байланыста. Аутоагрессия деңгейі интроверсияға, педантикалыққа, депрессивтілікке, невротикаға оң әсерін тигізсе, тұлғаның демонстраивтілігімен теріс байланыста.

Аутоагрессивті паттерннің өз-өзін бағалаушылық субблогы. Тұлға құрылымында өзін-өзі бағалау мен өзіне деген қарым-қатынас ортаңы орынды алады. Сондықтан да тұлғаның аутоагрессивті паттернде өзін-өзі бағалау блогының болуы таңданыс тудырмайды. Аутоагрессия деңгейі тұлғаның өзін-өзі бағалау деңгейімен және де оның жеке құрамдас бөліктерімен теріс байланыста. Егер тұлғаның аутоагрессиясы қаншалықты жоғары болса, онда жеке когнитивті мүмкіндіктерінің өзін-өзі бағалауы (есте сақтау, ойлау), дененің бағланауы (физикалық «Мен»), өзідігінен әрекет ету деңгейін бағалау мен өзбеттілік деңгейін бағалау да соншалық төмен деңгейде болады.

Аутоагрессивті паттерннің интерактивті субблогы. Аутоагрессия тұлғаның әлеуметтік бейімделуге мүмкіндігінің бар/жоқ болуымен, шағын ортада тұлғааралық байланыста жетістіктің бар/жоқ болуымен байланысты болып келеді. Аутоагрессия деңгейі, біздің мәліметіміз бойынша, қарым-қатынасқа тез түскіштікпен теріс, ал ұялшақтықпен оң байланыста болып келеді. Аутоагрессия, жоғарыда келтірілген мәліметтерден байқағанымыздай, - бұл өзін-өзі төмен бағалау мен өзін қабылдамау болып саналады. Бұл аталғандар қарым-қатынас орнатумен байланысты әлеуметтік-психологиялық мінез-құлықта қиындықтардың туындауына жеткілікті деңгейде негіз бола алады. Мұнда ұялшақтықтың жоғары деңгейі мен қарым-қатынасқа түскіштіктің төмен деңгейі тіркеледі.

Аутоагрессивті паттерннің элеуметтік-перцептивті субблогы. Аутоагрессияның болуы өзге адамдардың қабылдау ерекшеліктерімен байланысты болып келеді. Аутоагрессия, біздің мәліметімізше, тәжірибе негізінде өзгелердің қабылдаудағы негативизміне қатысты емес. Аутоагрессияның деңгейі дами келе өзгелерді позитивті қабылдау тенденциясы жасөспірімдер мен жастардың мұғалімдер мен ата-анасына деген қарым-қатынастарында қатты байқалады. Аутоагрессияның деңгейі «мені өзгелер қалай көредеі» деген көрініспен теріс байланыста. Субъектің аутоагрессия деңгейі жоғарылаған сайын, өзі туралы өзгелердің ойын елестетуі теріс пікірде болады. Бұл элеуметтік-перцептивті феномен жоғарыда келтірілген тұлғаның аутоагрессивті паттернінің өзін бағалаушылық субблогымен тура байланыста.

Қорыта айтқанда, аутоагрессия «реніш» бағанымен оң корреляцияланып, ал қалған аутоагрессияның өзге бағандарымен (зерттеуде суббағандар қолданылды) ешқандай корреляцияланбайды. Бұл агрессия психологиясы мәселелері ішінде аутоагрессия феноменінің ерекшелігін тағы бір айқындай түседі. Біздің топшылауымыз бойынша, Басса-Дарк әдістемелік концепциясында бегілі бір жеткіліксіздер байқалады. Бұл жеткіліксіздер «кінәлілік сезімі», «өз-өзін қабылдамау» концепцияларымен байланыстырылады. Өзін-өзі қабылдамау аутоагрессивті тұлғаның жалпы сипаттамасында өзекті болып табылады, ал кінәлілік сезімі аутоагрессияның тек қана бір аспектісін құрайды.

Осылайша, жасөспірімдік шақта агрессивті мінез-құлық пайда болуы мүмкін. Қыздар мен ұлдарда агрессивті мінез-құлықтың пайда болуы әртүрлі. Агрессивті мінез-құлықтың бір түрі аутоагрессивті мінез-құлық, яғни ол өз-өзін құртушы мінез-құлық болып саналады.

1. «Агрессия». Статья. http://optimalist.by.ru/lit/psy_enc/vv-site.shth

2. Румянцева Т.Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии. Вопросы психологии. 1991

3. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М.: Просвещение, 1996.

4. Фурманов И.А. Агрессивность и ее проявления в детском возрасте. – Минск: НИО, 2004.

5. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. агрессивный поведение коррекция диагностика. – М., 2002. – 637 с.

Аннотация

Ибраимова Ж.К. – Казахский национальный педагогический университет им. Абая

Особенности возникновения агрессивного поведения у подростков

В данной статье говорится об особенностях и причинах возникновения агрессивного поведения у современных подростков. В сравнительной форме даются данные об особенностях агрессивного поведения в раннем подростковом периоде: у мальчиков преобладает физическая агрессия, то есть агрессия с применением силы, а у девочек в частности встречается прямая и косвенная вербальная агрессия.

Наряду с этим в данной статье говорится еще об одном виде агрессивного поведения, которая частично наблюдается у подростков – это аутоагрессивное поведение, то есть агрессия направленная на самого себя. Для понимания природы агрессивного поведения современных подростков рассматривается не только их самооценка, но и анализ процесса оценки референтных групп.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, аутоагрессивное поведение, подростковый период, прямая и косвенная агрессия, самооценка, саморегуляция.

Abstract

Ibraimova Zh.K. – Kazakh National Pedagogical University named after Abay

Peculiarities of aggressive behavior in adolescents

This article deals with the features and causes of the emergence of aggressive behavior in modern adolescents. In comparative form, data on the characteristics of aggressive behavior in the early adolescent period are given: in boys, physical aggression predominates, that is aggression with the use of force, and in girls in particular, direct and indirect verbal aggression occurs.

Along with this, this article also talks about one more kind of aggressive behavior, which is partially observed in adolescents – this is an autoaggressive behavior, that is aggression directed at oneself. To understand the nature of the aggressive behavior of modern adolescents, not only their self-esteem, but also the analysis of the process of evaluating the reference groups is considered.

Keywords: aggression, aggressive behavior, autoaggressive behavior, adolescent period, direct and indirect aggression, self-esteem, self-regulation.

МРНТИ 15.41.21

Р.О.Кенжетева¹

¹Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан

ЖАЛҒЫЗ БАСТЫ ҚАРТ АДАМДАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ МАҢЫЗЫ

Бұл мақалада жалпы қарт адамдардың және жалғыз басты қарт адамдардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері көрсетілген. Еңбектен кейінгі кезеңде жалғыздыққа апаратын себептер көрсетілген. Егде жастағы адамдардың әлеуметтік, демографиялық, психологиялық, экономикалық, физиологиялық мәселелері қарастырылған. Мақалада жалғыз басты қарт адамдарға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсетудің маңыздылығына назар аударылған. Қарт адамдарға қызмет көрсетуді шешу үшін бірінші кезекте барлық деңгейдегі жоғары білікті әлеуметтік мамандар керек. Халықтың қартаю сияқты мәселелер әлеуметтік-демографиялық процесінің өсуімен байланысты. Олардың қажетті мұқтаждықтарын ескеруге орай әлеуметтік қызметтер жүйесін дамыту, әлеуметтік қызмет көрсету, іздеу көздері мен ресурстарды тиімді пайдалануда әлеуметтік сала үлкен роль атқарадынығы қарастырылған. Бұл мақалада әлеуметтік геронтология ғылымының шетелгі және отандық авторлар көзқарастарына талдау жүргізілген.

Түйін сөздер: қартаю, қарт адамдар, кәрілік, егде жас, әлеуметтік қызметтер, психологиялық көмек.

Халықтың қартаю сияқты мәселелер әлеуметтік-демографиялық процесінің өсуімен байланысты. Олардың қажетті мұқтаждықтарын ескеруге орай әлеуметтік қызметтер жүйесін дамыту, әлеуметтік қызмет көрсету, іздеу көздері мен ресурстарды тиімді пайдалануда әлеуметтік сала үлкен роль атқарады.

Кәрілік өзімен өмірлік стандарттарды және ауру-сырқат, сонымен қатар қиын өмірлік жағдайларды ала келеді. Егде адамдар өмірдің шеткі шекарасында қалады. Мәселе олардың материалдық қиындықтары тұрғысында ғана емес психологиялық сипаттарында жатыр. Зейнетақы жасына шығу, жақындарынан және достарынан айырылу, қарым-қатынас аймағының тарылуы – осының бәрі жағымсыз эмоцияларға, жалғыздық пен қажетсіздік сезімін тудырады. Осындай жағдай мынаған келіп тіреледі өмір сүру жасының ұлғаюы мен туу санының кемуі халықтың белгілі бөлігін егде жастағы адамдар құрайды, демек бұл арнайы егде жастағы адамдарға көмек көрсетуге арналған ұйымдардың қажет екенін білдіреді.

Психологиялық қартаю кезеңдерін Г.Х. Мусина қарастырған [1, 50 б.]. Үлкен кісілердің жантанулық қалыптасу жағдайы өзекті мәселенің бірі. Қазіргі заманда егде жастағы кісілердің мәселесі сөз болғанда олардың тек материалдық жағдайы мен денсаулығы туралығана айтылып, сол тұрғыдан қарт кісілермен жұмыс жүргізіледі. Дегенмен де қарт адамдарға әлеуметтік қызмет көрсетуде экономикалық жағдайын да, медициналық жағдайын жақсартумен қатар психологиялық қызмет те көрсету керек сияқты.

Әлеуметтік қамсыздандыру мен әлеуметтік медициналық қызмет сапасы жоғары елдерде, әсіресе дамыған елдерде қарт адамдардың әлеуметтік-психологиялық жағынан қалыптасуы мен бейімделуіне қатысты мәселелер жан-жақты қарастырылып, мемлекеттік деңгейдегі құжаттар қабылданады.

Мұндай мемлекеттерде материалдық және денсаулығына қатысты мәселелер біріктіріліп шешілсе, ал жан күйзелісінің сұрақтары кәрі адамның хал-ахауалының жағдайына қатысты жеке диагноздар қою арқылы шешіледі.

Кәрі адамдарды әлеуметтік қолдаудағы атқаралатын іс-әрекеттердің бірі өзіне-өзі қызмет ету мүмкіндігін орнына кетіруге, сонымен оны жүзеге асыруға ықпал ететін дәрігерлік, жантанулық, әлеуметтік-педагогикалық, материалдық шаралардың жиынтығынан құрала-тын, сондай-ақ олардың лайықты жақсы тіршілік құруына ықпал ететін, бұған қоса қарттардың бас бостандықтары мен олардың физиологиялық жағдайын қалыпына келтіруге ұмытылу әлеуметтік жұмыстағы оңалту үдерісі деп аталады.

Міндетті еңбек демалысына шыққаннан кейін қарт адамдар көбінесе, олардың өмірінің маңызы болған жұмысынан айырылып, дағдарысқа ұшырайды. Және бұл кезде айналасындағылардың назарынан тыс қалғандықтан да олар психологиялық тұрғыдан жалғыздыққа ұшырауы мүмкін. Бұл уақытта жанында жүрген жақын адамдардан айырылып қалуы да жиілеп, балаларымен қарым-қатынасындағы, тамақтануы мен басқалармен араласуындағы өмір салтының өзгеруі, оның жанының жабырқауына, денсаулығы мен өмірлік ұстанымжарының өзгеруіне әкеледі. Бұл әлеуметтік геронтология ғылымында үлкен өзгерістерді туғызады.

Жалпы адамдардың санының үлкеюі мен кәрілікке бейімделуі бір қалыпты болмайды. Мұндай жағдай олардың ойлау жүйесі мен санасында біркелкі болмайды. Қазақстандық геронтология ғылымында, физиологиялық үдерістер мен әлеуметтік-экономикалық даму мәселелері жақсы қарастырылады да, ал қарт адамдардың ішкі сана-сезімі, олардың жан дүниесі мүлдем аз қарастырылған.

Өмірдің қиындығына ұшыраған тұрғындардың айналасындағылардың өмір сүру салтына бейімделуі әртүрлі. Атап айтсақ, олар: денсаулықтың төмендеуі, зейнетке шығу, қартаю, жұбайының немесе қараушысының дүниеден өтуі, жалғыз болып қалуы, нарықтағы экономикалық тұрақсыздық сияқты өтпелі кезеңдерде, олардың өміріндегі дағдарысты шақтарда оларға қолдау қажет.

Қазірге дейін әлеуметтік қызмет көрсету мен денсаулықты сақтауға арналған ғылыми тұжырымдар халықтың денсаулық жағдайын зерттегенде бұл топтағы қарт адамдардың осы тобына аса назар аударылмай келген болатын.

Өмір сүру ұзақтығының артуымен, әр түрлі созылмалы, жан күйзелісі сияқты аурулардың алдын алу, болдырмаудың нәтижесінде қарт адамдарға әлеуметтік көмектің қажеттілігі арта түседі.

Қарт адамдардың басым көпшілігі отбасы мүшелерінің, көршілерінің, денсаулық сақтау, әлеуметтік сала, қайырылымдық ұйымдарының көрсетілетін көмектер мен қызметтің кең ауқымды көмегін қажет етіп отыр.

Экономикасы жақсы дамыған елдердегі қарт кісілерге көмек көрсету жүйесі – әлеуметтік жұмыс Қазақстанда ХХ ғасырдың 90 жылдарының басында қалыптаса бастады, әлі күнге дейін қалыптасу үстінде.

Осы кезең аралығында қоғамымызда халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту қатынастары кезең-кезеңімен жүзеге аса бастады. Сонымен қатар Республикада қарт адамдардың аз қамтамасыздандырылған және әлеуметтік жағдайы төмен санаттарына әлеуметтік қызмет көрсетудің белгілі бір тәжірибелері жинақталды.

Батыс елдерінің әлеуметтік геронтологиямен айналысатындарының пікірінше, әлеуметтік жұмыстың негізгі міндеті – жеке адамды, оның отбасын, болмаса, қоғамдағы орын алып отырған белгілі бір жағдайды сақтау не жақсарту, қалпына келтіру үшін керекті ресурстарының ішкі немесе сыртқы деректерімен байланыстыру арқылы мәселені шешу болып табылады деп көрсетеді.

Әлеуметтік қызмет көрсетуде ең негізгі орын алатын жұмыстардың қатарына үлкен санаттағы тұлғаларға әлеуметтік қызмет көрсету бағдарламаларын жүргізетін білікті кадрларды дайындау кезек күттірмейтін мәселердің қатарына жатады.

Әлеуметтік қызметкерлердің арасында қарт азаматтар мен азаматшаларға дұрыс қарау, оларға тұрмыстық қызмет көрсетуде тәжірибенің жеткіліксіздігі талқылауға келмейді деген пікір қалыптасқан. Білікті мамандар үшін алдымен қарт және егде адамда пайда болатын көптеген психологиялық, психопатологиялық, соматикалық, әдептілік-инабаттылық проблемаларын анықтау – өздері қызмет көрсететін кәрі адамдар топтарымен қатынасу, күнделікті практикалық қызмет кезінде жұмыстарын жеңілдетуге, неше түрлі әдістермен технологияларды игеруге көмек болады. Сондықтан бұл кезеңде бірінші міндет қарт адамдармен жұмыс жүргізетін әлеуметтік сала мамандарын даярлауды кеңейту керек.

Көпшілікке белгі зат ол – кәрі адамдардағы соматикалық, психогенді, психологиялық мәселелерді бір-бірімен байланыстылығы соншалықты күрделі, тіпті оны арнайы білімін жетілдіру мен арнайы дайындықтан өту арқылы бекіту керек, өйткені егде адамдардың соматикалық және психикалық аурулар олардың жай-күйін анықтап береді.

Әлеуметтік мамандардың кез келгені немесе әрқайсысы қарт адмның мәселесін шешу кезінде шапшаңдық, дұрыс бағыт құра білу, ақылмен шешім қабылдауды талап етеді.

Қарт адамдарға қызмет көрсетуді шешу үшін де басқа да мәселелерді шешу үшін де бірінші кезекте барлық деңгейдегі жоғары білікті әлеуметтік мамандар керек.

Геронтология ғылымы мен әр түрлі әлеуметтік зерттеулер мен өмірлік тәжірибе үлкен кісілердің басқалармен қарым-қатынасы мен өздерінің өмірлік тәсілдерінде өздеріне тән ерекшелік сипатының бар екендігін айтады.

Мұндай зерттеулерде алдымен, егде адамдардың өзін толық мәндегі адам ретіндегі сенімі азайады, өзін қоршаған, бұрын араласқан адамдармен байланысы азайады, назардан тыс қалады, мына қоғамнан тыс қалып, өзінен өзі оқшауланады.

Одан кейін өмірлік тәжірибесін қажет етпегендіктен олардың ақыл-ойы мен сезімінің шектеліп қалуы. Дегенмен де қарт адам үшін, егер ол жоғары білімді, басшылық жұмыстарды атқарған адам болса, кері әсерлі болуы мүмкін, өйткені олар өздерінің өмірлік тәжірибелерін ешкіммен бөліспегендіктен, күнделікті ақпарат алудан, өмірдің басқа да ситуацияларын қабылдаудан бас тартатын болады.

Келесі, қартайған адамдарда уақыт болмысын сезінуде басқаша әдісі бар. Олар өткен өмірін еске алумен тіршілік етеді. Осының нәтижесінде олардың бойында сақ болу, ұқыпты болу, қор жинау, бір жағдайға дайын болу сияқты қасиеттер пайда болады.

Олардың мінез-құлқындағы әр түрлі ауытқушылықтар мен өзгерістер қарт адамдардың үлкейуін сезінудің өзіне тән сипаттарын көрсетеді. Қарттардың дәл осы сипаты оның жақын адамдарды жоғалтуына деген қарым-қатынасын көрсетеді.

Геронтология мәселесімен айналысқан американдық ғалымдар қарт адамдардың қартаю үдерісіне ықпал ететін алғышарттарын зерттеген. Олар қартаюдың көп түрлерін анықтап, былайша көрсетеді:

1. Қарсылық білдіру немесе регрессия – денсаулығымен байланысты күнделікті өмірде кішкентай – бала сияқты көмек көрсетуді талап ететін, тірбиенің өткен түрлеріне қайтып оралу;

2. Қиындықтан қашу – жауапкершіліктен қау немесе өмір сүретін ортасын өзгертуі;

3. Айналасындағы адамдардың өзіне деген назары мен қызығушылығын аудару;

4. Жасына және денсаулығынына қарамай қоғамдық өмірге белсенді араласу [2, 99 б.].

Американдық жантанушылар көп мәселеде қарт адамдардағы зейіндері мен жадтарының төмендеуі денсаулығының болмауымен, материалдық, сондай-ақ әлеуметтік жағдаймен де байланысты екендігін айтады. Қарт адамдарды зерттеген көптеген ғалымдар біршама тобы кәрі адамдардың өмірлік ұстанымдарының келесі түрлерін атап көрсетеді:

1. Құрылымдық – мұндай ұстанымды адамдар жас шағында ұстамды, көңіл күйі жоғары, айналысына мейірім шуағын төгіп тұратындар. Адамдардың осындай түрі қартайғанда да сабырлы болады, қиыншылықтардан, ажалдан қорықпайды, көндіге біледі. Өмірінің ақырғы кезеңдерін жақсы өткізеді.

2. Тәуелді – адамдар, өзіне де, өзгелерге де толық сенбеген, жастық шағын жігерсіз, тиіп-қашып өткізгедер. Үлкейе келе, олар өте мазасызданып, айналасындағылардан көп көмек күтеді, ол көмек болмай қалса, барлық адамға өкпелеп, өздерін бақытсыз сезінетіндер.

3. Қорғанысты – өзін-өзі қаптап, қоршауға салып қойғандар. Адамдардың мұндай түрлері ешкіммен араласпайды, жақындауға тырыспайды, өзгелерден көмек алғысы келмейді, сырыларын ішінде ұстап, өзін өзгелерден оқшау ұстайды. Бұлар қартаюды, қарттарды жек көреді.

4. Бүкіл әлемге өшпенділік – бұлардың ойынша өмірлеріндегі қиыншылықтар мен жеңілістеріне өмір сүрген қоғамды, айналасындағы адамдарды кіналайтын ашулы адамдар. Мұндай ұстанымды адамдар бір адамға сенбейді, бәргеуге тәуелді болғанды ұнатпайды, кәрілікті қаламайтындар. Өзіне және өміріне өшпенділер – жігенсіз, ешнәрсеге қызықпайтын, дағдарысқа ұшырауға бейім тұлғалар. Өмірде өзін жалғыз, ешкім керек етпейтін, өмірінің бәрін сәтсіз өтті деп есептейтіндер, ажалдан қорықпайды [3, 118 б.].

Жолдасынан, жақынан айырылу, жалғыз қалу, ақшаның жетіспеушілігі қарт адамдардың дағдарыстық жағдайға түсуіне бірден бір әсер ететін жағдайлар. Тұйықталу, уайымға бату, өзімшілдік қасиеттері қартаюға бейімделудің теріс факторы ретінде көрсетіледі. Қартаю жасы мен зейнетке шығуына байланысты адамдардың адами және әлеуметтік қарым-қатынасы да түпкілікті өзгеріп қана қоймады, оның өмірінің мәні, маңызы, бақыты мен жақсы көру, жек көру сияқты құндылықтары да өзгере бастайды. Өмір сүру салты, оның мазмұны, күн тәртібі, мақсат-мұраттарына деген қарым-қатынасы өзгереді. Жасы ұлғайған сайын өздерін бағалаудың құндылық бағытын өзгерте бастайды.

Қорытындылай келе жалғыздық қарт адамдардың әлеуметтік-психологиялық мәселелерінің бірі. Кәрілік нақты өмірде – бұл көбінесе көмек пен қолдауды жиі қажет ететін кезең болып табылады. Өз қадір-қасиетін сезіну, тәуелсіздік пен көмек, осы сезімдерді жүзеге асыруға кедергі келтіретін трагедиялық қарама қайшылыққа алып келеді. Сол себепті осы санаттағы азаматтармен әлеуметтік-психологиялық жұмыс бүгінде қажет.

1. Г.Х. Мусина-Мазнова *Социальная геронтология: теория и практика: учебное пособие*. – Астрахань: Астраханский государственный университет, Издательский дом «Астраханский университет», 2012. – 192с.

2. Хрисанфова Е.Н. *Основы геронтологии: учебник / Учебник для вузов – М.: Владос, 2009. – 160 с.*

3. Яцемирская Р.С. *Социальная геронтология: лекции / Р. С. Яцемирская; Рос. Гос. социальный ун-т. – М.: Академический Проект, 2011. – 320 с.*

Аннотация

Кенжетеева Р.О. – Университет Нархоз, г. Алматы

Значение социально-психологической работы с одинокими пожилыми людьми

В данной статье рассматриваются социально-психологические особенности людей пожилого возраста, а также одиноких пожилых людей. Указаны причины, которые приводят к одиночеству в посттрудоуловый период. Рассмотрены актуальные социальные, демографические, психологические, экономические и физиологические проблемы пожилого возраста. Особое внимание уделено значению оказания социально-психологической помощи и услуг одиноким пожилым людям. Для оказания социальных услуг людям пожилого возраста необходимы в первую очередь подготовить квалифицированные кадры по социальной работе. Старение населения связано с социально-демографическими процессами. В связи с этим необходимо развивать систему социальных услуг для пожилых людей и в решении данной проблемы социальная сфера имеет большое значение. В данной статье проанализированы взгляды зарубежных и отечественных авторов геронтологической науки.

Ключевые слова: старение, пожилые люди, старость, пожилой возраст, социальные услуги, психологическая помощь

Abstract

Kenzhetaeva R.O. – Narxoz University, Almaty

The value of social and psychological work with lonely elderly

This article is about social-physiological peculiarity of elderly persons, also of single elderly people. There are reasons, that lead on loneliness at after laborer period. There are social, demographic, physiological, economic and physiological problems of elderly persons had been observed in the article.

Especially, it was indicated the meaning of social-physiological service to lonely elderly people. To make a service to elderly persons, first of all, it is necessary to prepare a specialists with high qualification in social work. The aging of population is connected with socio-demographic processes. So why it is necessary to develop a system of social service for elders and a social sphere has a huge meaning in solving process of this problem. In this article a views of state and foreign authors of gerontology had been analyses.

Keywords: aging, elderly, old age, old age, social services, psychological help

МРНТИ 15.81.21

Т.Б. Кенжебаева¹

Д.С. Жакупова²

^{1,2} Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қ., Қазақстан

БІРТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІС БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗІ

Мақалада тұлға мәдениетінің мазмұны мен құрылымы ғылыми тұрғыда бірнеше амалдар тұрғысынан қарастырылады. Ғалымдардың зерттеулеріне талдау жасап, тұлға мәдениетінің деңгейі мен оны дамыту критерийлеріне сипаттама беріледі. Болашақ мұғалімнің мәдениетін қалыптастырудағы әлеуметтік мәселелердің көрінісі ретінде тұлға мәдениетінің мазмұны мен құрылымын талдауға қатысты кешенді ғылыми мәселелер қарастырылды. Болашақ мұғалімнің мәдениетін қалыптастыру көпәспектiлi мәселе ретінде жан-жақты зерттелдi. Бұл мәселенің өзектi, әлеуметтік, ғылыми мәні қарастырылды. Тәрбиенің теориялық және практикалық маңызды мәселелері әдіснамалық аясында қарастырылды. Қоғамдық институттар мен құрылымдарды жаңарту үрдісінде туындайтын жаңа идеялар мен қағидалар аясында білім беру мен тәрбие мазмұнын қарастыру қажеттілігі талданды. Жан-жақты маман дайындау талаптары мен студенттің мәдени даму күйі, деңгейі арасындағы қарама-қайшылықтан туындау мәселелері қарастырылды.

Түйін сөздер: мұғалім мәдениеті, оқу-тәрбие үрдісі, әлеует.

Тұлға мәдениеті өмір сүру болмысында айқын көрінеді, сондықтан адамның қызметінде, мінез-құлығында, оның адамгершілік идеалына ұмтылу жолында тұлға мәдениеті бірінші болып көрінеді. Соның негізінде тұлға мәдениетін ақыл мен рухтың зияткерлік іс-әрекеттің салдары десек те болады.

Мұғалімнің мәдениеті (оның ішкі құрылымы тұрғысынан: білім – сендіру – іскерлігі – іс-әрекет және мінез-құлық нормалары – әлеуметтік сезімдері, сонымен қатар түрі, типологиясы тұрғысынан: саяси, адамгершілік, кәсіби, т.б.) өмір сүру үлгісінің, стилінің құрылымы негізінде қалыптасады және одан әрі даму үстінде болады.

Болашақ мұғалімнің мәдениетін қалыптастырудағы әлеуметтік мәселелердің көрінісі ретінде тұлға мәдениетінің мазмұны мен құрылымын талдауға қатысты кешенді ғылыми мәселелерді атауға болады. Сондықтан, ғылыми мәселені бірнеше амалдар бойынша қарастыруға болады. Солардың бірі – жалпыфилософиялық амал тұлға мәдениетін қалыптастырудың жалпы заңдылықтарын ашып көрсетеді, оның мәні мен көрінісін танытады. Ал, жеке-ғылыми амал тарапынан жеке ғылым салаларының теориясына (педагогика, дидактика, әдеп, психология, басқару теориясы, т.б.) сүйене отырып, тұлға мәдениетінің

қалыптасуын жете қарастырады; әлеуметтік-психологиялық және нақты-әлеуметтанымдық амалдар тұлға мәдениетінің қоғамдық өмірдегі әлеуметтік қызметін, шарттары мен қызметтік тетіктерін айқындап көрсетеді [1]. Аталған әрбір амалдың әрқайсысы алдына қойылған нақты міндеттерді шешуге бағытталады және сол міндеттерді әлеуметтік-гуманитарлық білім әдістерімен шешуге тырысады. Жоғарыда қарастырылған жүйелі қағидалар болашақ мұғалімнің мәдениетін қалыптастырудағы педагогикалық үрдістерге жан-жақты талдау жасауды ұсынады. Мұның мәніне келетін болсақ, тұлға мәдениетінің ғылыми мәселесі (әдіснамалық аяда, жеке-ғылыми тұрғыда қарастыратын болсақ) педагогикалық мәселе аясына енеді, ондай жағдайда тұлға мәдениетінің дамуы мен терең қалыптасуы мәселелері алға шығады. Мысалы, Б.А. Зепа зерттеулерінде тұлға мәдениетінің деңгейі соңында, биік шыңында тұлғаның рухани күші мен қабілеттерінің жан-жақты даму нәтижесі есепке алынады [2]. Педагогикалық мәселе ретінде қарайтын болсақ, тұлға мәдениеті ең алдымен оның бойындағы компоненттердің өзара әрекеттестігінің бір бүтін тұтастығын құрайды.

Осы мәселені Г.Г. Квасовта құптай отырып, тұлғаны дамыту критерийлері ретінде мәдениет қызмет ететіндігін, себебі тұлғаны дамыту диалектикасына талдау жасау негізінде тұлға болмысындағы мәдениеттілік пен іс-әрекеттік ұғымдарын түсіну мәселесі жатқандығын атап өтеді [3].

Сөйтіп, болашақ мұғалімнің мәдениетін қалыптастыру көпәспектiлi мәселе ретінде жан-жақты зерттелуi мүмкiн. Себебi бұл мәселе өзектi, әлеуметтiк, ғылыми мәні бар мәселе. Тәрбиенің теориялық және практикалық маңызды мәселелерін әдіснамалық аясында қарастыруды алға қояды. Ол үшін ең алдымен жаңа мәдениеттанымдық және педагогикалық ойлау талап етіледі. Қоғамдық институттар мен құрылымдарды жаңарту үрдісінде туындайтын жаңа идеялар мен қағидалар аясында білім беру мен тәрбие мазмұнын қарастыру қажет. Сондай-ақ жоғарғы мектеп мәдени, біліми тұрғыдан қалыптасқан маманды, өзін-өзі басқара алатын тұлғаны тәрбиелеп шығатынын ескеруіміз керек. Сондықтан бұл жерде тәрбие негізгі ынталандырушы бастама болуы тиіс. Бірақ осы басымдылық жүзеге асуы үшін жоғары оқу орындарындағы тәрбие стереотиптерін қайта жаңартып, оқу-тәрбие үрдісінің басқа құрылымын қалыптастыру қажет.

Болашақ мұғалім мәдениетін қалыптастырудағы педагогикалық мәселелер жан-жақты дамыған тұлға идеалы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі жеткіліксіз әрекеттер арасында туындайтын қайшылықтардан басталады. Жан-жақты маман дайындау талаптары мен студенттің мәдени даму күйі, деңгейі арасындағы қарама-қайшылықтан туындайды. Осы қарама-қайшылықтарды шешу барысында ұйымдастыру-практикалық басқару, тәрбие іс-әрекеттерін ұйымдастырудың жаңа түрлерін іздеу барысындағы жаңа мәселелер қосылады. Жоғарыда айтылғандай, педагогикалық қарым-қатынаста студентке оқытушының жеке тұлғалық қасиеттері елеулі әсер етеді, себебі студент үшін алғашқы идеалдың өзі сол түрлі оң қасиеттерге толы оқытушының өзі болып табылады. Студентпен оқытушы тұлғасы арасындағы көзқарастардың, пікірлердің, мінездердің сәйкес келмеуі оқытушының педагогикалық күшін жоққа шығаруы мүмкін. Сондықтан субъект-объект қатынастардың қатаң тәртібі педагогикалық өзара әрекеттестікте нәтижесіз өтуі мүмкін. Осыған орай бір адамның екінші бір адамға тиімді ықпал етуі (бұл жерде оқытушының студентке ықпал етуі) олардың ішкі тұлғалық қасиеттерімен жүзеге асады.

Тәрбиенің ізгілік қағидалары мақсатты бағытталған іс-әрекеттерді тура орындауға жол бере бермейді. Сондықтан оны күрделі, қарама-қайшылықты өзара әрекеттестік үрдісі деп тану қажет. Себебі, оқытушы тұлғасы мен студенттің, студенттік ұжым мен оқытушының, оқытушылар ұжымы мен студенттік ұжымның, студенттер мен жоғары оқу орны ұжымы арасындағы жалпы адамгершіліктік-психологиялық, әлеуметтік-мәдени орта, қарым-қатынас стандартты тәртіппен бола бермейтінін ескеру қажет. Осы аталған студент үшін сыртқы күш болып саналатын түрлі қарым-қатынас педагогикалық жүйенің сыртқы элементтері ретінде орын алады. Ал ішкі элементтер қатарына – студенттің өзінің ішкі әлемі,

әлеуеті жатады. Сол әлемі арқылы оның үздіксіз таңдауы, өзара қарым-қатынасының интeриоризациясы, белсенді қабылдау, қабылдамау, белсенді қатысу, қатыспау, енжар сезімдік әрекеті, қызығушылығының артуы, артпауы сияқты әрекеттері көрінеді.

Сонымен, тәрбие үрдісінің тағы бір көрсеткіші ретінде көп жағдайда маңыздылығы бағалана бермейтін ықпал нәтижесі болуы мүмкін. Яғни студентті тәрбиелеу үрдісіндегі деңгейін айқын ашуға ықпал жасайтын оның пікірі, пайымдауы, әрекеті. Тәрбиенің мәні – мақсатты бағытталған ықпалдар емес, тұлға жасаған нәтижелі актілердің көрінісі десек те болады. Дегенмен, тәрбиеленуге негіз болатын ықпалдар тұлғаның дұрыс мінез-құлық қалыптастыруға, дұрыс әрекет етуге, өмір болмысын дұрыс қалыптастыруға алғышарт болады.

Білім беру мен тәрбиенің кез келген жүйесі білім мен рухани құндылықтарды тұлға бойына белгілі бір тәртіппен сіңіруге міндетті және оған консерватизм тән [4]. Эвристикалық жобалау мақсаттары мен білім беру, яғни репродуктивті міндеттер арасындағы қарама-қайшылықты жеңу үшін оқытушы мен студент әрекетіндегі мәдениеттанымдық үрдістерін ынталандыратын тетік қажет. Бұл жерде білім берудің мәдениеттанымдық қызметін дамыту басымдылығы туралы айту орынды. Бұнымен қоса болашақ мұғалімдерді дайындауда мәдениеттанымдық қызметтің жетекші рөлін арттыру қажет. Тәрбиенің жаңаша ұйымдастыру түрін іздеу барысында бұрынғы санада сақталған постулаттардың сарқыншағы стереотиптер ретінде орнын сақтап қалады. Мысалы, тәрбие үрдісінің өзіндегі қарама-қайшылықсыз, даусыз әрекеттер туралы түсініктер бұрынғы таным-түсінік қалдығы. Негізінен тәрбие үрдісінің қарама-қайшылығы оның дамуының қайнар көзі. Сондықтан тәрбиенің мақсаттары мен нәтижелерінің теңсіздігі, келісілген деңгейде болмауы – тарихи дамудың алғышарты, табиғи болмысы.

Кез келген тәрбие үрдісіндегі ішкі қарама-қайшылықты түсіну сол тәрбиенің мазмұны мен тетігіне терең талдау жасауға мүмкіндік береді. Тәрбие үрдісі – бұл бір бүтін күрделі мәдени-тарихи үрдістің құрамдастығы. Оның дамуы әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық себептер мен факторлардың жүйесіне негізделеді. Осы тұрғыдан алғанда тәрбие (жүйе ретінде де, үрдіс ретінде де) құбылысы тоқталмайтын, мәңгілік динамикалы, басқа қоғамдық институттармен үнемі өзара әрекеттестікте болатын құбылыс. Тәрбие даму сатыларының белгілі бір кезеңдерінде өздігінен түзетіледі, әлеуметтік-мәдени координаттар жүйесіне логикалы түрде сіңісіп кету үшін бейімделеді [5]. Бұл құбылыс өз еркімен немесе педагогтің, педагогикалық ғылым өкілдерінің жеке мүдделерінен туындаған қызығушылықтан басталады. Тәрбиелеу үрдісінің әрбір кезеңі – қоғамдық даму диалектикасының бейнесі.

Педагогикалық ғылым өзінің барлық даму кезеңдерінде тәрбиенің нормативті-реттеуші қызметіне басты назар аударып отырды. Осындай тәсілдің заңды нәтижесі бойынша тәрбие тұлғаға мақсатты түрде ықпал етуге бағытталған құбылыс деп түсініле бастады. Бірақ тәрбиенің нормативті-реттеуші қызметі жетекші рөл атқармайды. Себебі белгілі бір жағдайларда ықпал етудің дәстүрлі әдіс-тәсілдері тәрбиені тиімді қалыптастыруға күші жетпей жатады. Ондай жағдайда тәрбиелеу үрдісі құлдырай бастайды. Сондықтан тәрбиенің басқа да әрекет етуші тетіктері іске қосылады. Яғни мәдени-шығармашылық даму қызметіне қатысты әрекеттері келіп қосылады. Дегенмен, тәрбиенің басты мақсаты – тұлғаны дамыту, яғни оның зияткерлік әлеуетін ашу. Тәрбие үрдісінің мазмұнын анықтайтын қазіргі теориялық ережелерді дамыту, тәрбиенің мәдени-зияткерлік болмысын ашу тәрбиенің болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін дамытуда мәдениетін қалыптастырудағы, қоғам мәдениетін құрудағы, сезімдер мәдениетін сіңірудегі рөлін анықтау болып табылады. Осы жағдайда педагогтің шешімді әрі негізгі ықпал ету құралы – жеке даралық, топтық, ұжымдық іс-әрекетін ынталандыру болып табылады [6]. Себебі, іс-әрекеттерінің сапалы ұйымдастыру нәтижесінен тәрбиенің ықпалын, тиімділігін, сапасын көруге болады.

Болашақ мұғалімнің мәдениетін жаңа талаптарға сай, яғни елдің әлеуметтік-мәдени даму деңгейіне сәйкес қалыптастыру маңызды әлеуметтік мәселелердің бірін тудырады.

Бұл мәселе түрлі деңгейде шешіледі – жалпы (әлеуметтік), ерекше (ғылыми) және бірегей (педагогикалық). Олардың тұлғаға қойылатын талаптардың өсуі мен оның шынайы талаптармен дамуы арасындағы, қоғам, өнеркәсіп, ғылым, тұрмыс мәдениетінің деңгейін арттырудағы сұраныстың артуы мен осы міндетті орындаудағы объективті қиындықтар арасындағы қарама-қайшылықтарды жою көзделеді [7].

Жоғары білім беру саласында болашақ мұғалімнің мәдениетін қалыптастыру мәселесі әлеуметтік тұрғыдан жетілген жастардың ақиқат өмірдегі шынайы қиындықтарын бейнелей алады. Мысалы, студенттің рухани қажеттіліктерін дамытуда бүтіндік пен үйлесімділіктің жетіспеуі, адамгершілікке жатпайтын қылықтардың көрінуі, адамға деген мейірімсіздігі, мәдениет деңгейінің төмендігі сияқты. Тұлғалық мәдениетті қалыптастыру мәселесін шешу жүйелі құбылыс. Онда жастарға тән әлеуметтік-психологиялық, саяси, адамгершіліктік, мәдени, педагогтік факторлардың біртұтас ықпалы ескеріледі. Сондай-ақ білім берудің ізгілендірілуі, демократияландырылуы бүтін тәрбие кеңістігін қалыптастыру ыңғайында қарастырылады. Сонымен қатар, тәрбие стилі мен мазмұнын жетілдіру, студенттермен жүргізілетін оқу-тәрбие іс-әрекетін сапаландыруға байланысты өзгерту істері назарға алынады.

Болашақ мұғалімнің мәдениетін оқу-тәрбиелік және ұйымдастырушылық іс-әрекеттерінде қалыптастыру тәрбие теориясының мәселелерін шешуді ұсынады. Тәрбие теориясы бүтін бір болмыс ретінде ғылыми білім жүйесінде өз орнын, деңгейін анықтаған емес. Себебі, тәрбие теориясы жеке өз болмысын таныта алмайды. Ең алдымен философия, мәдениеттану, педагогика тарихы және дидактика, психология, әлеуметтік психология, әдеп және эстетика сияқты ғылымдардың байланысты салаларымен сан түрлі интеграциясыз мүмкін емес. Мысалы, қазіргі таңда тәрбие теориясын дамытуға барлық гуманитарлық ғылымдар ықпал етеді. Олардың ортақ мүддесі тұлға қалыптастыруды өзекті ету, оның қоғамдық өмірдегі гуманистік басымдылығын арттыру, оның мәдениетке ұмтылысын қалыптастыру болып отыр. Жаңа зерттеу тәсілдерін (әсіресе гуманитарлық және мәдениеттанымдық) дамытуға деген мұқтаждық, оның артынша жаңа педагогикалық әрі ұйымдастырушылық шешімдер шығару дидактика, педагогика, психология салаларына тікелей қатысты. Осы ғылым салаларының тың нәтижелерінен оқу-тәрбие үрдісінің жаңа міндеттері мен түрлері қалыптасады. Бұл құбылыстарға маман дайындаудың жан-жақты әдіснамалық қағидаларын дамыту әрекеттері де тән. Тәрбиенің мәдениеттанымдық сипаты болашақ мұғалім дайындаудың жан-жақты ұйымдастырылған рухани негізін қалыптастыру үшін қызмет ете отырып, қазіргі таңда екі мәдениеттің, яғни ғылыми және өнегелік мәдениеттің интеграциясын білдіреді.

Тәрбие сапасы – бұл тұлғаның зияткерлік, әрі шығармашылық дамуы. Оның ішінде ғылыми, әлеуметтік, мәдени ақпараттарды қамти отырып, зияткерлік әлеуетінің дамуы болып саналады. Болашақ мұғалімнің тұлғалық диапазонын, мәдениетін, білімі өрісін кеңейткен сайын, ол соғұрлым зиялы бола бастайды, соғұрлым бойындағы зияткерлік әлеуетін өнімді жұмсай бастайды. Зияткерлік әлеуеті дамыған тұлға – бұл өзінің жеке іс-әрекеттік нәтижелерінің негізгі көрсеткіші, сол жұмыстың субъектісі болады [8]. Ал педагогикалық-психологиялық, саяси, діни, моральды, тағы да басқа іс-әрекет салалары тек мәдени даму фактісі болып қалады. Бұл фактілер адам болмысына қажетті сыртқы талаптар деп танылады. Дегенмен олар адамның ішкі әлемінің мұқтаждығын қанағаттандырушы, әлеуетін жетілдіруші, дамытушы құралдар болып саналады. Сондықтан мәдениет деп тек адамға ғана тән қатынасты (өз-өзіне және өзгелерге деген қатынасы) тануымыз керек.

И.Кефелидің пікірінше, «мәдениет қатынасында мәдениеттің негізгі әлеуметтік қызметі, яғни қоғамдық дамудың нәтижесіне сәйкес адамзаттық даралық дамуы да жүзеге асырылады» [9]. Айталық бүгінгі уақытта педагогикалық-психологиялық, саяси мәдениетті қалыптастыратын міндеттер ерекше маңызы бар басымдыққа ие. Бұл міндеттер адамның өзіне моральдық және рухани құндылықтар жасауына мүмкіндік береді әрі саяси билікті

жатсынуды жеңуге көмектеседі. Мәдениеттің әлеуметтік қызметі – түрлі әрекеттердің қосындысы, яғни бұл – тәжірибе алмасу, білім алмасу қызметі, адамзатқа тән іс-әрекет нәтижелерінің өзара алмасу әрекеті. Бірақ кез келген жағдайда бұл іс-әрекет әлеуметтік тұрғыдан өнегелік даму деңгейімен сипатталады. Расында да бұл детерминация сан түрлі, сан жолды, сан қырлы, бірақ тарихи тұрғыдан нақты. Мәдениет дамуының әлеуметтік детерминациясы еңбекті дене, ақыл-ой, ұлттық, жалпыадамзаттық деп бөліп, мәдениет құрылымының құрамдас бөлігі ретінде танытады. Осы аталған детерминанттар жинақтала келе, әлемдік мәдениеттің сан алуандылығын көрсетеді және осы еңбек түрлерінің әрқайсысында өңірлік, ұлттық, этникалық, тарихи ерекшеліктер болатынын атап өтеді. Мәніне келетін болсақ, адам – бұл жоба, сол жобада адам өзін-өзі қалыптастырады және мәдениет құбылыстарымен шабыттанады. И.Кефелидің айтуы бойынша, мәдениет адам арқылы анықталады, соның негізінде мәдениеттің әлеуметтік құбылыс ретіндегі жан-жақты мазмұнын айқындауға мүмкіндік береді:

- мәдениет – бұл әлемді тану және қабылдауды ұғынуға бағытталған адамның белсенді іс-әрекеті. Әлемді адамның сезімдерімен, идеяларымен бейнелеу олардың дара және қоғамдық санасында мәдениеттің гносеологиялық аспектісін танытады;

- аксеологиялық аспектіде мәдениет – бұл әлемді тану үрдісінде адамның қол жеткізген материалдық және рухани құндылықтарының жиынтығы. Осы құндылықтар әлемді тану, ұғыну тұрғысынан адамзаттық жетістіктердің деңгейін көрсете алады және осы құндылықтарды өзі ұғынудың арнайы нысаны болады;

- гуманистік аспектіде мәдениет – бұл адамның рухани дамуының маңызды факторы, адамның зияткерлік қабілеттерін, зияткерлік әлеуетін ашу факторы;

-мәдениет қоғамдағы адамдардың әлеуметтік қатынастарын реттеуді, сол қатынастың тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Мәдениеттің бұл қызметі оның әлеуметтік-нормативті сипатын танытады;

- мәдениет – тарихи тұрғыдан нақты әлеуметтік субъектінің іс-әрекеті. Белгілі бір ұйымның өзіне тән тәсілдері арқылы әлеуметтік-психологиялық қатынастардан туындайтын мәдениет болмысы жалпы мәдениеттің әлеуметтанымдық аспектісін құрайды» [9,бб.]. Әрине, мәдениеттің осы аталған аспектілері барлығы зияткерлік әлеуетті дамытуда ықпалы бар, бір бірімен өзара үздіксіз байланысты, олардың айырмашылықтарын ажыратып көрсету үшін тек терең теориялық талдау нәтижесі көмегімен ғана жүзеге асырылады.

Болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін дамыту мәселесі қатарына әлеуметтік жетілуі, жоғары кәсібилілігі, іскери және зияткерлік қасиеттері, сондай-ақ маманның адамгершілік мінез-құлқын, болмысын қалыптастыру әрекеттері жатады. Осы мәселелерді дәстүрлі деп атау себебіміз, ондағы мәселелерді шешуде тұлғаны әлеуметтендіруге бағыттайтын, маманды белгілі бір адамзаттық қызметтік өмірде жұмысын нәтижелі орындай алуына бағыттайтын идеялар негізгі ұстаным болып табылады. Болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін дамыту бір жағынан, компьютерлік технологияларға сүйенеді, себебі білім беру үрдісін белсенді етеді. Бұл жағдайда студент кейде компьютерлік оқыту құралдарына байланысты виртуалды білім беру кеңістігінде оқытушының рөлін де атқарады. Екінші жағынан, бұл инновациялық технологиялар мәдениеттің жаңа парадигмасымен сипатталады. Педагогикалық өңдеулер басталғанға дейін, яғни қазірге дейін адамның мәдени қызметі ретінде болмыс дүниелерінен инновациялық технологияларды қолдана алу қабілеттері түсінілді. Осындай жаңалықтар тұлғаның зияткерлік мазмұнын да өзгертті, адам іс-әрекеті табиғат күшін де бағындыра алады деген позиция қалыптасты. Демек, ХХІ ғасырдың зияткерлік әлеуеті дамыған мұғалімнің іс-әрекет мәдениетін, ой мәдениетін, еңбек мәдениетін қалыптастыру мәселесі айнала қоршаған барлық ықпал етуші факторлармен сәйкесінше ескеріле анықталуы қажет. Білім беру үрдісі студентпен оқытушының біртұтас күрделі іс-әрекетін танытады. Ондағы студентпен оқытушының ортақ мақсаты – білім, іскерлік, дағдымен қарулану, демек, оқыту – өз мәнінде екіжақты үрдіс.

«Білім беру» ұғымында қолданылатын қазіргі мағынасы XVIII ғасыр соңында жаңа гуманистер ықпалымен пайда болған. Сол кезде бұл мағына ағартушы әдістерді жақтаушылар арасындағы тәрбиелеу техникасына қарама-қайшылықта адам қалыптастырудың жалпы рухани үрдісі дегенді білдірген. Сол уақыттан бері аталмыш ұғым одан жоғары кең мағынаға ие болды. Әдетте жалпы білім беру туралы мектепте берілетін білім және арнайы білім беруді (мысалы, ғылыми, музыкалық, техникалық) айтады. Арнайы және кәсіби білім беру жалпы білім берумен тікелей байланысты болса, түпкі мағынасын қарастырылуы мүмкін.

Білім берудің мақсаты, соған лайықты талап етілетін білім деңгейі секілді мәдениет, ұлттық ерекшелік, географиялық және әлеуметтік орта, тарихи өзгерістерді өткеру (аксүйектік білім алу, батыстық білім алу, утилитарлы, гуманитарлы, саяси білім алу, т.б.) сипаттарына байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Білім беру адамды тұлғасыздандыратын қарсы күштерден қорғаушы ретінде кез келген қоғамда әрбір адамның, сондай-ақ бүтін қоғамның өмірлік мәселесі болып отырған [10]. Өз кезегінде білім беру әлеуметтік институт ретінде қоғамдағы педагогикалық, әлеуметтік, мәдени сияқты бірқатар қызметтерді орындайды. Осы қызметтерді жете қарастырайық. Білім берудің педагогикалық іс-әрекеті қажетті білім мен іскерлігі бар маман мен қоғамның әлеуметтік-кәсіби құрылымын қалыптастырудан құрылады. Білім берудің әлеуметтік қызметі тұлғаны әлеуметтендіру үрдісін атқарумен танылады, яғни қоғамның әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-мәртебелі құрылымын қалыптастыруға қатысады. Білім берудің өзі әлеуметтік қабаттар арасындағы әлеуметтік араласудың маңызды құралы. Білім берудің мәдени қызметін индивидті әлеуметтендіру үрдісінде бұрын жиналған мәдени құндылықтарды пайдалануды көздейді. Сол арқылы индивидтің зияткерлік қабілеті мен зияткерлік әлеуетін қалыптастырады. Білім беру тұлғаның мінез-құлқына, тәртібіне ықпал ететін маңызды фактор ретінде көрініс табады және осы факторлар эмпирикалық зерттеулерде қатаң ескеріледі. Қазіргі әлемде білім беру рөлін арттыру ғылыми-технологиялық жайттарды өрістетуге тығыз байланысты. Білім беру жалғастығының өсуі қоғамдық кезең мен өмір салтының құрылымын өзгертеді. Бірақ жастардың физиологиялық және әлеуметтік жетілу арасында қарама-қайшылық пайда болып, оның білім беру кезінде келіп қайшылануы еңбек өмірінде бірқатар теріс әлеуметтік салдарына душар болуы себеп. Кейін ол инфантилизм мен тұтынушылықта айқын көрініс табады. Сондықтан оқыту үрдісінің өзінде үдету қажеттілігі қаулап келеді.

Негізгі нысаны білім беру болған әлеуметтік білім негізін қалаған Э.Дюркгейм мен М.Вебер болатын. Олар білім берудің әлеуметтік қызметін зерттеді, білім берудің педагогикалық, саяси үрдістермен байланысын қарастырды, сондай-ақ оқу ұйымдары мен педагогикалық үрдістер де олардың зерттеу нысаны болды [11,12]. Т.Парсонс білім беруді тұлғаны әлеуметтендіру институты ретінде зерттеуді және оқу ұйымдарын оның элементі ретінде, яғни әлеуметтік жүйе ретінде қарастыруды ұсынды [13].

Білім беру үрдісіндегі тұлғаны әлеуметтендіруші, болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін дамытудың қуатты құралдардың бірі – оқу үрдісін компьютерлендіру болып табылады. Қазіргі таңда білім беру ісін компьютерлендірудегі бірнеше үрдістерді ажыратып көрсетуге болады. Олардың бір бағыты технология мен білім беруді дамытуға байланысты. Бірақ мәніне қарай кез келген технология (соның ішінде бағдарламаланған оқу әдісі де) өзінің шексіздігінен бас тартады. Бұған қоса қазіргі оқу орындарында технологиялыққа емес, шексіздікке деген қатынастың жоқтығы байқалады.

Келесі бағыт мультимедия құралдарын дамытуға қатысты. Мультимедия құралдарын көп жағдайда «виртуалды ақиқат» ұғымымен байланыстырады (парадоксалды жағдаят туындайды: студент алдымен шынайы болмыстан ашылады, содан кейін соған виртуалды ақиқат арқылы қайта оралады. Бұндай әдісті нашар қолданумен салыстыру мүмкін емес. Осыларды негізге ала И.М. Макаров келесі тұжырым ұсынады: оң қасиеттерімен қатар жасанды зияткерлік ЖОО студенттеріне бірқатар мәселелерді шешуге көмектеседі [14]. Бірақ оларды тым әсірелеуге болмайды. Себебі өркениет әрқашан белгілі бір жаңалықтардың

ашылуы арқылы дамыған. Содан кейін сол жаңалықтардың теріс қырларынан дағдарысқа ұшырап отырған. Егер амбиваленттілік қағидасын дұрыс қатаң сақтайтын болсақ, яғни құбылыстың белгілі бір қырын абсолюттендірмей, онымен қатар қарама-қарсы қырын да дамытатын болсақ, осы табиғи қалыпты дағдарысты жеңілдетуге болады. Бұл дегеніміз компьютерлендірудің тәрбиелік әлеуеті тек мүмкін нәрсе емес, ол тіпті пайдалануды қажет ететіндігінде. Компьютерлендірудің тәрбиелік әлеуеті, яғни білім беру үрдісіне жасанды зияткерлікті енгізу студент пен оқытушының өзара қарым-қатынасындағы тәрбиелік, әлеуметтену іс-әрекеттерін біріктіру мүмкіндіктерімен негізделеді. Қазіргі таңда осы үрдістерді әлеуметтік білімде таңбалау үшін «тәрбиелеу кеңістігі» сияқты жаңа ұғым қалыптасып келеді. Онда маңызды феномен ретінде педагогикалық шынайы болмыс көрініс табады. Тәрбиелік кеңістік саналы, сондай-ақ интеграциялаушы әрекеттер нәтижесі. Тәрбиелік кеңістік тұлғалық дамудың бойында бар факторлар ретінде қарастырылады. Бүтін тәрбиелік кеңістікті қалыптастыруға қатысты жинақталған тәжірибелердің негізінде жоғарыда аталған авторлар мынадай тұжырым жасайды, тәрбиелік кеңістікті құрудың бірнеше үлгісі бар, олардың тиімділігі сол аймақта қалыптасқан жағдайға байланысты болады:

- ортаның ерекшелігі – қоршаған ортаның географиялық, тарихи, мәдени дәстүрлері;
- жоғары тәрбиелік әлеуеті бар білім беру ұйымдарының болуы;
- осы кеңістікті тек әлеуметтік талапкерлердің даралық көмегімен қатар, билік құрылымдары арқылы ұйымдастыру жайттары.

Білім беру кеңістігін дамытудың маңызды аспектілерінің бірі ретінде оқытушы мен студент арасындағы зияткерлік қарым-қатынас көрініс табады. Қарым-қатынастың сан алуандылығы (студент – оқытушы, студент – оқу материалы, студент – студент, т.б.) білім беру кеңістігінің мәнін құрайды. Бірақ оқытушыдан студентке берілетін әлеуметтік тәжірибенің жеткізілуі бойынша мақсатты бағытталған екі ұйымдастырушы іс-әрекет арасындағы өзара қатынасы болып саналады. Бұл қатынастар олардың зияткерлік қарым-қатынастарының бар жүйесінен құралады. Білім беру үрдісінен тыс оқытушы мен студенттің өзара қарым-қатынасы болуы мүмкін емес, себебі ондай жағдайда «студент – оқу материалы» сияқты басқа қарым-қатынас түрлері білім беру кеңістігінен тыс жүзеге асырылуы мүмкін. Осыған орай педагогикалық іс-әрекет мәні студентпен оқытушы арасындағы мақсатты түрде бағытталған қарым-қатынасын ашады. Дегенмен, бұл қарым-қатынас оқу-танымдық әрекет, яғни оқыту нақты қойылған мақсатқа жетуді көздейтін әлеуметтік жоспарды орындауға бағытталған жағдайда пайда болады. Жоғары зияткерлік әлеуеті бар дара, шығармашыл, белсенді тұлғаны, барлық қоғамдық және мемлекеттік істерге белсене қатыса алатын қабілеті бар тұлғаны тәрбиелеу тек студент пен оқытушы арасындағы демократиялық стильдегі қарым-қатынас орнаған жағдайда ғана мүмкін болады [15].

Ю.Г. Фокин мен В.Д. Щадриковтің пікірінше, зияткерліктегі әріптестік қатынастары – бұл қиын әрі күрделі, ұзақ үрдіс, студенттің «тыңдадым – есте сақтадым – айтып бердім» кестесінен, оқытушы немесе курстастарымен бірге іздеу жолымен «таныдым – ұғындым – айттым – есте сақтадым» кестесіне ауысудағы ойлау өзгерісін танытатын күрделі үрдіс [16,17].

Бұндай әдістемені студентпен оқытушы арасындағы өзара әріптестікті орнату үшін қолданылады, сондықтан ондай қатынас үрдісі үшін өнермен шегаралас болатын үлкен еңбек керек. Сондықтан әрбір болашақ мұғалімнің тәрбиесін өзінің зияткерлік әлеуетін жүзеге асыра алатын қабілеті бар, әлеуметтік тұрғыдан жетілген, мәдениеті жоғары, зияткерлік белсенділігі, ғылыми дүниетанымы, гуманитарлық бағыты бар адамгершілігі жоғары тұлға ретінде дамыту қажет.

Қоғамның адамгершілік және өнегелік идеалдары тұлғаның зияткерлік даму деңгейін жан-жақты, үйлесімді толықтыратыны жан-жақты талданды. Болашақ мұғалімдердің зияткерлік әлеуетін дамытуда өнегелік және адамгершілік тәрбиелерінің тиімділігі мәдениетті

калыптастырудың бір ғана құрамдастығы, бірақ соның ішінде маңыздысы болып саналады. Болашақ мұғалімнің мәдениеті – бұл еңбек мәдениеті мен сезім мәдениетін қалыптастыратын қасиет, қабілеттердің барлығы десек те болады. Бірақ бір жайтты ескеру керек, яғни олардың негізінде дамыған болашақ мұғалімдердің мәдениетін танытатын көрсеткіштер – зияткерлік белсенділіктің жан-жақтылығын танытатын өлшемдер.

Сонымен, оқытушының оқыту үрдісінің қатарына тәрбиелік, дүниетанымдық, мәдениеттанымдық, аксеологиялық, әдіснамалық, танымдық іс-әрекеттер енеді. Педагогикалық-психологиялық мәні бар бұл іс-әрекеттер болашақ мұғалімді әлеуметтендірудің, оның зияткерлік әлеуетін дамытатын, байытатын мақсатты бағытталған үрдісі болып танылады. Жоғарыда қарастырылған педагогикалық іс-әрекеттер ЖОО-нда студенттің зияткерлік әлеуетін ашып байытуды қамтамасыз ете отырып, бүтін оқыту кеңістікте мазмұнды талдануы мүмкін. Оқыту кеңістігі студентпен оқытушы арасында өзара әрекеттестікті, зияткерлік ықпалдастықты, сонымен қатар осы ықпалдастық үрдісі арқылы жүзеге асатын студенттің әлеуметтенуін қамтиды.

1. Пидкасистый П.И., Горячев Б.В., *Процесс обучения в условиях демократизации и гуманизации школы: учебное пособие.* – М., 1991. – 475 с.

2. Зена Б.А. *Развитие культуры личности в процессе подготовки инженерных кадров.* – М., 1985. – 287 с.

3. Квасов Г.Г. *Диалектика развития личности в социалистическом обществе.* – М., 1985. – 390 с.

4. Кефели И.Ф. *Нравственность и культура поведения // Социально-политический журнал.* – 1995. – №6. – С. 8-15.

5. Подласый И.П. *Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов // В 2 кн. Общие основы. Процесс обучения.* – М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Книга 1. – 576 с.

6. Беспалько В.П. *Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалиста.* – М., 1989. – С. 7-12.

7. Крылова Н.Б. *Формирование культуры будущего специалиста.* – М., 1990. – 250 с.

8. *Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінде ұлттың интеллектуалды әлеуетін дамыту Тұжырымдамасы // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы.* – 2012. - №4(36). – Б. 3-12.

9. Кефели И.Ф. *Культурология в системе социогуманитарного знания // Социально-политический журнал.* – 1984. – № 9-10. – С. 3-9.

10. Лихачев Б.Т. *Педагогика. Курс лекций: учебное пособие для студентов.* – М.: Прометей, 1992. – 528 с.

11. Дюркгейм Э. *Социология, социальные науки // Метод в науках.* – Санкт-Петербург, 1991. – 385 с.

12. Вебер М. *Основные социологические понятия // Избранные произведения.* – М., 1990. – 450 с.

13. Парсонс Т. *Введение. Американская социология сегодня.* – М., 1972. – С. 112.

14. Макаров И.М. *Искусственный интеллект: состояние, проблемы, перспективы // Человек.* – 1995. – №2. – С. 14-20.

15. Ерментеева А.Р. *Субъект ұғымының психологиядағы әдіснамалық маңызы // «Психологиялық ғылым мен практика Қазақстан республикасы ұлтының интеллектуалдық әлеуетін табысты дамытудың негізі» атты халықаралық конференция.* – Алматы, 2012, қазан - 19. – Б. 20-24.

16. Фокин Ю.Г. *Преподавание и воспитание в высшей школе: Методология, цели и содержание, творчество: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений.* – М.: Академия, 2002. – 224 с.

17. Шадриков В.Д. *Духовность и творчество. Основные современные концепции творчества и одаренности / ред. Д. Б. Богоявленская.* – М.: Мол. гвардия, 1997. – 416 с.

Аннотация

Кенжебаева Т.Б., Д.С. Жакупова – Павлодарский государственный педагогический институт

Целостный педагогический процесс как основа формирования культуры будущих учителей

В данной статье рассматриваются с научной точки зрения подходы содержание и структура культуры личности. На основе анализа ученых описаны и уверенны по данному направлению описаны уровни и критерий развития культуры личности.

Рассматриваются комплексные научные проблемы как один из видов относительно структуры и содержания культуры личности в формирование культуры будущего учителя. Формирование культуры будущего педагога рассматривается как многоаспектная проблема. Рассматривается актуальности, социальная и научная значимость данной проблемы. Теоретическое и практическое значение данной проблемы рассматривается с точки зрения методологии. Проведен анализ необходимости рассмотрения вопросов содержания образования и воспитания, которые возникают в процессе обновления общественных институтов. Рассматриваются проблемы которые возникают от противоречий между уровнем развития культуры студентов и всесторонней подготовки специалистов.

Ключевые слова: культура учителя, учебно-воспитательный процесс, потенциал

Abstract

Kenzhebayeva T.B., Zhakupova D.S. – Pavlodar State Pedagogical Institute

Holistic pedagogical process as a basis for forming the culture of future teachers

This article discusses from a scientific point of view approaches the content and structure of culture. Based on the analysis described, and scientists are confident in this area described the levels and criteria for the development of culture. Complex scientific problems are considered as one of the forms concerning the structure and content of the personality culture in shaping the culture of the future teacher. Formation of the culture of the future teacher is considered as a multifaceted problem.

The urgency, social and scientific significance of this problem is considered. The theoretical and practical significance of this problem is considered from the point of view of methodology. The analysis of the need for reviewing the content of education and upbringing, which arise in the process of updating public institutions, is analyzed. The problems that arise from the contradictions between the level of development of students' culture and the comprehensive training of specialists are considered.

Keywords: culture of the teacher, the educational process, the potential

МРНТИ 15.01.11

А.С.Абил¹

А.М.Сугуралиева²

*^{1,2} Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Ақтөбе қ.Қазақстан*

АҚПАРАТТЫҚ –КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл ғылыми мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың психологиялық ерекшеліктері және ақпараттық технологиялардың білім беру, құралы ретінде мектептер мен жоғары оқу орындарында қолданудың тиімділігін. Сонымен қатар, ақпараттық технологияларды қолданудағы білім мазмұны мен әдістері, студенттердің тәжірибесін арттыратындығы ментіімділігі туралы айтылған.

Білімді ақпараттандырудың негізгі бағыты ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары, тиімді технологияларына сүйенген жаңа білім мазмұнына көшу болып табылса, оқыту үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияны пайдалану білім беруші және білім алушы субъектілердің қарым-қатынасының бұрынғы қалыптасқан жүйесін, олардың іс-әрекеттерінің мазмұнын, құрылымын елеулі өзгерістерге ұшыратады. Қалыпты білім беру жүйесінде «білім беруші – білім алушы – оқулық» түрінде құрылған үш жақты байланыс бұзылып, «білім беруші – білім алушы – компьютер» жүйесі пайда болды. Мұндай жүйеде білім беру оқу-тәрбие үрдісінде компьютерді қолдану оқытушының білімі мен біліктілігіне, ақпараттық құзыреттілігіне қойылатын талаптарды қайта қарап, жүйелеуді және жетілдіруді алдыңғы қатарға шығарады.

Түйін сөздер: «ақпараттық-коммуникациялық», «технологиялар», «психологиялық ерекшеліктер», «кұралы», «әдістері», «студенттер», «тәжірибе», «арттырады», «толықтырады».

Қазақстан Республикасының ірі бәсекеге қабілетті мемлекеттердің қатарына кіру мақсаттары елде білімге негізделген жаңа экономиканы қалыптастыру бойынша үлкен күш жұмсауды талап етеді. Осындай талаптың жүзеге асуы тек ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту және енгізу арқылы мүмкін болатындығы сөзсіз.

Осыған байланысты еліміздің алдында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тұтынудың және қолданудың өсу қарқынын елеулі арттыру және елдің бәсекеге қабілеттілігін ұзақ мерзімді қамтамасыз ету мақсатында ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың білім беру жүйесіне енгізуді жеделдету міндеті тұр. Қазіргі таңда аралас, яғни дәстүрлі және электрондық оқыту тәжірибеден өткізілуде. Халықаралық зерттеулерге сәйкес (Watson, John, 2008) болашақта аралас оқу түрі орта білім беру саласында басымдыққа ие болады деп күтілуде.

Білімді ақпараттандырудың негізгі бағыты ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары, тиімді технологияларына сүйенген жаңа білім мазмұнына көшу болып табылса, оқыту үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияны пайдалану білім беруші және білім алушы субъектілердің қарым-қатынасының бұрынғы қалыптасқан жүйесін, олардың іс-әрекеттерінің мазмұнын, құрылымын елеулі өзгерістерге ұшыратады. Қалыпты білім беру жүйесінде «білім беруші - білім алушы – оқулық» түрінде құрылған үш жақты байланыс бұзылып, «білім беруші - білім алушы – компьютер» жүйесі пайда болды. Мұндай жүйеде білім беру оқу-тәрбие үрдісінде компьютерді қолдану оқытушының білімі мен біліктілігіне, ақпараттық құзыреттілігіне қойылатын талаптарды қайта қарап, жүйелеуді және жетілдіруді алдыңғы қатарға шығарады.

Компьютерлік қарым-қатынас туралы айтқанда оның адам мен машинаның арасын қосатын көпір сияқты қасиеттері – интербелсенділік пен кері байланыс мәселесіне де тоқталған жөн. Алдымен жасанды қарым-қатынас ортасындағы «адам – компьютер» сұхбатының негізі болып табылатын интербелсенділікті қарастырайық.

«Интербелсенділік» (ағыл. interaction – «өзара әрекеттестік») оқытуды компьютерлендіруде өз орнын тауып, ашық білім беру тиімділігін айқындаудың басты қағидасына айналды. Іс жүзінде жаңа оқыту жүйелеріне сапалы баға бергеннен кейін, оларда интербелсенділік қағидасы қаншалықты жүзеге асқаны талданады. Осы айтылғандарға Ғаламтор желісінде жасалған оқу-ақпараттық орта (ОАО) немесе оқу-білім беру ортасы мысал бола алады. Мысалы, Paulsen бойынша компьютерлік-жанана байланысқа негізделген «педагогикалық техника» тұрпаттамасы мынандай топтамалардан тұрады: «Біркісілік», «Бірге-бір», «Бір адам – көпшілік», «Көпшілік – көпшілік». Осы байланыс әдістерінің аттарынан дүниежүзілік желідегі интербелсенділік негізіндегі байланыстардың алуан түрлілігін көруге болады.

Кез келген электронды оқыту құралының (ЭОҚ) білім беру ортасында да интербелсенділік көріністері бар. Онлайн тестер мен жаттығулардың болуы электронды оқулыққа интербелсенділік сипат береді.

Көптеген ресейлік және шетелдік зерттеушілердің пікірінше, интербелсенділік оқыту бағдарламаларының сапасының белгісі болып табылады. өзара әрекеттестікті бағдарламаның әрбіреуі үшін ортақ дәрежелерде жіктеуге мүмкін болғанда ғана, әртүрлі компьютерлік бағдарламалардың тиімділігін салыстыруға болады.

Біз интербелсенділіктің екі деңгейі бар деген ойды қолдаймыз, біріншісі – микродеңгей, ол компьютермен жұмыс кезіндегі «кері байланыс» сияқты, екіншісі – макродеңгей, телекоммуникация негізінде реттелді байланыс.

Кері байланыстың көмегімен оқытуды бақылаудың көп нұсқасын ұйымастыруға болады – тестілерді жылдам бақылау, қашықтан оқыту жағдайында білім алушы электронды пошта арқылы жауап бергенде мерзімі өткен бақылау.

Біздің ойымызша кері байланыстың алар орны ерекше, өйткені оның көмегімен дәріс алушының кез келген әрекетін жандандырып, оған жылы лебізге толы түсініктемелер мен нұсқаулар арқылы рухани қолдау жасалады. Кері байланыс негізінде «білім алушы – компьютер» сұхбатында компьютерді пайдаланушының әрекетіне деген кері жауабы қалыптасатынын да айта кету керек. Интербелсенді сұхбатта ақпаратты мультимодальды ұсыну нәтижесінде оқу-танымдық және сөйлеу-ойлау іс-әрекеті жандана түседі.

Ақпараттық – коммуникациялық технологияларды білім жүйесінде тиімді қолдану үшін ең алдымен олардың дидактикалық қызметтерін айқындап алу қажет. Оларды әртүрлі білім беру өрістерінде қолдану туралы зерттеушілер (А.А. Ахаян [1], Н.М. Магомедов [2], И.А. Мизин [3] т.б.) тәжірибесі көрсеткендей педагогикалық әрекетті жетілдіруге мүмкіндік береді. АКТ-ның көмегімен оқытылатын сабақтар білім алушыларға шығармашылық серпін бере отырып, жылдам кеңес беруді және өзара ақпаратпен, ойлармен, жоспарлармен алмасуды ұйымдастыруға жағдай жасайды.

Ақпараттық технологияларды қолдану кезінде:

- оқу түрткісінің кемшіліктері себеп болған пәндік қиыншылықтар ығыса түседі;
- оқушылар компьютер қатысқан сабақтарға көбірек қызығып, олармен жұмыс істегенде өздерін ыңғайлы сезінеді;
- оқушылар арасындағы, оқушылармен компьютер арасындағы қатынастың сипаты өзгереді;
- топтың ауызбірлігі артып, өзін-өзі және басқаларды сыйлаумен қатар, сыншыл көзқарас, өзінің және басқалардың мүмкіндіктерін, сондай-ақ компьютердің де мүмкіндіктерін дұрыс бағалай алу қабілеті артады;
- компьютерлік желіде (мысалы, Ғаламторда) жұмыс істегенде, аса маңызды әлеуметтік дағдылар қалыптасады: әдептілік, жауапкершілік, басқа адамдардың ұстанымын ескере отырып, өз мінез-құлқына ие болу – қарым-қатынастың гуманистік түрткілері.

Оқу-танымдық және іздестіру-нәтижелі іс-әрекеттің табысты болуы елгезек және ықылас танытатын, бойында жеке тұлғалық құндылық пен адамгершілігі бар, өзін-өзі бақылау, саналы түрде өзін-өзі реттеу қабілеті бар белсенді оқушылардың жеке тұлғасының өсуінің басты ықпалы болып табылады. Бұған қоса, өзін-өзі өзгерту сияқты жаңа қажеттілік пайда болады. Мұғаліммен пен оқушы арасындағы ескіден қалған қарым-қатынас түрі жойылады: ол «бәрін білетін сәуегей» дәрежесінен бірлескен іс-әрекеттің жетекшісі, кеңесшісі дәрежесіне көшсе, оқушы жасы үлкеннің қолдауы мен сенім артуы арқасында өзара әрекеттестікте шын қызығушылық танытып, ықылас білдіреді [4].

Мұғалім қайткенде де оқушының өзіне деген сенімін жоғалтып алмау керек: тез арада өзін-өзі көрсете алу, өз ойын білдіре алу үшін жағдай жасап, өзін-өзі таныстыру үшін қолдау көрсету керек, ұстаздың, жұмыс жетекшісінің, басты мақсаты – мұғаліммен мен оқушының өзара әрекеттестігі «субъект-субъектілік» қатынас жағдайында орын алатын ынтымақтастық құру. Сонда ғана оқушыға өзін-өзі бағалау, өзін-өзі талдау, өзін-өзі тану қажеттілігі қайта-қайта пайда болып, солардың негізінде ол өзіне және серіктестеріне қатысты өзін-өзі өзгертуді қабылдайды немесе бас тартады.

Осылайша, мультимедиа технологияларының сан алуан түрлерін кешенді түрде қолдану, жетекші-педагогтан бастап қарапайым оқушыға дейін, барлық қолданушылардың өзара қарым-қатынасының дамуына ықпал етеді, ол оқушыға өзін-өзі таныстыруға бар күш-жігерін салып, өз қабілетін жандандыруға мүмкіндік береді, ол мұғалімнің қолдау көрсетуі арқылы өз мүмкіндіктерін, өз адамгершілігі мен құндылығын танып, өзін-өзі өзгертеді.

Ақпараттық технологиялар үш топқа бөлінеді: сақтаушы, ұтымды етуші және жасампаздық (шығармашылық). Ақпараттық технологиялар еңбекті, уақыт пен заттық қорларды үнемдейді (принтер, сканер, ксерокс).

Ұтымды етуші ақпараттық технологиялар дегеніміз – іздеу мен тапсырыс берудің автоматты жүйесі (кітапханада кітапты іздеу жүйесі). Жасампаздық (шығармашылық)

ақпараттық технологиялар адамды ақпаратпен жұмыс үрдісіне енгізеді (мәтіндік редактор).

Ақпараттық технологиялардың көмегімен пайдаланушыға ақпаратты жеткізіп қана қоймай, оны алуға да болады. Ақпараттық технологиялар кез келген жерде және кез келген уақытта оқытуға мүмкіндік береді, бұл оларды білім беру өрісіндегі оқу материалдарын оқытудың аса қуатты құралына айналдырады. Көптеген мамандардың ойынша, жаңа ақпараттық технологиялар оқыту ісіне жаңашылдық енгізуге мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялар балаларға белсенді әрі тәуелсіз оқушы болуға көмектесіп, бір-бірінен үйренуге, аса мол ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік береді [5].

Ақпараттық технологияларға білім беру қорларына қол жеткізуге мүмкіндік беретін құрал деп қарауға болады. Білім беру жүйесін ақпараттандырудың қарқынды үрдісі ақпараттық технологияларды көптеген сабақтарда қолдануға мүмкіндік береді. Ақпараттық технологияларды пайдаланудың арқасында білім беру үрдісіне қолдау жасалады, пәндік саланың оқыту шарттары мен ерекшелігін ескере отырып, білім берудің ағартушылық, дамытпалы және тәрбиелік мақсаттарын жүзеге асыруға жағдай жасалады, оқыту үрдісінің мазмұндық және бағалау-бақылау жақтарын толықтыра түсуге болады.

Ақпараттық технологиялардың өзіне тән ерекшеліктері мектептерде білім беру мақсаттарын жүзеге асырудағы оның орнын бағалауға мүмкіндік береді. Біріншіден, ақпараттық технологиялар материалды оқып-білудің мазмұны мен әдістемесін толықтырады, ол оқушының сезімдік тәжірибесін байытып, жүйлендіру мүмкіндігін арттырады. Әсіресе, шынайы оқу жағдайында материалды қабылдау мүмкін емес немесе қиындық тудыратын кездерде.

Екіншіден, ақпараттық технологиялар оқуда қиындықтарға кезігетін оқушыларды да, озат оқушыларды да жеке-дара оқыту үрдісі үшін жағдай жасайды.

Үшіншіден, баспа оқулықтарына қарағанда көрнекілік деңгейі айтарлықтай жоғары. Өйткені жоғары деңгейдегі бұл көрнекілік анимация, дыбыс, видеоүзінділер көмегімен орындалады.

Бұған қоса, ақпараттық технологиялар арқасында мұғалімнің жағымды зияткерлік оқыту ортасын жасауға мүмкіндігі пайда болады, бұл үлгерімі жақсы оқушылар үшін аса қажет.

Ақпараттық технологиялар бірнеше дидактикалық қызметті атқарады:

- білім беру;
- дамытушылық;
- тәрбиелік.

Білім беру қызметі төменгі сынып оқушыларының одан әрі білім алуға, жаратылыс-ғылыми және қоғамтану мазмұнындағы білімді игеруге даярлығын қамтамасыз ететін білім-білік және дағдыларын қалыптастыруға бағдарланған.

Дамытпалы қызметі қоршаған әлемді оқып-білу барысында оқу іс-әрекетінің аса маңызды бөлшектерін қалыптастыруға бағдарланған. Оқушылардың ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жұмысы нәтижесінде оқытудың дамытпалы тиімділігі артады: қабылдаудың, елестетудің, ықылас-зейіннің, есте сақтаудың, әсіресе, ойланудың сапалық сипаттамалары қалыптасады.

Тәрбиелік қызметі қоршаған ортамен, оның эстетикалық, адамгершілік, әдептік және құқықтық ережелерін сақтай отырып, дұрыс арақатынас орнатуға мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялармен жеке-дара жұмыс істеу мүмкіндігі оқу-танымдық түрткінің дамуына, жеке тұлға ретінде саналы түрде табиғи және әлеуметтік ортаның ережелерін қабылдауға жақсы жағдай жасайды.

Ақпараттық технологияларды қолдана отырып мұғалім мынадай мақсаттарды көздейді: *біріншіден*, оқытудың негізгі құралдарына мазмұндық және технологиялық қолдау жасау, білім қалыптастырудың көрнекілік негізін күшейту. *Екіншіден*, білім алушылардың жалпы мәдениетін, білімпаздығын қалыптастыру, жағымды зияткерлік оқыту ортасын жасау. *Үшіншіден*, оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру, өз бетінше білім алу

дағдыларын қалыптастыру. Төртіншіден, оқушылардың танымдық қызығушылықтарын дамыту, мамандыққа баулитын пәндерді оқуға деген қызығушылықтарын арттыру [6].

Сонымен, білім беру жүйесін ақпараттандыру қазақстандық үшін білім беруде үлкен перспективалар ашады. Соңғы жылдары компьютерлік, телеқатынастық техника мен технологиялардың қоғам өміріндегі рөлі мен орнында түбегейлі өзгерістер болды. Ақпараттық және телеқатынастық технологияларды игеру қазіргі заманда әрбір жеке тұлға үшін оқу және жазу қабілеті сияқты сапалармен бір қатарға және әрбір адам үшін қажетті шартқа айналды. Алынған білім мен дағдылар бұдан әрі көптеген жағдайда қоғамның даму жолдарын анықтайды.

1. Апатова Н.В., Гончарова О.М. Информатика для экономистов. – К.: Центр учебной литературы, 2011. – С. 456.

2. Волков В. Информатика в психологии скачать. – СПб.: Питер, 2011. – С. 576.

3. Тыщенко О.Б., Уткес М.В. Границы возможностей компьютера в обучении // Образование. – 2002. - №4. - С.85-91.

4. Сейтенова С.С. Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетінің педагогикалық психологиялық мәселелері Статья. Изденіс. №1, 2011 жыл 224-227 б.

5. Сейтенова С.С. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту мәселелері. Мақала. «Жастар және қазіргі заманғы әлемдік мәселелер» Рес. зыл. – практ. конф. – Қарағанды 2011 ж 115-118 бет.

6. Сейтенова С.С. Білім беру жүйесінде ақпараттық – коммуникациялық технологияларды дамытудың маңызы Международная научно-практическая конференция «Проблемы совершенствования обучения математике, физике и информатике в школе и вузе». Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Институт математики, физики и информатики) по плану мероприятий Министерства 2014.

Аннотация

Абил А.С, Суғуралиева А.М. – АРГУ им.К.Жубанова

Психологические особенности применения информационно-коммуникационных технологий

В научной статье рассмотрены психологические особенности применения информационно-коммуникационных технологий, возможности эффективного применения информационных технологий как средство обучения в школах и высших учебных заведениях. Кроме того, анализируются содержание и методы применения информационных технологий в образовании, в целях увеличения эффективности обучения и повышения опыта студентов.

Развитие информатизации образования в соответствии с требованиями общества XXI века и содержание образования основанное на эффективные новые технологии в процессе обучения, подвергают существенным изменениям ранее сложившуюся систему, содержание и структуру использования информационно-коммуникационных технологий обучающийся образовательных субъектов и их взаимодействия. Изменилась традиционная система образования «обучающий – обучающийся – учебник», созданный в виде трехсторонней связи возникла новая система «обучающий – обучающийся – компьютер». Работа в такой системе образования, ставит первоочередной задачей в учебно-воспитательном процессе пересмотр требований к информационной компетентности преподавателя, совершенствование и систематизацию его квалификации в образовании и применении компьютерных технологий.

Ключевые слова: «информационно-коммуникационные», «технологии», «психологические особенности», «средства», «методы», «студенты», «практика», «увеличивает», «дополняет».

Abstract

Abil A. S, Suguralieva A. M. - ARSUName after K.Zhubanov

Psychological peculiarities of application of information and communication technologies

In the scientific article it is information-communication technologies, application of technologies and features of psychological education as a means of application efficiency in schools and higher educational institutions. In addition, the application of information technology in the contents and meth-

ods of education, experience, and students said about increasing efficiency. In accordance with the requirements of the society of the XXI century and the main directions of development of education Informatization, implementation of new technologies based on effective educational content in the learning process the use of information and communication technologies student educational entities and relations previously existing systems, their operations, contents and structure puts substantial changes. In the normal system of education «of education - the student – textbook», created in the form of a triangular connection with the violation – the student – computer» system.» In such a system of education in the educational qualification process of teacher education and the use of the computer to review the requirements to information competence, improvement and systematization brings to the fore.

Keywords: «information and communication», «technologies», «psychological characteristics», «tools», «techniques», «students», «practice», «increase», «supplements».

МРНТИ 15.01.17.

А.С. Мусралина¹

С.Т. Накешева²

*^{1,2}Актюбинский Региональный Государственный университет им. К.Жубанова,
Актобе, Казахстан*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ SMART-ТЕХНОЛОГИЙ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ БАРЬЕРОВ СТУДЕНТАМИ В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена вопросу преодоления психологических барьеров в результате использования информационных технологий на занятиях по иностранному языку. В частности авторы рассматривают возможность использование Smart-технологий в обучении английскому языку студентов неязыковых факультетов. *Языковой барьер — это психологический дискомфорт, вызванный боязнью показаться смешным и нелепым в глазах собеседника.* Использование компьютерных программ и Интернет-ресурсов не только помогают в преодолении психологических барьеров, но и позволяют решать преподавателю такие задачи как: активизация деятельности каждого студента в процессе обучения и создание ситуации для их творческой активности. При правильном использовании, мобильные устройства гарантируют не только удобство и новизну, но и действенное обучение, приносящее реальные, осязаемые практические результаты современному студенту, изучающему иностранный язык. Развитие и использование Smart -технологий дают возможность максимально индивидуализировать обучение и создать новую образовательную систему, использующую простые, удобные и доступные для студентов технологии.

Ключевые слова: «психологические барьеры», «иностраный язык», «Smart-технологии», «интернет», «студент», «сайты».

В государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы отмечается, что задачами системы образования РК являются: развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности, внедрение и эффективное использование новых технологий обучения [1, 29 с.]. Благодаря инициативе Президента наше государство приступило к реализации концепции полиязычия в образовании, потому что именно полиязычие послужит укреплению конкурентоспособности Казахстана. Сейчас в нашей стране значительно увеличилось количество сфер и форм деятельности, для осуществления которых значимо владение умениями устного и письменного общения на иностранном языке. Расширение коммуникативного пространства и необходимость включения Интернет – и инновационных

технологий в профессиональный инструментарий современного субъекта деятельности повышают субъективную значимость владения иностранным языком как интериоризированным инструментом взаимодействия.

Стратегии овладения иностранным языком включают в себя глубинные психологические процессы, посредством которых студенты накапливают новые правила незнакомого языка и автоматизируют их в новых ситуациях через переработку воспринимаемого материала путем его структурного упрощения с последующим включением в индивидуальную когнитивную схему. Эти процессы характеризуются наличием сложной мыслительной деятельности с различными опорами, например с опорой на речевой слух, память, прогнозирование и внимание. Он может иметь различную сложность, начиная от выражения состояния с помощью простого восклицания, называния предмета, ответа на вопрос и заканчивая самостоятельным развернутым высказыванием [2, 253 с.].

Умение преодолевать препятствия на пути к достижению цели является показателем эффективности учебной деятельности. Зачастую препятствиями, нейтрализующими эффективность обучения в вузе, становятся психологические барьеры – психические состояния, тормозящие мыслительные процессы, не позволяя студентам полноценно проявлять свои способности, реализовывать приобретенные знания, умения, навыки. Вследствие повышенной тревожности, боязни неудачи, низкой самооценки студенты с трудом принимают самостоятельные решения, болезненно реагируют на непредвиденные ситуации, не способны полноценно общаться, решать конфликты. Субъективно психологические барьеры учебной деятельности могут переживаться студентом как: неверие в свои силы; зажатость, боязнь сделать ошибку; систематическую неспособность выполнить требования преподавателя при осуществлении какого-либо вида речевой деятельности; отсутствие интереса к языку, нежелание заниматься им; нежелание во время занятия вступать в контакт с педагогом и одноклассниками. Барьеры обучения иностранному языку подвергались классификации. Так, Т.В. Минакова приводит следующую типологию трудностей (барьеров): лингвистические (низкий уровень лингвистической компетентности обучаемых и интерференция родного языка), дидактические (доминирование в обучении какого-то одного вида деятельности – например, чтения; рассогласование между методами обучения и потребностями обучаемых), мотивационные (отсутствие интереса к языку), социокультурные (некорректное употребление лингвострановедческой и социокультурно маркированной лексики), возрастные (незнание преподавателем психологических особенностей студенческого возраста) [3]. В работе Л.В. Редькиной и Л.В. Абдалиной [4] дается ссылка на классификацию барьеров А.В. Бодрова и Л.С. Славиной, которые по источнику возникновения делятся на психофизиологические (нерефлексируемое различие в темпераментах преподавателя и студента, что создает несовпадение в скорости реакций и ориентировок в отдельных моментах процесса обучения), информационные (не адекватное возможностям студентов структурирование учебной информации, темпа ее предъявления, игнорирование когнитивных ресурсов обучаемых), оценочные (нарушение равновесия между позитивными и негативными оценками с преобладанием неконструктивной отрицательной оценки, оценка способностей, личностных качеств, возможных негативных перспектив развития и деятельности вместо оценки хода выполнения учебной задачи), смысловые (игнорирование требований преподавателя; неприятие формы выражения требований преподавателя и неприятие личности преподавателя).

В настоящее время перед высшей школой стоит задача не только модернизировать содержание учебных курсов, но и ввести новые технологии формирования коммуникативной языковой компетенции будущих специалистов. Развитие информационных технологий открыло новые перспективы для преподавания иностранных языков. Их применение повышает мотивацию и познавательную активность студентов, интерес к предмету, помогает интенсифицировать и индивидуализировать обучение, устраняет психологический барьер при использовании иностранного языка как средства общения. Особый интерес для авторов данной статьи представляют новые «умные» smart-технологии, используемые в процессе

обучения иностранным языкам, такие как вебинары, социальные сети, вики и подкасты. Smart-технологии постепенно входят в практику обучения иностранным языкам. Благодаря их доступности, мобильности, простоте использования и дешевизне в ближайшем будущем они станут привычными и естественными средствами обучения. Они не только изменяют место и качество обучения, но и влияют на процесс обучения с дидактической и методической точки зрения. [5,12.]

Первая буква S в слове SMART-обучение *Self-directed* – означает самостоятельное изучение, в котором учащийся сам планирует и изучает. Буква M слова SMART – обучение является аббревиатурой, *Motivated* – обозначающей мотивированное изучение, которое вызывает интерес у учащихся, используя разные практические задания. Буква A (*Adaptive* - адаптированный) обозначает, что на уроке индивидуальный уровень и способности учащегося принимаются во внимание. Буква R (*Resource free* – с доступными ресурсами) означает, что урок, обеспечивающий учащихся многочисленной учебной тематикой, проводится с использованием цифровых устройств в онлайн-режиме. И, наконец, буква T (*Technology embedded* - технологически оснащенный) означает, что обучение, основанное на технологиях, может быть обеспечено в любое время и в любом месте за пределами аудитории [6, с.8].

Содержательная основа массовой компьютеризации связана с тем, что современный компьютер представляет собой эффективное средство оптимизации условий умственного труда, вообще, в любом его проявлении. Есть одна особенность компьютера, которая раскрывается при использовании его как устройства для обучения других, и как помощника в приобретении знаний, это его неодушевленность. Машина может «дружелюбно» общаться с пользователем и в какие-то моменты «поддерживать» его, однако она никогда не проявит признаков раздражительности и не даст почувствовать, что ей стало скучно. В этом смысле применение компьютеров является, возможно, наиболее полезным при индивидуализации определенных аспектов преподавания.

В учебных приложениях может использоваться анимация и присутствовать элементы интерактива, обучающийся получает возможность в процессе занятий менять виды деятельности и выбирать наиболее подходящий ему формат образовательного материала. Здесь можно переключить уровень сложности, узнать значение слов без словаря, получить дополнительную информацию, используя возможности навигации. При этом не стоит беспокоиться о том, что за развлечением пропадет обучение: современные образовательные центры имеют большой опыт использования мультимедиа-приложений в преподавании, и результаты весьма впечатляют. Например, мы (авторы статьи) используем в своей практике в качестве заданий для СРС работу с сайтом lingualeo.ru, который имеет все вышеперечисленные функции. Студенты подбирают для себя материалы, которые им необходимы и, конечно же, получают от преподавателя стимулирующие дополнительные баллы. Мультимедиа позволяют сделать учебные материалы по-настоящему наглядными и интересными. Например, запоминать английские буквы гораздо интереснее, обводя их пальцем на планшете или интерактивной доске и подставляя в готовые слова с картинками. В каждом смартфоне в PlayMarketили AppStore существует множество приложений для данных целей. Нельзя обойти стороной и такой формат как обучающее видео. На первый взгляд – это уже не ново, ведь видео уроки давно используются в образовательной практике. Однако современные возможности мультимедиа и интернета расширили этот формат до интерактивного. Таким образом, видеоролики позволяют погружаться в языковую среду, проверять свои знания и разговорные навыки, получать базовую устную практику с целью избежать языкового барьера. Например, на сайтах BritishCouncil.com, busyteacher.com преподавателям можно найти подробные методические указания, упражнения для работы с тем или иным видео. Для студентов, изучающих «Профессионально-ориентированный иностранный язык» мы подбираем видеоматериал с учётом специфики факультета. И как показывает практика, студенты узнают много нового материала о своей специальности именно на уроках иностран-

ного языка благодаря актуальным видеоматериалам из Youtube. Избавиться от страха при общении можно отчасти теми же способами, что и решить лингвистическую проблему: как можно больше слушайте иностранную речь в песнях, программах, аудиокнигах – это поможет вам окружить себя английской речью. Часто нужно «наслушать» достаточно, чтобы, наконец, решиться заговорить. Для этих целей мы со студентами используем популярное нынче приложение Instagram, с такими аккаунтами как @englishtochka, @englishwithmusic. Традиционные формы контроля можно заменить на более интересные виды, используя те же современные гаджеты. Для организации нестандартных форм контроля можно использовать такие программы, как getkahoot.com, triventy.com. Эти программы подразумевают использование интерактивных досок и смартфонов. Тесты преподаватели могут составить сами или выбрать из готовых, исходя из целей, уровня подготовленности, индивидуальных особенностей студентов. Студенты, принимая участие в подобных интерактивных формах контроля, забывают о своих комплексах, для них это увлекательная игра, совсем не похожая на обычное бланочное тестирование.

Чтобы говорить на другом языке, на нем нужно именно разговаривать. И чем больше – тем лучше. Если на каждом занятии проговариваются фразы, обсуждаются целые темы, то в результате учащийся перестает судорожно подбирать каждое слово и, не задумываясь, произносит уже усвоенное. Именно так, при помощи практики преодолевается языковой барьер. Причем практика должна быть постоянной. По мере углубления знаний, увеличения активного словарного запаса общение станет более интересным и развернутым, займет уже больше времени. Для лучшего погружения в язык можно прибегнуть и к изучению английского языка онлайн, использовать ресурсы глобальной сети: смотреть англоязычные каналы, слушать и повторять музыку на английском, смотреть фильмы без перевода, сидеть в чатах, где основные посетители – носители английского языка. Такие занятия позволяют не забывать о любимом языке даже дома, где языковая среда для его изучения отсутствует. Развивающие технологии обучения служат основанием для создания психологических условий преодоления психологических барьеров у студентов при обучении иностранному языку; способствуют снятию эмоционального напряжения, неуверенности и скованности в различных ситуациях общения на занятиях по иностранному языку, устранению смысловых преград при аудировании иноязычной речи, повышению психологической устойчивости, самооценки и мотивации студентов в процессе овладения иностранным языком; эффективность освоения иностранного языка студентами повышается за счет усиления внутренней мотивации, повышения самооценки в изучении иностранного языка, формирования умений прогнозирования и проектирования развития внутреннего потенциала в преодолении психологических барьеров.

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстана 2011-2020 годы. – Астана: Фолиант, 2010.

2. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка: учеб. пособие для вузов. 2-е изд., стереотип. М.: Дрофа, 2007.

3. Минакова Т.В. Снятие трудностей в изучении иностранного языка как условие развития познавательной самостоятельности студентов // http://vestnik.osu.ru/2001_1/12.pdf

4. Редькина Л.В., Абдалина Л.В. Общая характеристика психологических барьеров в изучении иностранного языка и здоровье студента // http://cyberleninka.ru/article/n/obschaya_kharakteristika_psihologicheskikh_barьерov_v_изучении_иностранного_языка_и_здоровье_студента/

5. Т.Л. Герасименко, И.В. Грубин, Т.М. Гулая, О.Н. Жидкова, С.А. Романова. Smart-технологии (вебинары и социальные сети) в преподавании иностранного языка в неязыковом вузе. «Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО.» №5, 2012.

6. Smart Learning Programme for Specialists of the Republic of Kazakhstan (Professional development for teacher based on Smart Learning) Korea Soongsil University, 14.05-23.05.2014

Түйіндеме

Мусралина А.С., Накешева С.Т. – Қ. Жұбанов атындағы АӨМУ

Smart-технологиялардың қолдануы шетел тілін оқу барысындағы студенттердің психологиялық кедергілерін жеңу тәсілінің бірі

Бұл мақала шет тілі сабағында ақпараттық технологияларды пайдалану көмегімен психологиялық кедергілерді жою тақырыбына арналған. Атап айтқанда, авторлар тілдік емес факультеттерінің студенттеріне ағылшын тілін оқытуда Smart-технологияларды қолдану мүмкіндігін талқылайды. Тілдік барьер – бұл психологиялық ыңғайсыздық туындауы, әңгімелесіп тұрған адамның алдында күлкінішті және қолапайсыз болып көрінуі. Компьютерлік бағдарламалар мен интернет-ресурстардың қолданысы психологиялық кедергілерді жойып қана қоймай, оқу барысында әрбір студенттің белсенділігін арттырып, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға қолайлы орта жасайды. Дұрыс пайдаланған жағдайда, мобильді құрылғыларыңғайлылығы мен жаңалығымен қатар нақты, елеулі практикалық нәтижелер көрсететін пәрменді оқытуды кепіл етеді. Smart –технологиялардың дамуы және қолдануы оқыту үдерісін барынша жеке келеуге және қарапайым, ыңғайлы және студенттер үшін қол жетімді технологияларды қолдана отырып, жаңа білім беру жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: «психологиялық кедергілер», «шетел тілі», «Smart технологиялар», «интернет», «студент», «сайттар».

Abstract

Musralina A.S., Nakeshewa S.T. – ARSU named after K. Zhubanov

The usage of SMART-technologies as one of the ways of overcoming students' psychological barriers in learning a foreign language

The article is devoted to the question of overcoming the psychological barriers as in the use of information technologies at the lessons of foreign language. In particular, the authors consider the possibility of using the Smart-technologies in teaching English language to students of nonlinguistic faculties. The language barrier is a psychological discomfort caused by the fear of appearing ridiculous and ridiculous in the eyes of the interlocutor. In fact the use of computer programs and Internet resources help not only in overcoming the psychological barriers, but also allow the teacher to solve such tasks as: enhancing the activity of each student in the learning process and the creation of a situation for their creative activity. With proper use, mobile devices guarantee not only convenience and novelty, but also effective training that brings real, tangible practical results to a modern student learning a foreign language. The development and use of Smart technologies make it possible to maximally individualize learning and create a new educational system using simple, convenient and accessible technologies for students.

Keywords: «psychological barriers», «foreign language», «Smart-technology», «Internet», «student», «sites».

МРНТИ 15.01.11.

L.S. Sidorova¹

¹ "Turan" University

Almaty, Republic of Kazakhstan

**SPECIAL ASPECTS OF WOMEN'S SELF-REALIZATION IN EARLY ADULTHOOD:
ISSUE AND RESEARCH METHODS**

This article poses the problem of studying the aspects of women self-realization during early adulthood. Also, the results of the first stage of the study, including data on the aspects of psychological problems in women with different social role structures (integrative status) and the methodology of the second part of the study, including qualitative and quantitative methods of measuring personal factors of self-realization, are presented. By the time of the 30-year boundary, many women face the first crisis of adulthood, which is often presented as dissatisfaction with their social roles, their unfulfilled self-realization, loss of meaning in what they had lived before, the search for new life guides. It is possible to refer crisis of the current

integrative status as universal for all structures of social roles' types. The most expressed psychological sex roles' conflicts were revealed at the group of the mixed and professional implementation representatives.

Keywords: women's self-realization, early adulthood, integrative status, personal factors, gender role, crisis of 30 years

Most of the requests for psychological help fall on the periods of psychological crises of different etiologies, and the overwhelming majority of those who seek psychological counseling help are women. We have been studying socially-psychological aspects in women self-realization since 2008. The relevance of the research topic is determined by a fundamentally new way of a woman existence in modern society. Changing the place and role of women in society is associated with the fragmentation and contradictoriness of its existence, when the plurality of spheres of its activity destabilize its once stable unambiguous identity – the mistress, the mother, the wife.

Given an impressive number of gender studies, works built on a psychological paradigm are still few. We study the gender role of women in the context of comparing different types women, rather than comparing women with men and methodologically based on the gender role approach [1, p.127], as well as on V.V. Kozlov's theory and practice of integrative psychology [2, p.69].

Aspects of modern women life is the multiplicity of fields of their self-realization. Along with the preserved patriarchal attitudes that the family is the main place for women realization, since the mid-20th century the practice of including women in social activities has been developing at a rapid pace.

At the same time, modern gender stereotypes broadcast as expectation from women at the same time a good performance of the roles of the wife and mother, as well as the employee, the professional, the success in everything. Especially this requirement is shown in the urban environment, where women after receiving an education, aspire to be financially independent, build a career, find their place in the social organism, and not just in the family.

The complexity in the combination of different social roles in women is mostly studied in sociology and gender studies, and the psychological approach is not often used. Researchers agree that women who do not agree with the patriarchal attitudes, which they are facing primarily in their family and in the workplace, are most prone to intrapersonal gender conflicts. These social regulations encourage women to be demanding of their own achievements, and lead to an intrapersonal gender conflict, which was identified by the researchers as “a role conflict of a working woman”.

In addition, the aspects of self-realization and life plans for women are influenced by the factor of limited fertile age. Given that this biological factor in recent decades has lost its importance due to the development of reproductive medicine, still this factor will be significant in the foreseeable future. These stereotypes and expectations, as well as biologically limited time for the birth of children, burden the young woman with the responsibility “to be successful both in career and in the family”.

By the time of the 30-year boundary, many women face the first crisis of adulthood, which is often presented as dissatisfaction with their social roles, their unfulfilled self-realization, loss of meaning in what they had lived before, the search for new life guides.

There are a few basic strategies of fulfillment in women's main spheres of life within the period of overpassing 30 years: “or-or” (when, first, the career is being done, and then a woman intends to have a family, or vice versa), “and-and” (when both spheres are fulfilled simultaneously), and, the researchers also distinguish a kind of “a bad egg” – the ones who do not know what to engage in and lead a relaxed existence changing men and occupations.

Frequency of having psychological aid in matters of self-fulfillment within women overpassing 30 years sets a challenge of creation of the adequate to request psycho-corrective and psycho-therapeutic activities which meet the contemporary reality.

The term “self-fulfillment” had been reviewed in works of the native thinkers since the 80th of XX century and is considered as the eliciting of one's own essential strength in activity. In the

late researches dedicated to self-actualization and self-fulfillment a new conception of the progressive, action-oriented and integral individual is provided (Kozlov V.V., Korostylyova L.A., Zaitseva Y.E.) [4]. “Self-fulfillment” is interpreted as an aspiration of individual to the most entire opening of his potential (Kozlov V.V., Obozov N.N.) and as the supreme value and the purpose of human life.

Our research is methodologically built on the Kozlov’s theory of integrative psychology of the individual, on the existential-humanistic ideas of psychology, on the sex-role concept, on the E.Deci’s and R.Ryan’s self-determination conception, on the S.K.Nartova-Bochaver’s theory of subjective psychological space and psychological sovereignty of the person.

Self-fulfillment is being understood as the process of the self-realization where the individual rolls-out his own life potential based on his values and life-purposed orientation.

Professional roles and patterns of intersex relations are being developed within the period of emerging adulthood. Thus, particular development pathway or life prospect are going to be an outcome of the developmental age. Answering the questions as – who do I want to be, what kind of way of living do I want to lead, what kind of relations, family, occupation, lifestyle do I want to have – the individual defines his future and sets particular goals regarding to his development.

In the united environment we can observe how each individual specifies and chooses the different objects of identification and allocate them to himself (H.Heft, L.Maxwell, S.Clayton). Ones decide to be an actor, other ones – to be a mother of a big family or to be a president, another one decides to be a cooker. By V.V.Kozlov, the expansive tendency of individual is being figured out, on a scale of chosen objects and goals.

Lifestyle and occupation variety of women show the large discretion and self-fulfillment variability that appear nowadays. The scale of chosen objects defines the potential scale of fulfillment of individual, and its specification (the quality of objects) defines penchant for self-fulfillment. For example, a mother-heroine is a perfect example of the self-fulfillment in motherhood, or, a company president is a good example of expansion of individual in social space.

Acquisition of the environmental objects is the instrument of self-fulfillment, and difficulties with self-fulfillment can be judged in the context of appropriation of taken objects with values of individual.

The research of the self-fulfillment characteristics of women is conducted in several stages. In the first stage of research we led the psycho-corrective trainings for participated women with the problem in different spheres of self-fulfillment. The object of the research: the social-psychological characteristics of women self-fulfillment in connection with their integrative status (main social role). Focus group: women with different structure of social roles (traditional, professional and mixed) within 27-35 years, all are 47 women.

On this stage of research we used mainly methods of good quality: questionnaire, conversation, social-psychological training based on methodology of the integrative psychology, inner observation (self-observation), overt observation, stories about yourself in oral (biographic method), analysis of the results of trainings.

Selection for the training program was conducted on the results of the questionnaire. The criterion of the selection was women’s understanding of their psychological troubles in fulfillment of their social roles and dissatisfaction in self-fulfillment. The respondents who had low or average level of satisfaction with their lives were offered to participate in the training program to revise self-fulfillment in different fields of life, actualization their values and fulfill those values in life. Psychological troubles were experienced by participants in varied degrees: from the frustration of some needs to deep crisis. Groups were formed on the principal of including in it women with traditional, professional and mixed (which combine family and professional roles) types of structure of social roles.

Methods of this stage: questionnaire, conversation, social-psychological training based on methodology of the integrative psychology, inner observation (self-observation), overt observa-

tion, stories about yourself in oral (biographic method), analysis of the results of trainings. All the outcomes of this stage of research are reflected in Master's Research Paper "The social-psychological characteristics of self-fulfillment of women" and in the articles [5, 6, p.54-57].

The key findings on the first stage of research:

1. Peculiarities of the women Integrative status (IS):

a) IS, at least, coincides with one of the woman's roles which is considered to be as a meaningful in this stage of her life.

b) Women's IS changes during living and undertaking new gender roles. 42,5% of women in the selection had changed all three main types of structure of social roles within 5 years. These data is consistent with the results of foreign researchers (G.Shikhi) about that familyhood-oriented women at the age of overpassing 30 years start to set and achieve their professional goals in a greater extent. At the same time, as a rule of thumb, those who worked hard all that time try to put their energy into the field of marriage and family.

c) Role position and integrative status of woman who combines in herself different roles is very dynamic. With her family she is a mother and wife, at work – she is a professional. The correlation of these roles in woman self-consciousness defines her integrative status (main representation).

d) Transformation of woman's IS can occur by varied internal and external reasons: a) biological factors; b) social-economic factors such as enforced leave, losing or getting a new social status; c) psychological factors such as changing of needs and motives of the activity in consequence of realization of an old motives of individual development.

e) Women's IS with several roles can be called "combinative". In temporal relation a woman might be much busier with out-of-family roles, but her main purpose and value is only material welfare of her family.

f) IS and 30-year-crisis. Blur and variability of women's IS assists to internal role conflicts and exacerbate the passing of 30-year-age crisis. IS and a structure of social roles are being transformed during the period due to the crisis of previous way of existence, unachieved goals and intentions, influence of social and biological factors.

2. Assignment of the identified problems of the three groups of women: traditional, professional, mixed – are reflected here.

From 20 to 23,3% of selection have a role conflict of the operating woman and crisis of the integrative status, the divorced women raising children aim to establish a complete family (mixed type). The same quantity of women of the professional type has a crises of their integrative status of the professional and feel neediness in a family. An after-divorce syndrome (mixed), crises of traditional roles, intension to extension of spheres of implementation (traditional), crises of professional implementation and search of a new field of professional realization (professional), psychological states caused by adaptation to new roles of mother and the wife (traditional) are presented in 7 – 9% of the selection. Only 2,1 – 4,2% of selection (traditional type) have a rejection of the wife and/or mother's roles and after-divorce syndrome (the woman become chapter of an incomplete family).

It is possible to refer crisis of the current integrative status which is shown in desire to expand or change the sphere of implementation to a perspective, universal for all structures of social roles' owners. This crisis is revealed in group of the professional implementation by women as feeling of emptiness, uselessness, a female implementation failure, and the woman with crisis of the integrative status "mother" or "wife" opposite, can feel frustration, the internal conflict because of an implementation failure as persons as professional.

The most expressed psychological sex roles' conflicts were revealed at the group of the mixed and professional implementation representatives. The women who are implemented in traditional patriarchal model of women's self-realization (IS – a wife and a mother) showed the low level of the internal conflicts, that can be explained by the definiteness and traditional character of their life's model.

There are psychological problems specific to different types of role structures. For example, “the conflict of the working woman” was revealed only in group of the mixed type, mainly in subgroup with a priority of family roles.

The following psychological problems can be general for all types: the crises connected with transitional conditions, change of roles: after-divorce crisis, development of new roles, a problem of acceptance of a role. The after-divorce syndrome can be considered in the context of our approach as a method of adaptation to change of a social role and the status.

The methodology of the training approved by us created on model of a work with crisis conditions (Kozlov V.V.) confirms the efficiency of work with the personal values as a basis of psychological assistance during the work with the crisis personality.

Methodology of the second part of the research.

Next step of the studying is a development of research methodology of personal factors which promote woman self-realization in the early adulthood period. This age isn't so fully studied as, for example, the middle life crisis period, age of participants was limited 25 – 31 year according to the object of the research. The woman already gained a certain social experience to this period and it's possible to see the life pathway, certain achievements and difficulties of her self-realization.

Object of the research: personal factors of self-realization of women with various integrative status in the period of an early adulthood.

The methodology of the practical part of this research includes carrying out questioning, focus group as high-quality method, and also poll with use of a complex of the techniques directed to research personal qualities and properties, markers of self-realization of the personality as a quantitative method.

The profound questionnaire for data collection including a number of biographic questions and also open questions for a research of those aspects which are not possible to study by means of the standardized questionnaires was developed.

The questionnaire allows to collect data on objective indicators of vital model of the woman: age, age of withdrawal from a parent family, duration and quantity of the couple relations, professional training, beginning of work and marriage time, reproductive behavior, quantity of children, the integrative status (the main social role), material independence and some other.

Besides, the questionnaire contains a number of questions on a reflection the woman's life, her achievements, qualities, priorities and values. This questionnaire is the instrument of introspection and updating of a reflection on woman self-realization.

As quantitative evaluation methods of personal factors of self-realization at women seven methods were offered: A scale of dispositional vitality (Frederik, Ryan in Alexandrova L.A. adaptation); The Vital Purposes test E. Disi, R. Ryan (The Rochester University, the USA) in N.V. Klyueva and V.I. Chirkov's modification; Diagnostics of strong-willed potential of the personality; Self-assessment of masculine-feminine identity [7, p.117]; The Test the sense of life orientations, in D.A. Leontyev's adaptation on the basis of the Purpose-in-Life Test, PIL by James Krambo and Leonard Makholik; The Riff's Scale of psychological wellbeing, by Lepeshinsky N. N. interpretation; Subjective Psychological Space Test of Nartova-Bochaver S.K. [8, p.134].

The method of focus-group is chosen for the proper understanding and interpretation of the biographical answers and quantitative data obtained in an analysis result of questionnaires, and represents the group depth interview based on results of questioning.

Novelty of the research is use of the theory and methodology of integrative psychology of V.V.Kozlov in the self-realization factors' analyses, creation of the author's questionnaire on collection of information about the issue; and also in use of a questionnaire «A sovereignty of psychological space» of S. K. Nartova-Bochaver, for the first time features of self-realization will be considered in connection with the level of a psychological sovereignty of the personality.

1. Kocharyan A. S. *The personality and gender role (the masculinity/femininity complex at normal and pathology)* / Kocharyan A. S. – Kharkiv: Basis, 1996. – 127 pages.
2. Kozlov V.V. *Social work with the crisis personality* Tekst. / Kozlov V.V. Yaroslavl, 1999.
3. Shikhi G. *Age crises: Yuventa*, St. Petersburg, 1999
4. Korostylyova L.A. “*Psychology of self-realization of the personality: difficulties in the professional sphere*” – SPb, Rech Publishing house, 2005. – 222 pages.
5. Sidorova L. *To a question of a methodological basis of researches of social roles of women//Psychology of the century XX T. 2 / By Kozlov V. V. edition – Yaroslavl, MAPN, 2008, 197 pages.*
6. Sidorova L. *Research of features of social roles of young women in the context of integrative psychology of Kozlov V.V. Herald of INTEGRATED PSYCHOLOGY // Sat. Based on the international symposium of the IAPSP “Psychology of the XXI Century” in Bukhara, 2016 – 284 p. (54-57 p.)*
7. Fetiskin N. P., Kozlov V. V., Manuylov G. M. “*Social and psychological diagnostics of development of the personality and small groups: Manual*” – Moscow, 2002.
8. Nartova-Bochaver S. K. *Psychological space of the personality. Monograph.* – M.: Prometheus, 2005.

Түйіндеме

Сидорова. Л.С. – Тұран Университеті

**Әйелдердің ерте есею кезеңіндегі өзін-өзі жүзеге асырудағы ерекшеліктері:
мәселесі және зерттеу әдістері**

Бұл мақалада әйел адамдардың ерте есею кезеңіндегі өзін-өзі жүзеге асыру ерекшеліктері мәселесін ортаға салып отырмыз. Сонымен қатар, түрлі құрылымдағы әлеуметтік рөлдерге ие әйелдердің психологиялық қиыншылықтарының ерекшелігі туралы мәлімет жинақталған зерттеудің бірінші кезеңінің нәтижесі беріліп отыр және тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру факторларын өлшеудің сандық және сапалық әдістерінен тұратын зерттеудің екінші бөлігінің әдістемесі берілген. Психологиялық көмекке жүгінушілердің көбісі қилы себептермен психологиялық күйзеліс кезеңінде жүрген әйел адамдар болып табылады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі әйел затының заманауи қоғамдағы өмірінің мүлде жана әдісінен туындап отыр. Әйелдің қоғамдағы орны мен рөлінің өзгеруі әйел өмірінің фрагменттілігі және қарама-қайшылықтарымен тығыз байланысты, өйткені қазір әйелдің тым көбейген іс-әрекет аясы оның баяғы жалғыз ғана “ана-жұбай-үй иесі” рөлінен асып, тұрақсыздандыруға алып келді.

Түйін сөздер: әйелдердің өзін-өзі жүзеге асыруы, ерте есею кезі, интегративті мәртебесі, жеке тұлғалық факторлар, гендерлік ролі, 30 жас күйзеліс.

Аннотация

Сидорова. Л.С. – “Turan” University

**Особенности самореализации у женщин в период ранней зрелости: постановка
вопроса и методы исследования**

В данной статье поставлена проблема исследования особенностей самореализации у женщин в период ранней зрелости. Также приведены результаты первого этапа исследования, включающие данные по особенностям психологической проблематики у женщин с разной структурой социальных ролей (интегративным статусом) и методология второй части исследования, включающая качественные и количественные методы измерения личностных факторов самореализации. Кризис 30 лет завершает период ранней зрелости и сопровождается осознанием конечности времени жизни, пересмотром целей, признанием собственных ограничений и перспектив, необходимостью принятия одних выборов за счет других. К универсальной для всех структур социальных ролей проблематике можно отнести кризис текущего интегративного статуса, который проявляется в желании расширить или изменить сферу реализации. Наиболее выраженные психологические полоролевые конфликты были выявлены у представительниц группы смешанной и профессиональной реализации.

Ключевые слова: самореализация у женщин, ранняя зрелость, интегративный статус, личностные факторы, гендерная роль, кризис 30 лет.

МРНТИ 15.81.70

Н.Ү. Бегалиева¹

Б.М. Алипбаева²

^{1,2}Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ДЕНЕГЕ БАҒДАРЛАНҒАН ТЕРАПИЯНЫҢ МӘНІ МЕН ӨЗІНЕ ТӘН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада психология мен психотерапияның қазіргі кездегі бағыттарының бірі – денеге бағдарланған терапияның мәні мен өзіне тән ерекшеліктерін қарастырылады. Осы мәселені терең зерттеген, денеге бағдарланған психология мен психотерапияның негізін қалаушы Вильгельм Райхтың тұжырымдамасы жан-жақты талданады. Мақала шеңберінде осы бағыттың негізгі өкілдері болып табылатын А.Лоуэн, Ида Рольфтің, М.Александр, М.Фельденкрайздің көзқарастарына салыстырмалы талдау жасалады. Сонымен қатар, денеге бағдарланған терапия мәселесімен айналысқан басқа авторлардың тұжырымдамалары да кеңінен баяндалады. Денеге бағдарланған терапияны қолдану адамның өміріндегі ең басты-жан мен дене, ақылдың өзара терең байланысын сезінуге мүмкіндік беретіндіктен оның нақты қолдану аясына да көңіл бөлінеді.

Түйін сөздер: дене, бұлшықет сауыты, қорғаныш сауыты, тәннің символикалық тілі, биоэнегетика, тәннің ширығуы, босансу.

Кіріспе. Денеге бағдарланған терапияның өкілдерінің айтуынша, адамда болатын барлық 90% психикалық ауруларды оның денесіне әсер етуі арқылы емдеуге болады, сонымен қатар психосоматикалық бұзылыстар мен көптеген аурулар адамның бұлшықетінің қысылуынан пайда болады. Денеге бағдарланған терапияны қолдану, адамның өміріндегі ең басты-дене, жан мен ақылдың өзара арақатынасын сезінуге машықтандырады.

Денеге бағдарланған терапия жеке тұлғаның дамуына, оның сезімін, ақыл және дене сезімінің қалыптасуына көмектеседі, олардың арасындағы жоғалған және жетіспейтін сілтемені қалпына келтіреді, сенім мен өмір органының толық байланыста болуына жағдай жасайды және де жеке өсуіне, адамның біртұтас дамуына бірегей және тиімді әсер ететін тәсіл болып табылады.

«Дене» түсінігі – денеге бағдарланған терапия кілті. «Дене» – бұл, ядро ғана емес (нақты орган), сондай-ақ, оның уақытша өлшемі (өткен, қазіргі және болашақ) және сан түрлі құбылыстарды, соның ішінде өзегінде кеңістік, сана, мақсаты болып табылады. Өте маңызды фактың бірі, дене – адам өмірінің негізгі мәні болып табылады және өмір процестеріне өте маңызды рөл атқарады. Дене – құрсақтағы бала өмірінің бастамасы. Адам денесін дамыта отырып шындыққа жол тартады. Кейінірек орган жеке тұлға үшін негіз және оның сана ретінде «Мен» деп қабылданады. Бұл дене – сезгіштік тәжірбиесі психикалық даму мен өзін-өзі тану негізі болып табылады [1].

Негізгі бөлім. Денеге бағдарланған психология мен психотерапияның негізін қалаушы Вильгельм Райх (1897-1957) З.Фрейдтің шәкірті, оның ең алғашқы клиникалық ассистиенті. 1924 жылы Райх алғашқы оқыту психоаналитикалық институты – Психотерапия семинарының директоры болды. Ол адам ағзасының функционалды бірлігін теориялық түрде негіздеуге алғашқы рет ұмтылыс жасады.

Денеге бағдарланған терапияның негізгі өкілдері *Александр Лоуэн, Елсворт Бейкер, Ида Рольфтің, Матиас Александр, Моше Фельденкрайз, Артур Янов* және басқалар.

В.Райх өз зерттеулерінде З.Фрейдтің психоаналитикалық теориясына сүйенген. Оның алғашқы жаңалықтары мінез және бұлшықетті сауыт түсініктеріне негіздеген. Мінез ұғымы алғашқы рет 1908 жылы Фрейдте пайда болды («Мінез және анальді эротизм»). Райх осы

саладағы зерттеулерді жалғастырды және емделушімен жұмыс жасауда олардың симптомдарын талдаудың орнына мінездің табиғаты мен сипатын түсіндірген алғашқы талдаушы болды. В. Райхтың пайымдауынша, мінез-құлық балада жазалау қорқынышымен қатар жүретін қарқынды сексуалды сезімдерден туындайтын мазасыздықтарға қарсы қорғаныс құралы деп есептеді. Бұл қорқынышқа қарсы қорғаныс – нәтижесінде тұрақты, автоматты түрде әрекет ететін және өзін-өзі қабылдау мен тәннің бірлігін сезінуді бұза отырып, мінез ерекшеліктеріне ұласып кететін өзімшілдікті басу [1].

В.Райх жеке тұлғаның мінезінің физикалық аспектілеріне, әсіресе, өзі бұлшықетті сауыт деп атаған созылмалы бұлшықетті қысымдарға назар аударудың маңыздылығын айрықша баса айтқандардың алғашқысы болды. В. Райхтің пікірінше, «...бұлшықетті және мінезтану ұстанымдары рухани механизмде бірдей қызмет атқарады, бір-бірін алмастыра алады және өзара ықпал ете алады. Түптеп келгенде, олар бір-бірінен ажырағысыз және атқаратын қызметтері бойынша ұқсас». Ол адам тәніндегі тұрақты бұлшықетті қысымдарды оның мінезімен және ауыртпалықты эмоционалды тәжірибеден қорғау түрімен байланыстырып, «бұлшықет сауыт» теориясын дайындады. Райх бұлшықетті сауытқа тікелей әсер ету керек деп есептеді. Ол өзі «мінез талдауы» деп атаған өзінің талдаулық түсіндірмелерін өзі «вегетотерапия» және «биофизикалық қызмет саласындағы мінездің талдауы» деп атаған қорғаныстық бұлшықеттерге тікелей әсер етуден ерекшеледі [2].

Алдымен В.Райх мінезді психологиялық терминдермен сипаттады, кейіннен мінездік қарсылықтардың түрлі формаларын бұлшықетті сауыттың ерекше паттерндерімен байланыстыра бастады. Ол созылмалы бұлшықетті қысымдар үш басты эмоционалды жағдайды бұғаттайды деп есептеді: мазасыздық, ашу және сексуалды қозу. Қорғаныш сауыты адамның сезімдерін білдіруін шектеп және бұрмалап, оған күшті эмоцияларды бастан өткіздіртпейді. Осы қорғаныш сауыты адамның қоршаған адамдармен және табиғатпен үйлесімде толыққанды өмір сүруіне кедергі келтіріп, тұлғалық өсу үшін кедергі болып табылады.

В. Райхтың бұлшықет сауыты туралы тұжырымында, бұлшықет сауыты психологиялық сауытқа сәйкес келеді, сондықтан да бұлшықет қысымынан босану мен бұлшықет сауытын ашу шектелген либидоздық күш-қуаттың босаңсуына ықпал етеді және психоанализ үрдісіне көмектеседі, – дейді.

В.Райх бойынша терапия, көз, ауыз, мойын, кеуде, диафрагма, іш және бөксе деңгейінде пайда болатын жеті негізгі қорғану сегменттерінің *сауыттарын босатудан* тұрады. Босату жоғарыдан төменге қарай жүргізіледі (көбіне кушеткада жүзеге асады). Осылайша, Райхтің психотерапевтік идеяларының мәні адам санасының қалыпты қызмет етуін қиындататын қорғаныш механизмдеріне тәнге тікелей әсер етіп қарсыласуға болатынынан тұрады. Ол белгілі бір бұлшықет топтарының созылмалы қысымын төмендетуге мүмкіндік беретін және сол арқылы осы қысыммен тоқтатылған эмоциялардың босатылуын шақыратын арнайы терапевтік әдістеме дайындады [3].

В.Райх бұлшықетті сауыттың босаңсуы айтарлықтай либидозды энергияны босататынын және психоталдау үдерісіне көмектесетінін байқады. Ол емделушіге өзінің түрлі дене мүшелеріндегі тіршілік сезімдерін қалай тұншықтыратынын сезіндіру үшін оның дене күйін және оның физикалық әдеттерін толық талдады. В. Райх қысымды жақсырақ сезіну және тәннің осы бөлігімен байланысты эмоцияны анықтай үшін емделушілерге белгілі бір қысымды күшейтулерін өтінді. Тұншықтырылған эмоция емделушімен қабылданып және өзіндік көрінісін тапқаннан кейін емделуші өз қысымынан толықтай бас тартуына болатынын байқады. Біртіндеп Райх қысылған бұлшықеттерді онда байланған эмоцияларды босату үшін оларды қолымен уқалап, тікелей жұмыс жасай бастады.

В. Райхтің ғылыми қызығушылықтарының өсуін қарасақ, олардың тек сөздік тілге сүйенген талдау жұмысынан мінез бен бұлшықет сауытының психологиялық және соматикалық аспектілер зерттеуіне, одан кейін тек қана ағзадағы биологиялық энергияның еркін ағысын қамтамасыз етуге бағытталған бұлшықетті қорғаныш сауытымен жұмыс жасауға назар аударуға дейін дамығанын байқаймыз.

Мұнда В.Райхтің зерттемелерінде адамның бұлшықет жүйесін оның мінезтану ерекшеліктерімен байланыстыруға деген ұмтылыс бірінші рет байқалатынына назар аудару қажет. Осылайша, бұлшықет жүйесі қайсыбір индикатор, ішкі психоэмоционалды жағдайдың көрсеткіші ретінде көрініс табады. Райхпен дайындалған бұлшықетті сауыт теориясы адамның тәні мен психикалық мінезінің өзара ықпалдастығы мен өзара себепшілігі идеясын ары қарай дамытудың негізі қызметін атқарады.

В.Райхтің шәкірті және оның ізбасары *Александр Лоуэн* биоэнергетикалық талдау деп аталған теорияны даярлады. Биоэнергетика өз ойын білдіруге қол жеткізу және тәннің энергетикалық әлеуетін жұмылдыру арқылы адамның «бастапқы мәнін» қалпына келтіруге бағытталған. Лоуэн адамның өз тәнінің қажеттіліктеріне деген сергек қатынасы оны өзінің «бастапқы мәніне» жақындатады және көп адамдарға тән өзін және басқаларды жатсынды азайтады деп есептеді. «Бастапқы мән» дегеніміз – қайнар көзі қозғалыс еркіндігі және тәнде қысымның болмауы болып табылатын өмірден ләззат алу.

Биоэнергетиканың тамыры В.Райхтің тәнмен жұмыс техникасында жатыр. Ол мінез талдауындағы тәннің рөліне орталықтандырылған және өзіне дем алудың райхиандық техникасын, эмоционалды азаттықтың райхиандық техникаларының көпшілігін, тәннің энергетикалық құрсауланған бөліктері үшін қиын қалыптарды қосады. Биоэнергетикадағы психологиялық жұмыс арнайы қалыптардағы терең тыныс алу аясында қызу бұлшықеттерге жанасуды және қысымды пайдаланады. Клиент тәнді сезінуді кеңейтетін, ішкі сезімдермен пайда болған дәлдікті және психофизикалық интеграцияны дамытатын жаттығуларды орындайды.

А.Лоуэннің есептеуінше, адам өз тәнінен сезінетін және қозғалыста шығарылатын сезімдер өз эмоционалды халін түсінудің кілті қызметін атқарады. Мәселе адамдардың өз тәнінің белгілерін елемеуге дағдылануында. Олар жай ғана оны байқамайды. Адамда биологиялық энергия бар екендігі туралы постулатқа сәйкес, психологиялық мәселелер жиынтығы биоэнергетикада ағзаның энергетикалық алмасуының түрлі бұзылымдарымен түсіндіріледі: энергияның шоғырлануымен, жетіспеушілігімен немесе қайта бөлінуімен, тоқтатылуымен және т.с.с. А.Лоуэннің пікірі бойынша, невроз, торығу және психосоматикалық бұзылудың себептері тәндік шырмалушылық, энергетикалық үдерістердің бұзылуы және тұлғаның өзгеруіне әкелетін, адам ағзасындағы энергияның еркін ағысын құрсаулайтын созылмалы бұлшықетті қысымдар түрінде көрініс табатын сезімдерді тұншықтыру болып табылады [4].

А.Лоуэн адамның өмірге деген қарым-қатынасы мен оның мінез-құлқы оның дене бітімінде, дене тұрысында, ишаратында қамтып көрсетіледі және адамның физикалық параметрлері мен оның мінезі мен тұлғасының арасында тығыз байланыс бар деп есептейді [5].

Есейген тұлға тең дәрежеде өз сезімдерін білдіруді бақылай алатын да, және ішкі себептермен пайда болған ағысқа беріліп өзін-өзі бақылауды жоғалтып алатын да жағдайда. Дені сау адам «өзінің негізімен байланыста» болады және өмірден ләззат алады. Науқас ағада бұлшықетті қысым түрінде көрініс табатын және тәнде қысым зоналарын туындататын тән ебедейсіздігі кедергі келтіретіндіктен энергияның еркін айналымы жүрмейді. Терапия қысымды физикалық жаттығулардың және осы зоналардың құрсауын жоюға, бұлшықетті сауытты босаңсытуға бағытталған белгілі бір дене қалыптарының көмегімен босатуды қамтамасыз етеді [6].

Мұнда ерекше назар аударатын нәрсе, В.Райхтің идеясын дамыта отырып, А.Лоуэн өзінің терапевтік тәжірибесінде басты назарға адамның халіне белгілі бір қалыптарды қабылдаумен, кеңістіктегі тәннің орнымен, және де тәннің қозғалысымен оның тәніне әсер ету арқылы ықпал етуді алды, бұл қысылған бұлшықет топтарын босатудың және тұлғаның үйлесімсіз көріністерін жоюдың кілті болып табылады.

Ф.М. Александердің әдісі – бұл тәнді қысымнан барынша босату мақсатында тәнімізді тиімді басқару үшін ойлауды саналы түрде пайдалану тәсілі. Ф.Александердің пікірі бой-

ынша, адам белгілі бір жағдайға мән берген соң қайта тыныштық жағдайына келе алмайды. Әдетте жартылай босансу ғана орын алады және теориялық тұрғыда байсалды босансу жағдайына оралған кезде қысым жоғалып кетуі тиіс болғанымен бұлшықеттердің қалған қысымы жасырын түрде сақталады. Аталмыш тәсіл шеңберінде ауру ағзаның тепетендігін жоғалтуы ретінде қарастырылады. Әдіс адамның саналы түрде дағдылы сымбат пен жылдар бойы қалыптасқан әдетті түзете және босансыған бұлшықеттерден осы сәттегі бұлшықеттерге кері байланысты салыстыру есебінен қозғала алады. Ағзаны қызмет етудің жаңа деңгейіне ауыстыру үшін өз әрекеттерін сезіну және осы әрекеттерді жасау үшін тәнді анағұрлым тиімді пайдалану қажет [7].

Александр егер адам қозғалыстың алдында тоқтауға уақыт табуды үйренсе, онда біздің тәніміздің артық қысым туралы ескерту белгілері көбіне-көп түсінікті болады деп болжады.

Адамның қызмет ету табиғатын түсіну үшін «ақпаратты енгізу – өңдеу – шығару» формуласын Алан Бердалл өз еңбегінде адам үлгісін «биологиялық компьютер» ретінде құру үшін қолданды. Аталмыш үлгіні төменде қарастырамыз. Осылайша, Ф. Александрдің әдісі адамның когнитивті қызметіне денелілікті «жағымды жағдайда сезімдерде көрініс табатын ішкі сезімдік дерексіздіктен» түсінілетін, яғни басқаруға болатын деңгейге дейін ауыстырып, денеліліктің жұмысына араласуға, қарқынын бағыттау мен үйлестіруге мүмкіндік береді. Сөйтіп, Александр әдісі ақыл, тән және жанның өзара әрекеттестігінің жарқын мысалы болып табылады, олар бірлік пен тұтастықта болғанда адамның толыққанды әрі тиімді қызмет етуін қамтамасыз етуге қабілетті.

Моше Фельденкрайздің психотерапевтік әдісі – өзін-өзі жетілдіру немесе өзі «қозғалыс арқылы сезіну» (awareness through movement) деп атаған тұлғалық өсу әдісі. Бұл өзін-өзі жетілдірудің түрлі рухани-философиялық мектептерінде ұсынылған ежелгі шығыстық дәстүр мен заманауи батыстық психологиялық ғылымның түйісуімен пайда болған тәндік-бағдарлық психотерапиядағы негізгі, басты тәсілдердің бірі.

М.Фельденкрайз өз еңбектерінде қозғалыс бейнесі және өзіндік бейне ұғымдарын пайдаланды. Өзіндік бейне әрбір қозғалысқа тартылатын төрт құраушыдан тұрады: қозғалыс, түйсік, сезім және ой. Бұлардың бүкіл ағзаның қызмет етуіндегі рөлі туралы Фенделькрайз былай деп жазған: «Өмірді ешқандай қозғалыссыз қолдау тіпті қысқа уақытқа болса да қиын. Егер тірі ағза барлық түйсіктерден айрылған болса, онда өмір де жоқ. Сезімсіз өмір сүру шабыты жоқ; тек тұншығу сезімі ғана бізді демалуға мәжбүрлейді. Рефлективті ойдың барынша аз үлесінсіз тіпті тарақан ұзақ өмір сүре алмайды» [8].

М.Фельденкрайз теориясының орталық идеясы ағзаны бұлшықет жүйесі интеграциядағы басты рөлдердің бірін ойнайтын бір тұтастық ретінде түсіну болып табылады. Ағза біртұтастық ретінде әрекет етеді. Кез келген сәтте жүйе біршама жалпы интеграцияға ие болса, тән де дәл сол сәтте оны көрсетеді. «Теориялық тұрғыда, жүйенің құраушыларының әрбірі (түйсік те, сезім де, ой да) негізгі ретінде пайдаланылуы мүмкін, бірақ ағзада бұлшықеттердің рөлінің үлкендігі сондай, егер оларды құрылымнан шығарса, құрылымның белгілі бір әрекеттегі басқа құраушылары дезинтеграцияланады!» [9].

М.Фельденкрайз адам ағзасының қызметінің бұзылуы тек психологиялық себептермен ғана емес, сонымен бірге тәннің қалаған нәтижеге әкелмейтін әрекеттерді жасауға дағдыланғанымен де байланысты деп есептейді. Қызмет үдерісінде адам «мақсатты әрекетке» кедергі келтіретін көптеген артық, кездейсоқ қозғалыстар жасайды.

М.Фельденкрайз М.Александр сияқты, бұлшықетті қозғалысты адам әрекетінің маңызды құраушы бөлігі деп есептей отырып, мінез-құлықты өз тәнін басқарудың жаңа тәсілін үйрете отырып өзгертуге ұмтылды. Ол адамның мінез-құлығын сезімталдылықты жетілдіру арқылы қозғалысты анағұрлым жетілдірілген басқаруға үйрете отырып, қозғалыс бейнесі мен өзіндік бейнені түрлендіру жолымен өзгертуді болжады. Тәннің тұтастық ретіндегі қызмет үдерісінде қозғалыстың стандартты құрылымдарын бұзу және жаңа тәсілдерді даярлау қажет.

М. Фельденкрайздің пікірі бойынша, адамның өз әрекеттерін сезінуі басты сәт болып табылады: «тек сезіну ғана әрекетті ниетке сәйкестендіреді». Сөйтіп, адамның мінез-құлығына үлкен тиімділік беріледі. Оларға ұсынылатын жаттығулар бұлшықеттердегі тіпті ең кішкентай өзгерістерді сезіну үшін қозғалысқа күш салуды азайтуға бағытталған. Осылайша, М.Фельденкрайз кері байланысты тәннің түйсігі ретінде сөзсіз қабылдауды негіз етіп алады. Интуитивті «тән белгілерін» сезіну дағдыларын қалыптастыру сананың интуитивті-ішкісезімдік оң жақ жартышар механизмдерін шешім қабылдау үшін қолайлы жұмыс құралына айналдыруға мүмкіндік береді. «Тән белгілерін» түсіну қабылдаудың балғындығының және табиғилығының пайда болуына, мінез-құлықтың ішкі әсерлерден болуының қалыптасуына және интуитивті бастама негізінде шығармашылық қиялды ынталандыруға әсер етеді [10].

М. Фенделькрайз өз еңбектерінде біріктіруші құраушы ретінде бұлшықетті жүйе ұйғарылатын, түйсік, сезім, ой және қозғалыс кіретін адамдағы «қозғалыс бейнесі» мен «өзіндік бейнені» ерекшелік отырып, интегративті түсінікке барынша жақындайды.

Ида Рольфтің құрылымдық интеграция әдісін (немесе «рольфинг») дайындады. Райхтің психотерапевтік көзқарастарына негізделген бұл әдіс тұлғаны психологиялық түрлендіру үшін пайдаланылатын тікелей физикалық араласу болып табылады.

И. Рольфтің пікірі бойынша, жақсы қызмет ететін тән ауырлық күшіне қарамастан энергияның барынша аз шығынымен түзу әрі вертикальді болып қалады. Ол күйзелістің ықпалымен бейімделуі және бұрмалануы мүмкін. Анағұрлым күшті өзгерістер бұлшықетті қаптайтын біріктіруші қабықша – шандырда орын алады.

Құрылымдық интеграция – бұл тікелей терең ықпалмен қатар болатын бұлшықетті шандырларды терең әрі жиі ауыртатын созу арқылы тәнге дұрыс қалып пен дұрыс сызықтарды қайтаруға ұмтылатын жүйе.

Құрылымдық интеграцияның мақсаты – тәнді ең жақсы бұлшықетті тепе-теңдікке, құлақ, иық, ортан жілік және тобық арқылы түзу сызық жүргізуге болатын қолайлы қалыпқа жақын ауырлық сызықтарының ең жақсы үйлесіміне әкелу. Бұл тәннің негізгі бөліктерінің – бас, кеуде, жамбас және аяқ – салмағын теңдестіріп бөлуге, анағұрлым сәнді және тиімді қозғалыстарға әкеледі [11].

Рольфинг ең алдымен бұлшықеттер мен қаңқалық жүйені байланыстыратын және қолдайтын шандырлармен, байланыстырушы тінмен, жұмыс істейді. Рольф психологиялық жарақат немесе тіпті маңызсыз физикалық зақым тәннің кішкентай, бірақ тұрақты өзгерістерімен көрініс табатынын көрсетті. Сүйектер немесе бұлшықетті тін кішкене орнынан жылжытылады, және байланыстыратын тіндерді өсіру олардың орнына келуіне кедергі келтіреді. Сызықтардың бұзылуы тек тікелей зақымдалған орында ғана емес, сонымен бірге тәндегі айтарлықтай алыстағы нүктелерде де өтем ретінде орын алады. Мысалы, егер адам зақымдалған иығын ұзақ уақыт бойы санадан тыс есіркесе, бұл мойынға, басқа иыққа, жамбасқа әсер етуі мүмкін (аталмыш идеяның дамуын біз кинезиологиядан толықтай бақылай аламыз).

Рольфингтің мақсаты қоршаған тін дұрыс қалыпта бола алуы үшін бұлшықетті шандыр мен оның босансуымен күрделі іс-әрекеттер жасау болып табылады. Терапия үдерісі саусақтар, саусақ буындары және шынтақтардың көмегімен терең уқалауға негізделген. Осылайша, И.Рольфтің «медициналық-психологиялық» білімдер негізінде психотерапияға медицинадан алынған (қолмен емдеу) тікелей қолмен әсер етуді енгізуге деген ұмтылысы жүзеге асырылды. Осы тәсілдің түсініктеріне сәйкес, тәндік бұзылыстарды тікелей түзету психологиялық мәселелер мен олардың салдарларын шешудің кілті болып табылады [6].

Тәннің символикалық тілі. Тәннің бір емес, екі тілі бар: тәннің сыртқы тілі – ымдау және кинестетика (ишарат, сырт келбет) - әлеуметтік-коммуникативті рөл атқарады. Ал екіншісі, тәннің ішкі тілі – кинестетикалық, ішкісезімдік және терілік сезімдер, ішкі сезімнің тәндік белгілері – ішкі тұлғалық байланыс, саналық және санадан тыс үдерістер арасындағы диалог

үшін қызмет етеді. Тәннің бұл тілінде әрбір адам сөйлей алады, бірақ кез келген адам оны ести немесе тіпті түсіне алмайды. Адамның өз тәнінің тілін түсінбеуі, оның ішкі сезімнің белгілеріне назар аудармауы сияқты психологиялық мәселелер осыдан көрініс табады.

Феликс Дейчтің (F.Deutch) пікірі бойынша, психотерапияда емделуші әрдайым «екі тілде сөйлейді: вербальді және соматикалық», яғни саналы-сөзді және санадан тыс-тәндік. Осы екі айтылудың үйлесімі олардың «бірмезгілдегі өзара байланысы» (Шульц-Хенке) тәнде сақталып қалады. Бұл тек екінші (ішкі сезімдік) хабар қабылданбай – еленбей немесе түсінілмей – қалып, сәйкесінше оның күшеюі және нығаюы жүзеге асқан жағдайда ғана орын алады [11].

А.Пиздің зерттеуінше, тәннің тілі деген бұл сөз нені білдіреді? Бұл дегеніміз – ішкі сезімнің ойға салуы немесе тәндік сезімдердің белгі қызметі, олардың символикалық мәні. Тәннің тілінің өзіндік сөздігі осыдан келіп қалыптасады. Дегенмен, біздің санамызға қарата айтылған «тәннің тіліндегі сөз» тұрақты түрде айтылып тұрғанымен, адам бұл белгілерді саналы деңгейде жиі қабылдамайды. Бұл белгілер біздің санамыздың шеткі жағында, сезінудің шегінде А.Беку бойынша, автоматты ойлар деп аталатын тәндік құраушылар) болып, еленбеген сенсорлық тәжірибе (К. Роджерс) саласына түседі [12].

Ішкі сезім неге өз хабарламалары үшін көру немесе есту амалдарын емес, тәннің тілін таңдайды? Неге кинестетикалық модальдылық ішкі сезім үшін саналы «Мен» – мен тілдесудің ақпараттық арна қызметін атқарады? Іс жүзінде, мысалы, көру немесе есту сияқты басқа модальдылықтарда ішкі сезіммен өндірілетін бейнелер жай ғана сыртқы ортадан келетін сенсорлық тармақпен жабылады, «болмысты режимде» түсетін ішкі сезім белгілері, мысалы көру немесе есту ақпараттары үлкен ағында жоғалады.

Л. Марчердің «Бодинамикалық талдауы». Л.Марчер – В.Райхтің ізбасары, өз теориясында Райхтің «бұлшықетті сауыт» туралы түсінігіне сүйенді. «Бодинамикалық» (biodynamic) термині екі түбірдің бірігуінен жасалған: тән (body) + өзгеріс (dynamics), тәндік дамуды талдау деп түсініледі. Әдістің негізінде жастық дамуды (психология, анатомия және жүйкелік-бұлшықетті жүйенің жастық физиологиясы шеңберінде) тұлғалық дамумен кезеңдеп салыстыру жатыр [4]. Қандай да бір тұлғалық қасиеттердің тәнге «жалғануы» туралы түсініктерден тәндік-саналық бірліктің негізінде жататын жеке бұлшықеттердің немесе бұлшықет топтарының ауыспалы психологиялық қызметтері туралы түсінік шығады (1-кестені қараңыз). Осылайша, аталған түсініктерге сәйкес, бұлшықеттердің жағдайларын қалыпқа келтіру арқылы психологиялық мәселелерді түзету жүзеге асырыла алады. Жеке бұлшықеттердің жағдайының диагностикасы психологиялық мәселелер диагностикасы үшін де қолданыла алады [13].

Кесте 1 - Бұлшықет топтары және олардың психологиялық қызметтері

Бұлшықет топтары	Бұлшықеттердің психологиялық қызметтері
Бас, мойын	
Жалпы мимикалық бұлшықеттер	Сезімдерді, әлеуметтік байланыстарды білдіру
Көз айналасындағы бұлшықеттер	Назардың бағыттылығы және қысқа мерзімді жоспарлау
Ауыз айналасы мен тіл бұлшықеттері	Эмоционалды қабылдау
Мойынның алдыңғы жағының бұлшықеттері	Сөйлеп өз ойын білдіру
Мойынның артқы жағының бұлшықеттері	Ерік-жігер, тәкаппарлық, жағдайларды бағдарлау
Иық белдеуі пен қолдар	
Иықты бүгуші және жазушы, сонымен бірге иықты әкелетін және әкететін бұлшықеттер	Қатынастардағы жеке кеңістік

Иықты көтеретін бұлшықеттер	Психологиялық «жүкті» алып жүруге қабілеттілік
Иық ротаторлары	Өзін-өзі қорғау және басқалардың қолдауын қабылдай алу қабілеттілігі
Білекті жазғыштар	Итеру, қашықтықта ұстап тұру
Білекті бүккіштер	Тарту және ұстап тұру
Білек ротаторлары	Алу және беру
Білезік бүккіштері мен жазғыштары	Жайғастыру немесе мінез-құлықты әлеуметтік бақылау
Бас бармақ пен шынашақты қарсы қоятын бұлшықеттер	Қабылдаудың күшеюі. Жазбаша сөз.
Саусақтарды жазғыштар	Сезімтал тетік (шекараны өзгерту): «өзінен босату» қабілеті
Саусақтарды бүккіштер	Жанасу, зерттеу және ұстап тұру; алу және беру қабілеті
Аяқтар	
Санды бүккіштер	Алға қозғалуға және психологиялық байланысқа бастамалау
Санды жазғыштар	Өзін-өзі таныту, «өзінікінде тұру» қабілеті
Санды әкелетін бұлшықеттер	Сексуалды-сезімтал өзіндік сана
Сирақты жазғыштар	Өзара қатынастағы дербес шекаралар
Сирақты бүккіштер	Бағытты таңдау және алға қозғалуды бақылау
Асықты жілік бұлшықеттері	Топтық өзара әрекеттестіктегі дербес тепе-теңдік
Табан және саусақтарды жазғыштар	Шынайылықпен байланыс
Табанды бүккіштер	Өзін-өзі таныту, «аяқта нық тұру» қабілеті
Саусақтарды бүккіштер	Жермен байланысты сезіну

Л. Марчер тонус жағдайы мен бір жағынан, нақты бұлшықет пен бұлшықет топтарының күштері, екінші жағынан, адамның жағдайының психоэмоционалды аспектілері арасындағы арақатынастылықты суреттеп Гудхард пен оның ізбасарларының еңбектеріне жақындады. Бұл зерттеулер төменде айтылатын, тонус пен қандай да бір бұлшықеттердің күшінің өзгеруін бірінші кезекте физиологиялық мінездің бұзылуымен байланыстыратын қолданбалы кинезиология шеңберіндегі зерттеулерге ұқсас.

Л.С. Белгородский, М.Е. Сандомирскийдің пайымдауларына, денеге бағдарланған психотерапевтік әсер мүмкіндігін қозғалыстық психотехникалардың көмегімен клиентке өз эмоцияларын дәлірек тануға әрі ажыратуға, өзінің өткен эмоционалды тәжірибесін қайта басынан өткізуге көмектесіп, сол арқылы сана-сезімінің сферасын кеңейтуге және өзіне деген анағұрлым эмоционалды жағымды қатынасты қалыптастыруына ықпал етіп, адамды оның психо-әлеуметтік және биологиялық қызметінің тұтастығымен қарастыруға байланысты кеңейтеді. Осылайша, тәндік-бағдарлық тәсіл әдістерінің жалпы негізі тән (body) мен рухани-психикалық сфераның (mind) ажырамас байланысы туралы түсінікке негізделген терапия үдерісінде (body-mind therapy) терапевтің клиенттің тәнімен байланысын пайдалануы болып табылады. Мұнда клиенттің жауап қайтарылмаған эмоциялары мен зақымды естеліктері тәнде сақталып қалған психологиялық қорғаныстың физиологиялық механизмдерінің қызметінің нәтижесі деп жорамалданады. Олардың тәндік көріністерімен

жұмыс кері байланыс қағидаты бойынша клиентке тұлғаның ығыстырылып шығарылған аспектілерін сезінуге және қабылдауға, оларды өзінің терең болмысының (self) бөліктері ретінде біріктіруге көмектесіп, клиенттің психологиялық мәселелеріне түзету енгізуге көмектеседі [14].

Сонымен, **қорыта келгенде**, денеге бағдарланған терапия әдістері мен тәсілдерінің көптүрлілігіне қарамастан, олардың барлығын адамның когнитивті, мінез-құлықтық, эмоционалды және тәндік көріністерін бірлікте қарастырумен қол жеткізілетін адамды біріктірілген болмыс ретінде түсінуге деген жалпы ұмтылыс біріктіреді.

Психотерапия контекстінде алуан түрлі 50 денеге бағытталған емдік жүйелер бар, олардың арасында райхиандық терапия, Лоуэн бойынша биоэнергетикалық психоанализ, Фельденкрайз жүйесі, Александердің техникасы, рольфинг, розен-әдіс, биосинтез, биодинамикалық психоанализ кең танымал. Денелік психотерапия (денеге бағытталған, соматикалық терапия) – салыстырмалы түрде денені саналы ұғынуға және «азат етуге» бағдарланған, оның биологиялық және әлеуметтік негізделген реакцияларын тануға, өзіндік денесіне оралуға, алғашқы импульстерді ашуға, денені өзгерту арқылы жұмысқа, тұтастыққа жетуге және қазіргі сәтпен өмір сүруге бағытталған психологияның жас және перспективті бағыты. Денеге бағытталған терапияның дамуына К.Юнгтің аналитикалық психологиясы күшті әсер етті. «Жаны жоқ дене бізге ешнәрсе айта алмайды, біз жанның көзқарасын қолдай алмаймыз, жанның денесіз ешбір мәні жоқ». К.Юнг бойынша, мысалы, биде көрінетін «белсенді қиял» деп атаған әртістік көңіл-күйлер, саналы ұғынылмаған қалаулар мен қажеттіліктерді бейсаналылықтан туындатып, оларды катарсистік босату мен талдау үшін қолжетімді етеді. Адам арнайы дене жаттығуларының көмегі арқылы бұлшық ет қабығынан босап, өзінің денесін таниды, өзінің ішкі ынталарын саналы ұғынады және оларды қабылдайды. Бұл адамның терең ұмтылыстары мен сезімдеріне сәйкес, үйлесімді өмірде өзін-өзі реттеу қабілетін дамытуға, басқаша айтқанда, дене және психологиялық өсуге әкеледі

Біздің еңбегіміздің тақырыбына сәйкес, сана мен тәннің (яғни, бұлшықетті жүйенің) ықпалы мен өзара шарттастығы түрлі тәсілдерде қандай түрде қарастырылатынына назар аудару маңызды болып табылады.

1. Райх В. Анализ характера. – М., 2000. - 220 с.
2. Райх В. Анализ личности. – М.: «Ювента», 1999. - 333 с.
3. Райх В. Характероанализ / Пер. с англ. А. Боковикова. – М.: «Когито-Центр», 2006. – 368 с.
4. Лоуэн Александр. Депрессия и тело. – М., Велигор, 2015. - 319 с.
5. Лоуэн А. Психология тела: биоэнергетический анализ тела / Пер.с англ. С.Коледа – М.: Институт общегуман.исслед. – 2000.- 256 с.
6. Кушербаяева Е. Телесно-ориентированные игры для детей с аутистическим синдромом. Республиканский научно-методический, психологический журнал «Жантану мәселелері_Вопросы психологии». – №5, 2014.
7. Бегалиева Н.У. Тұлғаның денелік және психикалық күйін үйлесімге келтіру жаттығулары. Республикалық ғылыми-әдістемелік, психологиялық «Жантану мәселелері_Вопросы психологии» журналы. – №4, 2013. - 23-25 бб.
8. Фельденкрайз М. Осознание через движение. – СПб, 1998.
9. Фельденкрайз М. Искусство движения. Уроки мастера. // Москва, ЭКСМО, 2013.
10. Фельденкрайз М. Осознание через движение: 12 практических уроков // М. - СПб, 2014. 160 с.
11. Телесно-ориентированная психотерапия. Хрестоматия// Автор-составитель Л.С.Сергеева. - СПб., 2000.
12. Пиз А. Новый язык телодвижений / Перевод с англ.: Новикова Т.- М.,Издательство:Эксмо, 2013.
13. Баскаков В. Свободное тело. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2014. – 224с.
14. Руководство по телесно-ориентированной терапии. – СПб: «Речь», 2013. 256 с.

Аннотация

*Бегалиева Н.У., Алипбаева Б.М. – Казахский государственный
женский педагогический университет*

Сущность и специфические особенности телесно-ориентированной терапии

В статье рассматриваются сущность и специфические особенности телесно-ориентированной терапии – одного из современных направлений психологии и психотерапии. Подробно изучается концепция Вильгельма Райха, основоположника телесно-ориентированной психологии и психотерапии, где особое внимание уделяется телесно-ориентированной терапии. В рамках статьи проводится сравнительный анализ взглядов основных представителей данного направления, таких как А. Лоуэн, Ида Рольф, М. Александер, М. Фельденкрайз. Вместе с тем, широко освещается концепции и других авторов, занимающихся проблемой телесно-ориентированной терапии. В связи с тем, что использование телесно-ориентированной терапии делает возможным осознание глубокой взаимосвязи души и тела, разума человека, также уделено внимание области ее фактического применения.

Ключевые слова: тело, мышечный панцирь, защитный панцирь, символический язык тело, биоэнергетика, скованность тела, расслабление.

Abstract

Begalieva N. U., Alipbaeva B. M. – Kazakh state women's teacher training university

The essence and specific features of bodily-oriented therapy

In article the entity and specific features of the solid oriented therapy – one of the modern directions of psychology and psychotherapy are considered. Explicitly Wilhelm Raich's concept, the founder of the solid oriented psychology and psychotherapy where special attention is paid to the solid oriented therapy is studied. Within article the comparative analysis of views of the main representatives of this direction, such as A. Lowen, Ida Rolf, M. Alexander, M. Feldenkryaz is carried out. At the same time, it is widely illuminated with the concept and other authors dealing with a problem of the solid oriented therapy. Because use of the solid oriented therapy does possible realization of deep correlation of soul and a body, reason of the person, attention is also paid to the field of its actual application.

Keywords: body, muscular armor, protective armor, symbolical language body, bioenergetics, constraint of a body, relaxation.

МРНТИ 15.01.11

S.A. Fedossova¹

*¹S.Amanzholov East-Kazakhstan State University
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

**SPEAKING TRAINING AS FUNDAMENTAL ASPECT OF LEARNING
FOREIGN LANGUAGE**

The article deals with Speaking as very multifaceted and complex phenomenon. First, it performs the function of a means of communication in a person's life. Secondly, speaking is a form of human activity. Thirdly, it is important to remember that as a result of speaking there is its product – a saying. Being an activity and its product, speaking has some traits that serve as a guide in training, as suggestion what conditions must be created for the development of speaking, as well as evaluation criteria of the learning outcomes.

The modern system of teaching a foreign language comes from the fact that the methods of teaching foreign languages are important not only communicative situations, which occur every second in the language communities and almost incalculable, but only repetitive, which most typical, or standard situations. The term refers to a typical communicative situation of an imaginary building or a model of real contact, which implements language behavior of interlocutors in their typical social-communicative roles.

Keywords: communicative situation, communication, real contact, modern techniques, methodology, speech activity speaking skills.

Communication conditions in the modern world, where a foreign language is a means of communication, knowledge, cognition and information storage, determined the need for development of all kinds of language skills: speaking and listening comprehension, as well as reading and writing. In this article we focus upon the process of developing students' speaking skills in secondary school.

Speaking is a productive type of speech activity by which the verbal communication is performed. Speaking is the expression of thoughts verbally in the core of speaking pronunciation, vocabulary and grammar skills. Speaking is very multifaceted and complex phenomenon. First, it performs the function of a means of communication in a person's life. Secondly, speaking is a form of human activity. Thirdly, it is important to remember that as a result of speaking there is its product - a saying. Being an activity and its product, speaking has some traits that serve as a guide in training, as suggestion what conditions must be created for the development of speaking, as well as evaluation criteria of the learning outcomes.

U.K. Babansky believes that the method of training is nothing more than "an orderly way related activities of a teacher and students to address problems of education" [1,p.68]. Thus, as the method of teaching we mean a way of organizing learning and cognitive activity of a teacher and students, addressed to the solution of educational tasks. At the heart of modern teaching methods are speaking categories such as verbal communication as: the situation, the role of the position, the community, the type and scope of communication, which are considered by modern science, as a model of verbal communication.

The most important of these methods of training speaking is communicative (speech) situation. Communicative situation, as a method of teaching speaking, which consists of four factors:

- Circumstances of the fact (or a situation), which carries out a communication (including the presence of other people);
- Relationship between the communicants;
- Verbal motivation;
- Implementation of the act of communication, creating a new position, the incentives for speaking [2,p.12].

The modern system of teaching a foreign language comes from the fact that the methods of teaching foreign languages are important not only communicative situations, which occur every second in the language communities and almost incalculable, but only repetitive, which most typical, or standard situations. The term refers to a typical communicative situation of an imaginary building or a model of real contact, which implements language behavior of interlocutors in their typical social-communicative roles. Examples of typical communication situation are: a conversation a buyer and a seller, a viewer with a cashier of the theater, the conversation of a mother with her son about his schooling, a teacher and a student, former classmates talk, meeting of loved ones, etc.

Another important part of the speaking teaching method is a form of communication. Speech-person contact occur in conditions that differ in the number of individuals involved in the communication, the nature of the relationship between them, the presence of changing roles of a speaker and a listener within the same act of communication.

Distinguish three types of communication: individual, group and public, which determine the specificity of the training speaking methodology [3,p.25]. There are two people involved in an individual communication. It is characterized by spontaneity, confidence. Here communication partners are equal in percentage of participation in the general speech "product." Each person can support the proposed topic or replace it with another. If either partner of individual communication stops talking, the communicative act is over. In group communication in the same act of communication several people are involved (conversation with friends, training session, meeting).

Communicative status of group members of group communication is very different from the individual. Somebody can, for example, participate in a long conversation or meeting without

saying a word. In such a communication insert the word, much less interested in listening is sometimes difficult and requires the additional qualities of the speaker. It is clear that the role of passive participants of group communication (listeners) is easier than communicating individually, but to “manage” the reception of information in these circumstances is much more complicated.

Public communication takes place at a relatively large number of individuals. For this reason, the role of the participants in the public communication is usually certain: a small number of participants act as a speaker, and the rest ones are just in the fixed roles listeners (meetings, rallies, debates, etc.). As the methods of training by the nature of the relationship between speakers distinguish formal and informal communication.

Official communication occurs between people, relations between them are determined the performance of some of the social functions (student and teacher, passenger and cashier, chief and subordinate). Here can be related meetings, interviews, briefings, negotiations. The official nature is inherent the public communication in any form. Informal communication is characterized by ease, looseness and often familiarity as in the behavior of individuals, as in the tone of their speech and the freedom in the choice of language means.

Possession of dialogic and monologic forms of communication implies possession speech skills. Language skills and knowledge are the quality of the commission of speech and thought operations and activities in the process of solving the cognitive-communicative goal. Linguistic automatism is the quality of long-term memory retrieval and use of language tools in solving speech and thought goals.

To speak a foreign language it is not enough to know its vocabulary, rules of pronunciation, reading and spelling, methods and techniques of speech and so on, but you should still be able to use words practically, change words and connect them in a sentence, recognize lexical items and understand the proposals, that is you should be able to perform speech activity in a foreign language. The successful implementation of any activity, including speech, depends of formation of appropriate skills and knowledge.

Skills needed to carry out operations and activities that make up the activity. If the human being would have not “prescribed” skills, even the most minimal step in the activity would have to make an action consciously and spend the extra energy resources of the body. Skills can liberate a person’s attention of the need to control the intermediate operations and to transfer this account to control more complex and demanding action and the result of all the activities in general. Doings in actions are always automated and performed on the basis of skills, and all the activities are carried out consciously on the basis of the ability.

In domestic psychological literature, the concept “skill” has some essentially similar definitions as “skills are the successfully carried out actions based on knowledge”, “skill are the abilities of performing an action in accordance with the objectives and conditions of the activity”.

Psychologists traditionally point on the specific features of knowledge that set it apart from the skills. We list the most important ones:

- The lack of automation in actions;
- Consistent use of reliance on the knowledge and previous experience in the action;
- Parallel use in the operations of the non-automated skills with knowledge as certain simple skills, which are components of these actions;

The presence of the expanded self in the implementation of actions.

In the area of speech training students master to speak logically and consistently about the situation of communication, as well as in connection with what he saw, heard, read using the elements of description, narration and reasoning, expressing their attitude to the subject of the utterance.

At the middle stage of learning, the knowledge and skills students had acquired in the previous period reinforce and improve. This phase of training is characterized by improving skills of students to use various methods of enriching their vocabulary and increase their potential vocabulary and language skills. The most important is the use of an independent foreign language as a

means of getting students new information that would have been different from known facts that increases their awareness of the different fields of knowledge, introduced in the new field of application.

Improving the skills to participate in the dialogue etiquette character, dialogue, questioning, dialogue, a call to action dialogue, information sharing, mixed dialogue incorporating elements of different types of dialogues which are based on the extended subjects, in both formal and informal situations of everyday communication, including professionally oriented situations.

Modern methodology of teaching speaking distinguishes two types of informal communication: talk on business matters and free conversation. Talk on business matters can be seen as a necessary link in non-verbal activity as a means of solving arising from non-verbal action problems (for example, the discussion among family members way of summer vacations, professional choice for finishing school son narration, and so on).

Free conversation is a separate activity of communication, or in such activities, the purpose of which is to establish contact, understanding the impact on the knowledge, skills and system of social values (beliefs) and the emotional state of another person. In this area of verbal communication as social and cultural, free conversation serves as the main, the most common type of communication. Subject of free conversation is extremely latitude range and independent of any activity of non-verbal scene: the participants can begin to discuss the conversation with a discussion of a new play, and end up sharing views on bicycle repair. Free conversation is characterized by a wide variety of verbal incentives to dialogue participants. It may be a desire to share the news, to get certain information or just fill the time. Free conversation is widely used for establishing contact between members of the ad hoc group, for example, during the at-home.

Summing up the above, it can be said that modern foreign language teaching methodology has the following types of speech communication model:

- Official personal contact;
- A business conversation;
- Free conversation;
- Group official conversation;
- Monologue in group discussions;
- Public communication.

Inductive learning has not an original sample. In teaching dialogue speech in inductive method, the stages are:

- Designing a dialogue;
- Checking it with a teacher;
- Learning dialogue;
- Playing the dialogue out.

Teaching monologue is also different. Thus, with the deductive learning monologue speech it is necessary to reveal the efficiency of the inductive method in developing students' speaking skills, first read the text, then sort out the main idea, and only then create a monologue based on just read text.

In inductively learning things differently:

- Choosing key phrases that will be used;
- Making a logical chain of responses;
- Playing the monologue out.

Inductive teaching and learning is an umbrella term that encompasses a range of instructional methods, including inquiry learning, problem-based learning, project-based learning, case-based teaching, discovery learning, and just-in-time teaching. These methods have many features in common, besides the fact that they all qualify as inductive. They are all student-centered, meaning that they impose more responsibility on students for their own learning than the traditional lecture-based deductive approach does.

They are all supported by research findings that students learn by fitting new information into existing cognitive structures and are unlikely to learn if the information has few apparent connections to what they already know and believe. They can all be characterized as constructivist methods, building on the widely accepted principle that students construct their own versions of reality rather than simply absorbing versions presented by their teachers. The methods almost always involve students discussing questions and solving problems in class, with much of the work in and out of class being done by students working in groups [4,p.31].

There are also differences among the different inductive methods. The end product of a project-based assignment is typically a formal written and/or oral report, while the end product of a guided inquiry may simply be the answer to an interesting question. Case-based instruction and problem-based learning involve extensive analyses of real or hypothetical scenarios while just-in-time teaching may simply call on students to answer questions about readings prior to hearing about the content of the readings in lectures. However, the similarities trump the differences, and when variations in how the methods are implemented are taken into account many of the differences disappear altogether.

Inquiry learning begins when students are presented with questions to be answered, problems to be solved, or a set of observations to be explained. If the method is implemented effectively, the students should learn to “formulate good questions, identify and collect appropriate evidence, present results systematically, analyze and interpret results, formulate conclusions, and evaluate the worth and importance of those conclusions”.

The same statements could also be made about problem-based learning, project-based learning, discovery learning, certain forms of case-based instruction and student research, however, so that inquiry learning may be considered an umbrella category that encompasses several other inductive teaching methods. Lee makes this point, observing that inquiry is also consistent with interactive lecture, discussion, simulation, service learning, and independent study, and in fact “probably the only strategy that is not consistent with inquiry-guided learning is the exclusive use of traditional lecturing.

Problem-based learning (PBL) begins when students are confronted with an open-ended, ill-structured, authentic (real-world) problem and work in teams to identify learning needs and develop a viable solution, with teachers acting as facilitators rather than primary sources of information. Class time may be devoted to:

- Solution of a problem is provided by students themselves, working on it in groups;
- Discussion of simple solutions of a problem and expectations from students of additional ones;
- Whole class discussion.

Project-based learning begins with an assignment to carry out one or more tasks that lead to the production of a final product – a design, a model, a device or a computer simulation. The culmination of the project is normally a written and/or oral report summarizing the procedure used to produce the product and presenting the outcome. De Graaf and Kolmos note that a common difficulty faced by students in a project-based environment is transferring methods and skills acquired in one project to another project in a different subject or discipline. Teachers should include such transference in their course objectives and should guide students to see connections between their current project and what they have learned previously, gradually withdrawing this support as the students become more adept at seeing the connections themselves.

Teachers should also prepare students to fill in gaps in content knowledge when a need arises, taking into account the fact that such gaps may be more likely to arise in project-based learning than in conventional lecture-based instruction. To differentiate project-based learning and problem-based learning, in the project-based is the end product is the central focus of the assignment and the completion of the project require primarily application of previously acquired knowledge, while solving a problem requires the acquisition of new knowledge and the solution may be less important than the knowledge gained in obtaining it.

In other words, the emphasis in project-based learning is on applying or integrating knowledge while that in problem-based learning is on acquiring it. Relative to traditionally-taught students, students who participate in project-based learning are more motivated, demonstrate better communication and teamwork skills, and have a better understanding of issues of professional practice and how to apply their learning to realistic problems;

In case-based teaching, students analyze case studies of historical or hypothetical situations that involve solving problems and/or making decisions. The cases should be authentic – representative of situations likely to be encountered in professional practice – and may be drawn from stories in newspapers or magazines or built from interviews with individuals involved in the situations in question. A case might include descriptions of what happened and what led up to it, the problems and challenges, the resources and constraints under which solutions could be sought, the decisions that were made, the actions that were taken, and the outcomes.

The idea is that in analyzing complex authentic cases, the students become aware of the kinds of situations and dilemmas they might have to face as professionals, gain both theoretical and practical understanding of the subjects, develop critical reasoning skills, explore their existing preconceptions, beliefs, and patterns of thinking, and make necessary modifications in those preconceptions, beliefs, and patterns to accommodate the realities of the cases. Forms of case-based instruction that are inductive use what Lynn calls “teaching cases,” in which the circumstances of the case are described but the decisions made by the protagonists are withheld so that the students can do their own analysis and decision-making. Analyses of teaching cases involve several steps:

- Reviewing of the case content;
- Statement of the problem;
- Collection of relevant information;
- Development of alternatives;
- Evaluation of alternatives;
- Selection of a course of action;
- Evaluation of solutions, and possibly review of actual case outcomes.

The similarities of this method to problem-based learning are evident; however, unlike the problems generally used in PBL, cases tend to be relatively well-structured, rich contextual details are provided, and students are called on to apply material that is already somewhat familiar, whereas PBL tends to use poorly structured problems to drive the acquisition of new content knowledge.

Discovery learning is an inquiry-based approach in which students are given a question to answer, a problem to solve, or a set of observations to explain, and then work in a largely self-directed manner to complete their assigned tasks and draw appropriate inferences from the outcomes, “discovering” the desired factual and conceptual knowledge in the process. In the purest form of this method, teachers set the problems and provide feedback on the students’ efforts but do not direct or guide those efforts.

This method is rarely used in higher education, among other reasons because teachers who hear about it fear—probably with good cause—that they would only be able to cover a small fraction of their prescribed content if students were required to discover everything for themselves. The only way to counter this fear would be to present solid evidence that discovery learning produces improved learning outcomes without requiring a major sacrifice of content.

1. Ю.К. Бабанский. Педагогика. – 2-е изд. – М. 1988 С.192
2. Кунанбаева С.С. Современная методология и теория обучения иноязычному общению // Вестник КазУМОиМЯ 2005 С. 12
3. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989 С. 276
4. Bailey, K. *Practical English language teaching: Speaking.* – New York: McGraw-Hill, 2005 P. 138

Түйіндеме

Федосова С.А. – С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университет

Білім шет тілін оқытудың іргелі аспектісі сөйлеу ретінде

Мақалада ойын айтқанда, жан-жақты және кешенді құбылыс назар аударады. Біріншіден, бұл адам өміріндегі қарым-қатынас құралы ретінде қызмет етеді. Екіншіден, дейді олар, - ол адам қызметінің нысаны болып табылады. былай - Үшіншіден, оның өнім әңгіме нәтижесінде бар екенін есте сақтау маңызды болып табылады. қызмет және оның туынды туралы айта келіп, спикер қалай жағдай сөйлеу дамыту үшін құрылған тиіс не туралы алыпсатарлық үйренуге нұсқаулық ретінде қызмет кейбір қасиеттерді, сондай-ақ оқыту нәтижелерін бағалау үшін өлшемдер бар.

Қазіргі заманғы шет тілін оқыту жүйесі шет тілдерін оқыту әдістемесі әрбір екінші тіл қауымдар өтеді коммуникативтік жағдайларға және дерлік сансыз ғана емес, маңызды болып табылады, бірақ олар *protoguauytsya* және ең типтік немесе стандартты жағдайлар болғанына негізделген. термині әдеттегі әлеуметтік-коммуникативтік рөлдерді өз сұхбаттасушы лингвистикалық мінез-жүзеге асырады типтік байланыс жағдай жорамал нақты байланыс үлгісіне жатады.

Түйін сөздер: коммуникативтік жағдай, байланыс, нақты байланыс, қазіргі заманғы әдістері, әдістемесі, тіл дағдылары.

Аннотация

Федосова С.А. – Восточно Казахстанский Университет им. С. Аманжолова

Обучение говорению как фундаментальный аспект изучения иностранного языка

В статье речь идет о многогранном и сложном явлении, а именно говорении. Во-первых, оно выполняет функцию средства коммуникации в жизни человека. Во-вторых, говорить – это форма человеческой деятельности. В-третьих, важно помнить, что в результате разговора есть его продукт - поговорка. Говоря о деятельности и ее производном, говорящий имеет некоторые черты, которые служат руководством при обучении, как предположение о том, какие условия должны быть созданы для развития речи, а также критерии оценки результатов обучения.

Современная система обучения иностранному языку исходит из того, что методы обучения иностранным языкам важны не только для коммуникативных ситуаций, которые происходят каждую секунду в языковых сообществах и почти неисчислимы, но они повторяются и являются наиболее типичными или стандартными ситуациями. Термин относится к типичной коммуникативной ситуации воображаемой модели реального контакта, которая реализует языковое поведение собеседников в их типичных социально-коммуникативных ролях.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация, коммуникация, реальный контакт, современные методики, методология, речевые навыки.

МРНТИ 15.81.21

Ш.А. Мухангалиева¹

Г.Ж. Кудасова²

^{1,2} Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан

**ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ – БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ ТАБЫСТЫ
ӘРЕКЕТІНІҢ КЕПІЛІ**

Мақалада болашақ мамандардың әрекетінің табыстылығы және адам шығармашылығының дамуына оң ықпалын тигізетін интербелсенді әдістерді қолданудың орны қарастырылған. Студенттердің интерактивті әдістерді қолдану арқылы табысты ірекетін қалыптастырсақ, онда кәсіби іс-әрекетінде өзіне-өзі есеп беріп, ойлары мен әрекеттерін талдай білетін, өзін-өзі бағалай білетін, өзінің мүмкіншіліктері мен қабілеттерін жүзеге асырып, өркендей білетін, өз өмірі мен іс-әрекеттерін жоспарлай, зерттей алатын бәсекеге қаблетті,

шығармашыл, табысты мамандар даярлау мүмкіндігіне қол жеткіземіз. Студенттердің табысты әрекетіне бағытталған интерактивті әдістерді қолдануда төмендегідей қажетті, нақтылы ұсыныстар жасауға болады: студенттің табысты әрекетін қалыптастырудың педагогикалық ерекшеліктерін қарастырған жөн; табысты әрекетті қалыптастыруда тиімді жолдарының бірі ретінде интербелсенді әдістерді қолдануға болады; бұл интербелсенді әдістер студенттердің өз іс-әрекеттерін дамытып отыруда, яғни табысты әрекетке қол жеткізуде өте маңызды болып табылады. Зерттеу жұмысын нәтижесінде төмендегідей қорытынды жасауға болады: студенттердің табысты әрекетін интерактивті әдістерді қолдану арқылы қалыптастыруға болатыны анықталды; студенттердің өз бетімен жұмыс барысында табысты әрекет ету деңгейін арта түседі. Біздің көзқарасымызбен табысты әрекет ету нәтижелері төмендегідей болады: өмір сынақтары төтеп беріп, дұрыс шешім қабылдай білу; іздестіруді қолайлы жолмен шешу; болашақты болжау; жетістікке жету.

Түйін сөздер: интербелсі әдістер, табыстылық, әрекет, болашақ маман, кәсіби іс-әрекет, табысты әрекет ету нәтижелері, бәсекеге қаблетті.

Жаһанданудың қазіргі үдерісі, отандық білім берудің әлемдік кеңістігіне енуі, жаңа ақпараттық технологиялардың дамуы және жеке тұлғаның жалпы іс әрекет табыстылығының қалыптасуының түрлі тұжырымдарын алуда маңызды нәтижелердің бірі болып табылатындығы – білім жүйесінің халықаралық дәрежесінің жоғарылауына мүмкіндік береді.

Ақпарат көлемінің ұлғаюы мен және тез ескіруімен сипатталатын қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жоғары оқу орындары болашақ мұғалімдерді дайындауда тек арнайы білімді, іскерлік пен дағдыны игертумен шектеліп қоймай, материалды еске түсіру мен сақтауға бағытталған оқу процесін үйретеді. Педагогикалық жоғары оқу орындарының маңызды міндеттері мұғалімдерді тек білімді ғана емес, сонымен қатар практикада да қажетті кәсіби білімді тиімді қолдануға және өз бетімен іздене білетін маман етіп дайындау болып табылады.

Бүгінгі күнгі білім ордалары – жоғары немесе арнаулы орта білім беретін оқу орындарының басты мақсаты білікті, жан-жақты мамандарды даярлау екендігі сөзсіз. Заман талабы өзгерген сайын кәсіптік білім беретін оқу орындарына қоғам тарапынан қойылатын талап та өзгереді.

Білім беру қызметін инновациялық-ақпараттық тұрғыда жаңғырту механизмі мен әдістемесі жеткіліксіз. Осыған байланысты инновациялық білім беру кеңістігінде жоғары білім алуға мүмкіндікті және іс әрекет табыстылығын одан әрі жетілдіру қажет етіледі.

Бұл мәселелерді шешудегі негізгі факторлардың бірі – болашақ мамандардың әрекетінің табыстылығы жоғары болуы үшін, адам шығармашылығының дамуына оң ықпалын тигізетін интербелсенді әдістерді қолданудың орны ерекше.

Тәуелсіз мемлекетімізде еңбек етуге дағдыланған, кәсібін терең түсінетін, өзінің білімі мен іскерлігін жан жақты қолдана білетін, өзбетімен шешім қабылдай алатын табысты мамандар даярлау қажеттігі туады. Өйткені, кез келген мемлекеттің жоғарғы мектебінің маңызды әлеуметтік қызметі болашақ маманның өз мүмкіндіктерін көрсете алуына жағдай туғызу болып табылады. Осы айтылған міндеттер – мамандарды дайындайтын жоғары оқу орындарының алдында тұрған негізгі алғы шарттар. Сондықтан да, студенттерді даярлау барысында жоғары оқу орындарының оқу тәрбие үрдісіне интерактивті әдістерді еңгізу аса қажет.

Ел президенті Назарбаев университеті студенттерінің алдында сөйлеген сөзінде: «Заманауи әлемде елдің қуаты ең алдымен білім мен ғылымда болатын уақытқа келдік. Біздің қоғамда адал еңбекті терең біліммен ұштастырғанда ғана табысқа жете алатын қаперден шығармаған абзал. Бұл – заман талабы. Сендер, Қазақстанның өз ғылымы мен технологиясын, өзіндік ұстанымын жасайтын ғылым иесі болуларың керек. Кез-келген кәсіп иесі өз шаруасын тың тәсілмен, жаңа әдіспен істеуге ұмтылса ғана ешкім жетпеген табысқа жете

алады. Сендер, тәуелсіз қазақ елінің білімді жастары, өз соқпақтарыңды салып, оны елді дамуға бастайтын даңғылға айналдыруға тиіссіндер!» [1], – деген тапсырмасы білім алушы әрбір ұжымның басты міндеті.

Қазіргі кәсіби әлемде маманның үйреншікті нәрселерге күдікпен қарау, үрдістерді жақсарту тәсілдерін іздеу, проблеманы жан-жақты қарай алу, әр түрлі көзқарастарды тыңдай білу біліктері бағаланады.

Жоғарғы оқу орнында маманды кәсіби дайындау сапасын жетілдіру жолдарын іздеу арқылы оқытудың жаңа әдістері мен тәсілдерін енгізу, оқу үрдісін ұйымдастырудың жаңа формаларын құру, оқытудың жаңа құралдарын қолдану сияқты инновациялық үрдістер қарқындай түсіп, ғылыми-техникалық үдерістің зор мүмкіндіктері бар екендігін айқындай түседі.

Қазіргі күнге дейін жоғары оқу орындарының педагогтарының және түлектерінің табыстылығын жаңа оқыту үдерісінде заманауи білім беру технологияларын пайдалану арқылы қалыптастыру аспектісіне жеткілікті көңіл бөлініп, ғылыми тұрғыда теориялық және практикалық зерттеу жұмыстары аз жүргізілген. Келтірілген ғылыми еңбектерден ұсынылып отырған жұмыстың ерекшелігі: интерактивті әдістерді білім беру процессінде қолдану негізінде студенттердің табысты іс әрекетін қалыптастыру жолдары зерттеліп, мәні мен құрылымы айқындалған [6].

Жалпы алғанда, интерактивті әдістерді білім беру процессінде, әсіресе болашақ педагогтарды құзырлылық парадигма деңгейінде дайындау және олардың табыстылық, бәсекелестік қабілеттерін дамытуда қолдану маңызды қажеттіліктердің бірі болып саналады. Осы қажеттіліктерге байланысты мынадай іс-әрекеттер орындалуы тиіс: 1) педагогикалық үдерісте интербелсенді оқыту әдістерін тиімді пайдалана алатын кәсіби құзырлы педагог дайындау; 2) оқу орындарының ақпараттық-коммуникациялық технологиялар базаларын үнемі жаңартып отыру; 3) оқу-әдістемелік жұмыстарды білім берудің жаңа құндылық деңгейінде дамыту негізінде жүргізу. Осы айтылғандардың барлығы қарастырылып отырған мәселенің көкейкестілігін білдіреді.

Болашақ педагогтың табысты әрекетке қол жеткізу мәселесі көп аспектілігіне орай төмендегі негізгі қарама-қайшылықтарды атап өткен жөн: білім беруді ақпараттандыру шартында интербелсенді әдістерді қолдану негізінде студенттердің табыстылығын қалыптастыру қажеттілігі мен оны әдіснамалық қамтамасыз етудің жеткіліксіз деңгейі, студенттерді оқытудың қалыптасқан жүйесі мен олардың кәсіби дайындығына қойылатын талаптардың өсуі, сондай-ақ, осы талаптарды орындауда интербелсенді әдістердің мүмкіндіктерінің орынды пайдаланылмауы; студенттердің бәсекеге қабілеттілігін психологиялық және педагогикалық тұрғыда қамтамасыз ету қажеттілігі мен олардың табысты іс әрекет біліктілігінің деңгейін әлі де болса жетілдіру қажеттілігі.

Білім сапасын көтеру жолдары оқытудың тың әдістері мен тәсілдерін іздестіруден басталатыны белгілі. ХХІ ғасырға жаңа аяқ басқан заманда көптеген қазақстандық жоғары оқу орындары оқытудың жаңа жүйесіне көшуде. Жоғары мектеп оқытушылары студенттердің өз бетімен жұмыс істеуіне бағытталған жаңа технологиялар мен қоса дәстүрлі әдістерді оқу-тәрбие үрдісінде кенінен пайдалануда. Солардың бірі – оқытудың белсенді әдістері.

Біздің зерттеу жұмысымызда негізге алатынымыз: белсенділік – білімді меңгеруде, біліктілік пен дағдыны қалыптастыруда, оларды практика жүзінде қолдануда студенттердің қызығушылығын оятып, шығармашылық белсенділік, өздігімен қабілеттерін шыңдауда оқытудың мазмұнын, түрлерін, әдістерін, тәсілдерін және құралдарын жүзеге асыруға бағытталған оқытушылардың мақсатты іс-әрекеті. Белсенділік – студенттің өзін-өзі басқарудағы іс-әрекеті, ал, ол өз кезегінде – осы іс-әрекеттің құралы болғандықтан, оқу іс-әрекетінде белсенділікті арттыру және оны басқару, яғни, оның арнайы түзілген шарттарын студенттердің жігерін оңтайлы деңгейге көтеріп, сол деңгейде ұстап тұру мақсатында қарастыру болып табылады.

Жалпы оқу үрдісінде белсенді әдістер қолдану мәселесі бірқатар зерттеулерде қарастырылған, Атап айтсақ М.В.Буланова-Топоркова, С.Д.Смирнов, В.П.Бесналыко, М.В.Кларин, П.И.Пидкасистый, В.И.Лозовая, Т.Й.Шамова, Г.И.Щукина, Л.П.Аристова, РА.Низамова, Ж.А.Қараев, А.Б.Мырзабаев, т.б. [3, 4, 5].

«Жетістік, табыс», түсіндірмелі сөздікте дұрыс нәтиже болып табылады. Интерактивті оқыту, субъектілерінің бүтіндей жетістікке жетудің нәтижесіне бағытталуы, тек қана өзара әрекетке ғана емес, өзара тәуелділікке де бағытталады. Және бұл жағдайда субъектілерінің өзара жауаптылығын талап етуін қадағалайды. Қаншалықты студенттер интерактивті тәртіпте жұмыс істеп үйренсе де, біріккен әрекеттері өзара білімденуіне, өзара көмектесуге, өзара түсіністікке қабілеті болады.

Педагогикалық жүйеге қатысушылардың өзара қатынасын негізгі интерактивтік оқыту құрады. Сабақта студенттің қызметін ұйымдастыру және топта жеке жұмысты оқудан тұрады. Қызметтік субъект табысын ынталандыру былай беріледі: өз ойын нақты көрсете білу; сұрақты нақты қойып және де оған нақты жауап бере алуы; нақты фактіні қолдана отырып, пікірлесу; бір-бірін белсенді бағалай білу,

Ортақ істе өзінің жеке пікірін айта білу мүмкіндігі бар, психологиялық қоршаған ортада өзін жайлы сезіну мәдениеті әсер етеді. Мысалы: мына әдістер, «Кластер», «Графикалық органайзер» маңызды кесте, сурет құрастыруға бағытталған. Студенттер өзекті мәселені шешуде және оның құрылымдық түрде жобалауын талқылайды.

Педагогикалық жүйенің субъектілік қызметінің табыстылығы интерактивті оқытуда тәрбие мен оқыту бірлігін сақтауға байланысты. Студенттің өз бетінше білімді ұғынуы, түсінуі азаматтық сапасын жақсарту, осы оқытудың нәтижесі болып табылады. Өзіндік жұмыстарды орындау үшін интерактивтік әдіс арқылы рефлексияларды қалыптастыру, өзіндік бақылау, өзіндік бағалау, өзіндік қорытындылау ісінің шығармашылық қарым-қатынастарына тәрбиелік сапасы, арқылы еңбегінің мәдениеті.

Зерттеушілер (Н.И.Дейнеко, Э.В. Ильенков) жинаған білім ойлаудың «Тұрақты капиталы» болып табылатындығын айтады. Оқытушыға күнделікті әртүрлі тапсырмаларды , белсенді ой-әрекетін талап ететіндігін шешуге тура келеді. Студенттердің оқу іс-әрекетінде жетістікке жету сатысының ің маңызды бір бөлігі рефлексия болып табылады.

Студенттердің іс-әрекеті табысты болуы үшін интерактивті оқыту ортасын құру қазіргі заман талабы

Студенттердің табысты әрекетіне бағытталған интерактивті әдістерді қолдануда төмендегідей қажетті, нақтылы ұсыныстар жасауға болады: студенттің табысты әрекетін қалыптастырудың педагогикалық ерекшеліктерін қарастырған жөн; табысты әрекетті қалыптастыруда тиімді жолдарының біріретінде интербелсенді әдістерді қолдануға болады; бұл интербелсенді әдістер студенттердің өз іс-әрекеттерін дамытып отыруда, яғни табысты әрекетке қол жеткізуде өте маңызды болып табылады.

Зерттеу жұмысын нәтижесінде төмендегідей қорытынды жасауға болады: студенттердің **табысты әрекетін интерактивті әдістерді қолдану арқылы** қалыптастыруға болатыны анықталды; студенттердің өз бетімен жұмыс барысында табысты әрекет ету деңгейін арта түседі. Біздің көзқарасымызбен табысты әрекет ету нәтижелері төмендегідей болады болады: өмір сынақтары төтеп беріп, дұрыс шешім қабылдай білу; іздестіруді қолайлы жолмен шешу; болашақты болжау; жетістікке жету.

Сонымен, біз студенттердің интерактивті әдістерді қолдану арқылы табысты ірекетін қалыптастырсақ, онда кәсіби іс-әрекетінде өзіне-өзі есеп беріп, ойлары мен әрекеттерін талдай білетін, өзін-өзі бағалай білетін, өзінің мүмкіншіліктері мен қабілеттерін жүзеге асырып, өркендей білетін, өз өмірі мен іс-әрекеттерін жоспарлай, зерттей алатын бәсекеге қаблетті, шығармашыл, табысты мамандар даярлау мүмкіндігіне қол жеткіземіз деген қорытынды жасаймыз.

1. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2012 ж.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. <http://kz.government.kz/resources/docs>
3. Болонский процесс: середина пути / Под ред. В.И.Байдено. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов. – Астана: Национальный аккредитационный центр Министерства образования и науки Республики Казахстан. 2007. – 400 с.
4. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальное исследование / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1980. – 240 с.
5. Кларин, М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: анализ зарубежного опыта. / М.В. Кларин. – М.: Знание, 1986. – 80 с
6. Рысбаева А.К. Категории педагогики в системе научного знания: Учебное пособие для студентов и магистрантов педагогических вузов. – Изд. ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2005. – 262 с.
7. Сейтенова С.С. Мухангалиева Ш.А Развитие исследовательской компетентности, как критерий успешности будущего педагога. Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 8 – стр. 56-59. Российская Академия Естествознания.
8. Мухангалиева Ш.А. Подготовка будущего учителя технологии к успешности в профессиональной деятельности: Научная статья // Достояние нации №3. 2008.- 115-117 с.

Аннотация

Мухангалиева Ш.А., Кудасова Г.Ж. – АРГУ им. К.Жубанова

Интерактивное обучение – залог успешной деятельности будущих специалистов

В статье рассмотрены успешность деятельности будущих специалистов и значение применения интерактивных методов, оказывающих положительное влияние на развитие творчества. Если формировать успешность деятельности с помощью интерактивных методов, то будем иметь возможность подготовки успешных, творческих, конкурентоспособных специалистов, умеющих планировать свою жизнь и деятельность, анализировать свои поступки и оценивать свою профессиональную деятельность. Можно предложить следующие конкретные шаги в применении интерактивных методов направленных на успешность деятельности студентов: рассмотреть педагогические особенности формирования успешной деятельности студентов; возможность применения интерактивных методов, как один из эффективных путей формирования успешности деятельности. Мы считаем, что результаты успешной деятельности должны быть следующие: умение противостоять жизненным невзгодам, принятие верного решения; нахождение наиболее эффективных путей решения задач; планирование будущего; достижение цели.

Ключевые слова: интерактивные методы, успешность, деятельность, будущий специалист, профессиональная деятельность, результаты успешной деятельности, конкурентоспособный.

Abstract

Mukhangalieva Sh.A., Kudassova G.Zh. – ARSUname after K.Zhubanov

Interactive training is the key to the successful work of future specialists

The article considers the success of activities future specialists and the importance of using interactive methods that have a positive impact on the development of creativity. If we create success with interactive methods, we will have the opportunity to train successful, creative, competitive specialists who are able to plan their lives and activities, analyze their actions and assess their professional activities. We can offer the following concrete steps in applying interactive methods aimed at the success of students: to consider the pedagogical features of the formation successful student activities; the possibility of using interactive methods, as one of the effective ways of shaping the success of the activity. We believe that the results of successful activities should be the following: the ability to resist life's adversity, making the right decision; finding the most effective ways to solve problems; planning for the future; purpose achievement.

Keywords: interactive methods, success, activity, future specialist, professional activity.

¹Sh.E Duanayeva

²Mahmet M

^{1,2}Egypt University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF RELIGIOUS PERSONS

The article discusses the concept of «religious person», the substructure of personality religious rights (religious consciousness and religious behavior and religious relations), analyzes the reasons for the classification types of believers, these foreign and domestic authors. The article has been extensively reviewed by various authors definition of the concept of religious identity and their typological characteristics, the theoretical analysis is performed. The types of religious identity and the reasons of assesses criteria for the classification identified. The basis of any typology system – to show the existence of common characteristics and features between the people and identify their differences. The main purpose of the typology are the regulation of the methodological study of the object and increase its practical significance. For researchers separation of persons in a certain typology performing the role of assessment tool.

Key words: religious personality; religiosity; religious consciousness; religious behavior; religious attitude; belief.

This article investigate the issue of religious personality typologies and classification of these typologies. Religious person before considering the distribution of the types of science is to disclose the identity of the following questions: What is typology? Its function is, how important? Allocation of certain qualities or the type of people we have or plan? Now, let us make some thoughts on this problem. Any typology system is based on qualities and features that are common between the people and identify their differences. The main objective of the object, considering the methodical study of typology, is to increase the regulation and its practical significance. For researchers classification the person for the certain typology is play a role assessment tool. That, he said, in his research, taking leadership on certain approaches and concepts of many personality characteristics and properties, classifies it, put in order. Typological classification following one of the winning side - between individuals meet the fundamental behavior and behavioral characteristics to determine the cause of the psychological and social impact. We considered religious person typology and their main goal is to consider the issue of religious person in the classifications of various typologies made, guided by the concept of the authors generalize its peculiarities. Religion in any era plays as an integral part of society. Is clear about the importance of the role of religion in public and speaks for itself. Further in research would be about M. Veber's works.

As the founder of the religionsociology German scientist M. Veber (1864 - 1920) is considered. He is sociologist of social science circulating on social behavior. If it is not important if they expect a certain behavior of the direction of other people who conduct reasonable ratio can be subjective, to be successful in any of his actions in accordance with the subjective evaluation will be continued.

Similar to the general concept of the discipline of sociology of religion M. Veber convenient specifics form of sociological study. M. Veber sociologist, theologian and philosopher of religion than in the context of a question about the origin, and religion any metaphysical meaning of “non-interference” and set the living conditions of its installation or believe in the authenticity of the object of the problem and must be replaced with a solution to the questions, the god of nature, etc. In other words, religion sociologist to only a particular type of social conduct proving that people will be just as interesting. So, M. Veber's falsification and the reliability of the sociology of religion, according to sources of them ascites without affecting the study of the effect of stimulating ideas,

religious views, should be limited to determining the impact of their social life. This is the situation presented at the end of the nineteenth century, often religiously atheistic ideological campaign to the test before the rest of the empirical material used to engage in the creation of modern sociologists are of special concern to [15].

“Religious person” – modern psychology, that is caused by a combination of two different understanding of the concept of “person” and “religious”, therefore, should begin with the definition of this term analysis of these two concepts. Russian psychologist authors’ definition of “person” that the “social relations and conscious action of the entity,” as well as “social relationship, formed a joint cognitive activity of the individual” [3, 187]. Russian and foreign researchers, religious or gives a definition of the concept of religion as follows: religion in the minds of individuals and social, demographic groups and the influence of the actions (D.M. Ugrinovich) [7, 127]; certain groups and religious organizations, people’s faith in the power of the mysterious and states of feeling during worship and religious people (J.T. Toshenko do) [6], [293]; combines group and individual religious manifestations of consciousness, actions, and relationships (I.N. Yablokov) [11]; People of the world, the perception of the natural and social phenomena take the emotional relations in terms of strength and mystery (R. Fink) [9, 17]; based on the individual’s emotional state and a sense of mystical experience (through prayer, prayer, repentance), the top of the religious and emotional forms of a specific type of relationship to the world to understand that there are forces (W. James) [2, 98]; to feel that our world is only one part of mysterious force and conscious accept that our life gave us to great purpose. (V. Wundt) [1,152]; the emergence of the company resulting from the refusal to imitate the psychological, cultural and social phenomenon of determination (Freud) [10, 33].

With the above definitions that are judged, we, as a religious person – religious qualities, consciousness and actions and attitudes set of ideological views and we can say that the subject of social relations. Consider the possibility of the next three structural characteristics of the definitions of the religious person. Titles of these philosophers of Russia E. I.Arinin, V. I.Garadja, A. A.Erishev, R. A. Fink made the analysis of a wide range of works. In currently scientific philosophical, social psychology, sociology, religious studies was provided by some religious classification of the types of entities. The main criterion for classification is level of activity as a cult (religious norms and doing the estimated frequency, like a church, a mosque that religious places to visit and hold); level of understanding of the value of the person’s religion (psychologist AN Leontiev); religious faith depth and intensity. Let’s regard this classification deeper. Foreign literature, often differentiates between two types of religious entities, in the following cases: 1) as the basis of religious orientation: some individuals connected with the outside world religion, they use religion to attain its goals, and some, religion is the main goal in life (G.Ollport) [12]. Supplement of this typological D.Bétson and L.Ventiks added a third type, which it called “research orientation” [13]. 2) the “orientation” of search – it is frozen dogma contribute to a free, creative and spiritual development of a person of religious orientation. “Search and orientation of the life of the human person” means readiness to make decisions and existential questions open canon. 3) the priority of the cognitive structure: dogmatism limited, depending on the bias, tolerance (M. Rokich). 4) Konesual conditions (dogma direct perception, typology of thinking, the opinions of other people’s confidence in the verbal form of expression an expression of intolerance traditions, beliefs and show conform inflexible). His commitment and loyalty to the religion (philosophical, abstract perspectives, day-to-day activity of one semantic acceptance of diversity and a lot of clarity, transparency, religious practice (R.Allen and B.Spill). 5) due to the religious orientation of a person to act: religious person, which in turn the connection between the normal and the centralization of religion, the religion, leading people to God and away from isolation, and is characterized by a non-religious person, on the contrary isolation (R. Koch); Types of religious internalization (knowledge): internalization some type of mechanism (characterized under the influence of external forces); identifying type (as the religious values, personal values

differ and freedom of decision-making) (R. Ryan); religious party authoritarian and humanistic types (E. Fromm).

The issue classification of religious entities is considered significant since modern times, often, social studies, the scope of the framework. Russian classification of the types of researches religious person a few bases can be distinguished:

1. The typology of communication groups on the basis of ideological religion N. A. Melnikova proposed [4]. It is separated from the type of six religious parties: the appearance of the actions of individuals (religious deep faith in religion); there is a weak reflection of the actions of those with religious faith (religion); Weak faith in doubt (religious faith, sometimes floating, sometimes the actions of religious elements); religious people (or lack of faith, or atheistic position, the failure of the religious at all);

2. K.G. Yungs introvert and is based on the type of person extrovert typology. This typology D.M.Ugrinovich was proposed, in his opinion, the “in its pure form” rare two different clones [8]: mystic-religious vision (considered religion as a means of isolation from the environment into the world of fantasy and illusion); Social Worker (religion, religious groups and religious relations as a way to prove the image of the kind of person I used).

3. Social orientation and evaluation criteria based on the conditions of formation of religious typology. E.V. Protasov empirical research on the basis of the positive and negative social acceptance was divided into two different types of religious person [5]. The first type, take an active part in social work, and other people who have a different religion or religious beliefs, mercury, or actions, such as social distance away from the face. But there is a negative social types, social events, human relationships, not a polytheist not to follow the route to human destiny in the hands of God. The second criterion is based on the formation of two types of person, as well as religious: religious (people, childhood religion as a normal phenomenon at the beginning); The person who received the “arrival” as a result of religion, religion (usually life looking for the exit to the crisis grew in the secular religion of mind, adult people want to stay).

4. The system of individual social action based on the type and level of the content of the religious consciousness typology. On the basis of these criteria, I.N.Yablokova religious entities by the four different types [11, 111-112]: from life to determine the orientation of religious orientation, religious entities; is confident that they have a religion other dogmas and their moral consciousness is the head of the religion, they have an active role in religious groups; religious orientation supplemental religious entities; While faith in God, they have lost religious items that is important; Value consciousness, feelings, actions independent of the influence of religion, the cult weak, deliberately does not participate in religious meetings; variable between religion and secular look at the people who are skeptical about the existence of God cult activities performed only occasionally, stable relations among religious groups, not among those of the religious approaches.

In order to open the importance of the article we comparative theoretical analyze the research and we use foreign and domestic methods of studying the works of the authors of the study. In addition, the relative system in accordance with the principles of religious and psychological aspects of personality characteristics used to classify the methods of analysis.

In addition, we summarize the results of the above-mentioned issues, the religious person - religious qualities, consciousness and actions, and we can say that the subject of ideological views and social relations. In spite of the comprehensive care the criteria that led to the classification of the types of additives of Religious person is not against one another.

As the main religious person, considering the issue of development, has formed a religious person through the study of the psychological characteristics of typological classification have noted that there is a rational aspects.

1. V. Wundt *Problems psychological peoples*. – St. Petersburg.: Peter, 2001.

2. James W. *Variety of religious experience*. – M.: Science, 1993.

3. *Brief psychological dictionary / ed. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo. – Rostov n / D.: Phoenix, 1998. – 512 p.*
4. *Melnikova N. A. Social psychology. – M.: Allele-2000, 2005. the political Self-education. – 1975. No. 11. – S. 109-116.*
6. *J. Tosshenko T. Sociology. Sharing course.2-e. – M.: Prometheus: Yurayt-M, 2001. – 511 p.*
7. *Ugrinovich D. M., Introduction to Religious Studies. – M.: Thought, 1985. – 270 p.*
8. *Ugrinovich D. M., The psychology of religion. – M.: Politizdat, 1986. – 352 p.*
9. *Fink R. A., Religious Studies: A Study Guide. – Omsk: Izd-vo OmGTU, 2009. – 112 p.*
10. *Freud Z. The Future of an Illusion // Freud 3. Psychoanalysis. Religion. Culture. – Moscow: Renaissance, 1992. – P. 17-64.*
11. *Yablokov, I.N. Methodological problems of the sociology of religion. – M.: Moscow State University, 1972. – 133 p.*
12. *Allport G. The Religious Context of Prejudice // Journal for the Scientific Study of Religion. – 1966. – Vol. 5. – P. 454-455.*
13. *Batson C.D., & Ventis, W.L. The religious experience: A social-psychological perspective. – New York: Oxford University Press; Main R. (2007), 1982. – 256 p.*
14. *Elkind D. The child's conception of his religious identity // Lumen Vitae, 19. – 1964. – P. 635-646.*
15. *Garadzha VI, Sociology of Religion. – M.: Infra-M, 2007*

Түйіндеме

Дуанаева Ш.Е., Махмет М. – *Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті*

Діни тұлғаның әлеуметтік-психологиялық сипаттамалары

Мақалада «діни тұлға» ұғымы, оның заңдылықтары (діни сана және діни әрекеттер мен діни қарым-қатынас) жөнінде талдау жасалынып, діни тұлға типтерінің классификациялау себептерін айқындау мәселесі қарастырылған. Сонымен қатар, ресейлік және шетелдік авторлардың діни тұлға типтер классификациялары қарастырылған. Әр-түрлі авторлардың діни тұлға ұғымына берген анықтамалары мен олардың типологиялық ерекшеліктері жан-жақты қарастырылып, теориялық талдау жасалынды. Діни тұлға типтерін бөліп, оларды қандай да бір бағалаушы критеримен классификациялаудың себептері анықталған. Кез келген типология жүйесінің негізі – адамдар арасындағы ортақ қасиеттер мен ерекшеліктердің бар екендігін көрсету және олардың айырмашылықтарын анықтау. Типологияның негізгі мақсаты – қарастырып отырған объектінің методикалық зерттеуін реттеу және оның тәжірибелік мәнділігін жоғарылату болып табылады. Зерттеуші үшін тұлғаларды белгілі бір типологияға жіктеу бағалаушы инструмент рөлін атқарады.

Түйін сөздер: діни тұлға; діншілдік; діни сана; діни әрекет; діни қарым-қатынас; сенім.

Аннотация

Дуанаева Ш.Е., Махмет М. – *Университет Нур-Мубарак Египет исламской культуры*

Социально-психологическая характеристика религиозных личности

В статье рассматривается понятие «религиозная личность», подструктуры личности религиозных прав (религиозного сознания и религиозного поведения и религиозных отношений), анализируются причины типов классификации верующих, зарубежных и Российских авторов. В статье были всесторонне рассмотрены определения различных авторов, понятия религиозной личности и их типологических особенностей, выполнен теоретический анализ. Определены типы религиозной личности и выявлены причины классификации по одному оценивающему критерию. Основа любой системы типологии – показать наличие общих качеств и особенностей между людьми и выявить их отличия. Основной целью типологии являются регулирование методического исследования рассматриваемого объекта и повышение его практической значимости. Разделение личностей в определенную типологию выполняет для исследователя роль инструмента оценки.

Ключевые слова: религиозная личность; религиозность; религиозное сознание; религиозное поведение; религиозное отношение; вера.

А.А.Касымжанова¹

О.А.Калиева²

^{1,2}Университет «Туран» г. Алматы, Казахстан

РАЗЛИЧИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СУПРУГОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КОНФЛИКТНОСТЬ В СЕМЬЕ

В данной статье авторами рассматриваются ценностные ориентации супругов и их взаимосвязь со стилем конфликтного поведения. Проблемы семьи всегда были в центре внимания психологов, так как семья является важнейшей социальной средой для формирования личности, а также основным институтом психологической поддержки и воспитания, отвечая за формирование определенного образа жизни, мыслей и отношений.

На сегодняшний день знание факторов, влияющих на возникновение конфликтов в семье, которые в разной степени влияют на успешность супружества, побуждают психологов серьезно задуматься о том, как помочь людям сохранить семью и сделать супружескую жизнь счастливой. Статья содержит материалы исследований ценностных ориентаций и стилей конфликтного поведения супругов и их взаимосвязь. Авторы обозначают ценностные ориентации как основной фактор, влияющий на успешность супружеских отношений.

Ключевые слова: ценностные ориентации, конфликт, стиль конфликтного поведения, семья, супружеские отношения.

За последние годы в Казахстане непрерывно растет количество разводов с 36 107 в 2007 г. до 51 775 в 2016 г. Данная тенденция требует более глубокого понимания процессов, происходящих в современной семье, с целью использования полученных знаний для оптимизации межличностных семейных отношений.

Ценностные ориентации – это важнейший компонент структуры личности, характеризующий ее отношение к различным ценностям и определяющий ее мотивацию и поведение [1]. Несмотря на различные подходы к пониманию природы ценностных ориентации, все исследователи признают, что особенности строения и содержание ценностных ориентаций личности обуславливают ее направленность и определяют позицию, человека по отношению к тем или иным явлениям действительности.

Чаще всего именно различия в ценностных ориентациях супругов приводят к негативным тенденциям в браке, и соответственно к увеличению количества разводов, в связи с этим возрастает необходимость их изучения для получения возможности использования полученных знаний для устранения конфликтов. Все кризисные явления в функционировании семейно-брачного института обуславливают необходимость разработки программ, направленных на стабилизацию брака и семьи.

Для исследования взаимосвязи между ценностными ориентациями супругов и их конфликтным поведением нами использованы методики Ш. Шварца [2] и К.Томаса. В нашем исследовании приняли участие 44 человека (22 семейные пары) в возрасте от 30 до 42 лет со стажем семейной жизни от 5 до 10 лет.

Под ценностными ориентациями понимается отражение в сознании человека ценностей, признаваемых им в качестве стратегических жизненных целей и общих мировоззренческих ориентиров. Ценностные ориентации представляют собой основные формы функционирования ценностей на уровне личности. Ш. Шварц развил новый теоретический и методологический подход к изучению ценностей. Отметим, что Ш. Шварцем разработаны две методики изучения ценностей и их анализа:

- на уровне личности (индивидуальных различий),
- на уровне культур (различий в социальных культурах).

В нашей статье описывается исследование на основе методики для изучения ценностей личности.

Согласно теории Ш. Шварца, ценности личности существуют на двух уровнях: на уровне нормативных идеалов и на уровне индивидуальных приоритетов.

Первый уровень более стабилен и отражает представления человека о том, как нужно поступать, определяя тем самым его жизненные принципы поведения.

Второй уровень более зависим от внешней среды, например, от группового давления и соотносится с конкретными поступками человека.

Ш. Шварц исходил из того, что наиболее существенный содержательный аспект, лежащий в основе различий между ценностями, – это тип мотивационных целей, которые они выражают. Поэтому он сгруппировал отдельные ценности в типы ценностей в соответствии с общностью их целей.

Ш. Шварц описывает следующие характеристики этих типов ценностей.

Власть. Функционирование социальных институтов требует определенной дифференциации статусов, и в большинстве случаев в межличностных отношениях в разных культурах было выявлено сочетание показателей Доминантности – подчиненности. Центральная цель этого типа ценностей заключается в достижении социального статуса или престижа, контроля или доминирования над людьми и средствами (авторитет, богатство, социальная власть, сохранение своего общественного имиджа, общественное признание).

Достижение. Определяющая цель этого типа ценностей – личный успех через проявление компетентности в соответствии с социальными стандартами. Проявление социальной компетентности (что составляет содержание этой ценности) в условиях, доминирующих культурных стандартов влечет за собой социальное одобрение.

Гедонизм. Мотивационная цель данного типа определяется как наслаждение или чувственное удовольствие (удовольствия, наслаждение жизнью).

Стимуляция. Этот тип ценностей является производным от организменной потребности в разнообразии и глубоких переживаниях для поддержания оптимального уровня активности. Биологически обусловленные вариации потребности в стимуляции, опосредованные социальным опытом, приводят к индивидуальным различиям в значимости этой ценности. Мотивационная цель этого типа ценностей заключается в стремлении к новизне и глубоким переживаниям.

Самостоятельность. Определяющая цель этого типа ценностей состоит в самостоятельности мышления и выбора способов действия, в творчестве и исследовательской активности. Самостоятельность как ценность производна от организменной потребности в самоконтроле и самоуправлении, а также от итерационных потребностей в автономности и независимости.

Универсализм. Мотивационная цель данного типа ценностей – понимание, терпимость, защита благополучия всех людей и природы. Мотивационные цели универсализма производны от тех потребностей выживания групп и индивидов, которые становятся явно необходимыми при вступлении людей в контакт с кем-либо вне своей среды или при расширении первичной группы.

Доброта. Это более узкий «просоциальный» тип ценностей по сравнению с универсализмом. Лежащая в ее основе доброжелательность сфокусирована на благополучии в повседневном взаимодействии с близкими людьми. Этот тип ценностей считается производным от потребности в позитивном взаимодействии, потребности в аффилиации и обеспечении процветания группы. Его мотивационная цель – сохранение благополучия людей, с которыми индивид находится в личных контактах (полезность, лояльность, снисходительность, честность, ответственность, дружба, зрелая любовь).

Традиции. Любые социальные группы вырабатывают свои символы и ритуалы. Их роль и функционирование определяются опытом группы и закрепляются в традициях и обычаях. Традиционный способ поведения становится символом групповой солидарности, выражением единых ценностей и гарантией выживания. Традиции чаще всего принимают формы религиозных обрядов, верований и норм поведения. Мотивационная цель данной ценности

– уважение, принятие обычаев и идей, которые существуют в культуре (уважение традиций, смирение, благочестие, принятие своей участи, умеренность) и следование им.

Конформность. Определяющая мотивационная цель этого типа – сдерживание и предотвращение действий, а также склонностей и побуждений к действиям, которые могут причинить вред другим или не соответствуют социальным ожиданиям. Данная ценность является производной от требования сдерживать склонности, имеющие негативные социальные последствия (послушание, самодисциплина, вежливость, уважение родителей и старших).

Безопасность. Мотивационная цель этого типа – безопасность для других людей и себя, гармония, стабильность общества и взаимоотношений. Она производна от базовых индивидуальных и групповых потребностей. По мнению Ш. Шварца, существует один обобщенный тип ценности – безопасность (а не два отдельных – для группового и индивидуального уровня). Связано это с тем, что ценности, относящиеся к коллективной безопасности, в значительной степени выражают цель безопасности и для личности.

Слово «конфликт» происходит от латинского *conflictus* – столкновение и практически в неизменном виде входит в другие языки (*conflict* – англ., *konflikt* – нем., *conflit* – франц.) [3]. Для определения стиля конфликтного поведения нами использована методика К.Томаса «Стиль конфликтного поведения». Результаты позволяют выявить, в какой степени в репертуаре человека представлены стратегии соперничества, сотрудничества, избегания, уступок или поиска компромисса. Формулировки, составляющие вопросник, «очищены» от ситуативного контекста и потому дают возможность диагностировать именно личностные тенденции к преимущественному использованию каких-то стратегий.

Далее представлен корреляционный анализ, проведенный с помощью программы SPSS версия 22.0 для обработки данных с целью получения результата исследований взаимосвязи между ценностными ориентациями, определенными по Методике Ш.Шварца, и стилем конфликтного поведения определенным по Методике К.Томаса.

Таблица 1. Результаты корреляционного анализа между шкалами Опросника ценностных ориентаций Ш.Шварца на уровне нормативных идеалов и индивидуальных приоритетов и шкалами Методики К Томаса «Стиль конфликтного поведения» женщин

Ценностные ориентации	Нормативные идеалы					Индивидуальные приоритеты				
	Избегание	Компромисс	Приспособление	Соперничество	Сотрудничество	Избегание	Компромисс	Приспособление	Соперничество	Сотрудничество
Безопасность	-,451*	-0,382	0,065	0,382	,629**	-0,245	-0,012	-0,031	0,207	0,371
Власть	-,435*	0,193	-,545**	0,253	0,192	-0,054	-0,394	-0,179	0,223	,425*
Гедонизм	0,422	0,325	-0,329	-0,321	-,429*	-0,061	,656**	-0,257	-0,405	-,644**
Доброта	0,165	0,300	0,118	-0,354	-0,369	-0,015	-0,178	,653**	-0,108	-0,046
Достижения	0,018	0,311	-0,161	0,112	-0,126	-,514*	,595**	-,595**	0,154	-0,042
Конформность	0,144	-,610**	,583**	0,059	0,320	-0,049	0,185	-0,022	-0,221	-0,173
Самостоятельность	-0,235	-0,076	0,309	-0,066	-0,174	0,168	-0,183	0,067	0,274	0,131
Стимуляция	,494*	0,339	-0,002	-,476*	-,723**	,580**	0,122	-0,087	-0,198	-0,407
Традиции	-0,122	-0,299	0,312	0,214	0,406	-0,144	-,454*	0,363	-0,339	-0,010
Универсализм	-0,072	-,644**	,569**	0,236	0,397	-0,081	-,606**	,453*	0,347	,592**

** Корреляция значима на уровне 0,01 (двухсторонняя)
* Корреляция значима на уровне 0,05 (двухсторонняя)

Исходя из представленной выше таблицы можно сделать следующие выводы:

- На уровне нормативных идеалов, для женщин, чем больше значима ценность Безопасность, тем меньше она стремится к Избеганию в конфликтных ситуациях и тем больше она открыта для сотрудничества;

- Ценностная ориентация Власть на уровне нормативных идеалов имеет отрицательную корреляцию со шкалами Избегание и Приспособление это говорит о том, чем большей властью обладает женщина и чем больше она ценна, тем меньше женщина стремится к избеганию и приспособлению в конфликтной ситуации. Эта же ценностная ориентация в индивидуальных приоритетах положительно коррелирует со шкалой Сотрудничество, что говорит о том, чем более значима власть, тем больше женщина идет на сотрудничество в конфликте;

- Ценностная ориентация Гедонизм как на уровне нормативных идеалов, так и на уровне индивидуальных приоритетов имеет отрицательную корреляцию со шкалой Сотрудничество, т.е. если женщине важно наслаждение жизнью и получение удовольствия, то она не готова к сотрудничеству, но на уровне индивидуальных приоритетов она готова идти на компромисс;

- На уровне индивидуальных приоритетов ценностная ориентация Доброта положительно коррелирует со шкалой Приспособление, т.е. чем ценнее доброта для женщины, тем больше она готова приспособливаться в конфликте и уступать;

- Ценностная ориентация Достижения на уровне индивидуальных приоритетов показывает, что чем значима для женщины эта ценность, тем меньше она избегает и приспособливается в конфликтной ситуации, но она готова к компромиссам;

- Конформность, в свою очередь, показывает, что женщины на уровне нормативных идеалов не идут на компромисс в конфликте, но готовы приспособливаться;

- Ценностная ориентация Стимуляция на уровне нормативных идеалов имеет положительную корреляцию со шкалой Избегание, и отрицательно коррелирует со шкалами Соперничество и Сотрудничество, т.е. чем ценнее для женщин стремление к новизне и глубоким переживаниям, тем больше она стремится избегать конфликтов, и тем меньше она готова к соперничеству и сотрудничеству в конфликте. Эта же ценность на уровне индивидуальных приоритетов показывает, что женщина избегает конфликтных ситуаций;

- Чем более важна для женщин ценностная ориентация Традиции, тем меньше она идет на компромисс в конфликтной ситуации;

- Ценностная ориентация Универсализм показывает, что как на уровне нормативных идеалов, так и индивидуальных приоритетов для женщин, с преобладанием данной ценности не свойственно идти на компромисс, но они готовы к приспособлению, а также на уровне индивидуальных приоритетов открыты для сотрудничества в конфликтной ситуации.

В таблице 2 представлены результаты корреляционного анализа показателей мужчин, из которого можно сделать следующие выводы:

- На уровне индивидуальных приоритетов, чем значимее для мужчин ценностная ориентация Безопасность, тем более они предрасположены к соперничеству в конфликтной ситуации;

- При доминировании ценностной ориентации Власть на уровне индивидуальных приоритетов мужчинам в конфликтных ситуациях свойственен высокий уровень соперничества и не желание сотрудничать, тогда как на уровне индивидуальных приоритетов мужчины стараются избегать конфликта;

- Ценностная ориентация Гедонизм как на уровне нормативных идеалов, так и на уровне индивидуальных приоритетов имеет отрицательную корреляцию с шкалой Сотрудничество, т.е. если женщине важно наслаждение жизнью и получение удовольствия, то она не готова к сотрудничеству, но на уровне индивидуальных приоритетов она готова идти на компромисс;

Таблица 2. Результаты корреляционного анализа между шкалами Опросника ценностных ориентаций Ш.Шварца на уровне нормативных идеалов и индивидуальных приоритетов с шкалами Методики К Томаса «Стиль конфликтного поведения» мужчин

Стиль поведения	Нормативные идеалы					Индивидуальные приоритеты				
	Избегание	Компромисс	Приспособление	Соперничество	Сотрудничество	Избегание	Компромисс	Приспособление	Соперничество	Сотрудничество
Безопасность	-0,312	0,104	0,340	-0,336	0,317	-0,281	0,366	-0,140	,448*	-0,018
Власть	0,121	0,137	-0,165	,479*	-,439*	,437*	-0,272	-0,357	-0,086	-0,018
Гедонизм	-0,066	0,217	-0,375	0,282	0,247	0,039	0,354	-,545**	,658**	0,162
Доброта	,465*	-0,334	0,065	-0,098	-0,210	-0,011	-0,235	,600**	-,508*	-0,025
Достижения	0,056	-0,116	-0,396	0,282	-0,113	,459*	-0,101	-,509*	0,387	-0,181
Конформность	-0,273	0,046	0,171	-0,357	,458*	-0,071	0,220	-0,064	0,345	-0,303
Самостоятельность	-0,237	0,028	0,306	-0,352	0,016	-0,132	-0,286	,585**	-,678**	-0,029
Стимуляция	,439*	-,529*	0,289	-,478*	-0,304	-0,296	-0,125	0,158	-,472*	0,160
Традиции	-0,293	0,142	-0,021	-0,183	0,410	0,065	0,228	-0,296	,587**	-0,151
Универсализм	-0,189	0,082	0,151	-0,004	-0,163	-0,357	0,146	,465*	-0,270	0,057

** Корреляция значима на уровне 0,01 (двухсторонняя)
* Корреляция значима на уровне 0,05 (двухсторонняя)

- Доброта на уровне нормативных идеалов положительно коррелирует со шкалой Избегание, т.е. чем более важна доброта для мужчин, тем больше мужчины склонны к избеганию конфликта, на уровне индивидуальных приоритетов, чем ценнее доброта, тем больше мужчины идут на компромисс и наоборот меньше настроены на соперничество в конфликте;

- Чем более ценны для мужчины достижения на уровне индивидуальных приоритетов, тем больше мужчины ориентированы на избегание конфликтов и меньше готовы к приспособлению в конфликтах;

- Конформность в свою очередь показывает, что мужчины на уровне нормативных ценностей готовы к сотрудничеству в конфликте;

- Самостоятельность на уровне индивидуальных приоритетов у мужчин положительно коррелирует со шкалой Приспособление и отрицательно коррелирует с Соперничеством, т.е. мужчины готовы к приспособлению, но не идут на сотрудничество в конфликте;

- Ценностная ориентация Стимуляция на уровне нормативных идеалов имеет положительную корреляцию со шкалой Избегание, и отрицательно коррелирует со шкалами Соперничество и Компромисс, т.е. чем ценнее для мужчины стремление к новизне и глубоким переживаниям, тем больше он стремится избегать конфликтов и тем меньше он готов к соперничеству и компромиссу в конфликте. Эта же ценность на уровне индивидуальных приоритетов показывает, что мужчинам не свойственно соперничество в конфликте;

- Чем более важна для мужчин ценностная ориентация Традиции на уровне индивидуальных приоритетов, тем более характерно для них соперничество в конфликте;

- Ценностная ориентация Универсализм показывает, что на уровне индивидуальных приоритетов для мужчин, с преобладанием данной ценности свойственно приспособление в конфликтной ситуации.

Исходя из проведенного корреляционного анализа следует вывод, что между ценностными ориентациями и поведением супругов в конфликтных ситуациях есть тесная взаимосвязь, соответственно, чем более схожи ценностные ориентации супругов, тем более устойчивы и прочны отношения между супругами и соответственно крепче брак.

1. Ковальчук М.А., Тарханова И.Ю. *Девиянтное поведение: профилактика, коррекция, реабилитация.* – М.: Владос, 2013. – 288 с.
2. Карандашев В.Н. *Методика Шварца для изучения ценностей личности.* – СПб.: Речь, 2004. – 27-30 с.
3. Гришина Н.В. *Психология конфликта. 2 изд-е.* – СПб.: Питер, 2008. – 16 – 17 с.

Түйіндеме

Касымжанова А.А., Калиева О.А. – Тұран Университеті

Ерлі-зайыптылардың құндылық бағдарлануы мен оның отбасындағы конфликттілік жағдайларға әсерінің айырмашылықтары

Бұл мақалада авторлар ерлі-зайыптылардың құндылық бағдарлануы мен конфликттілік жағдайлардағы жүріс-тұрыс стилінің арасындағы өзара байланысын қарастырған. Отбасы мәселелеріне психологтар әрдайым ерекше назар аударып отырған, себебі отбасы белгілі өмір салтын, ойлау және қарым-қатынас құру дағдыларын дамыта отырып, тұлғаны қалыптастыратын маңызды әлеуметтік орта, сонымен қатар психологиялық қолдау көрсететін және тәрбиелейтін негізгі институт болып табылады.

Бүгінгі таңда отбасындағы конфликттілік жағдайларға әсер ететін ықпалдар және олардың отбасының сәттілігіне түрлі деңгейде әсер ететіндігі туралы білім психологтардың отбасын сақтап қалу және ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасының бақытты болу негізі екендігі туралы ойландырады. Авторлар құндылық бағдарлануды ерлі-зайыптылардың қарым-қатынастарына әсер ететін маңызды фактор ретінде қарастырады.

Түйін сөздер: құндылық бағдарлану, конфликт, конфликттілік жағдайлардағы жүріс-тұрыс стилі, отбасы, ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасы.

Abstract

Kassymzhanova A.A., Kaliyeva O.A. – Turan University

Spouses' values diversity and its influence on conflict behavior in a family.

The authors of the article analyze values of spouses in a family and whether they have any influence on conflict behavior. Family problems have always been a cornerstone for psychologists as family is an important social environment affecting personality development and main institution for psychological aid and support responsible for any person's lifestyle, way of thinking and relations with others.

For the time being knowledge of factors raising conflicts in families and affecting happiness in a marriage in different ways helps psychologists in searching approaches for preserving the family and making it happy. The article is based on the research of spouses' values orientations and whether they have any influence to conflict behavior style. The authors resumed values as a key factor affecting marriage longevity and spouses' happiness.

Keywords: values, value orientation, conflict, style of conflict behavior, family, spouses.

А.С. Батинова¹

Б.А. Кенжебаева²

^{1,2}Актюбинский Региональный Государственный Университет им. К.Жубанова,
г. Актобе, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА АКТИВИЗАЦИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрены психологические аспекты влияния интерактивных методов на активизацию познавательной деятельности студентов при обучении иностранному языку. Проанализировано понятие «интерактивное обучение». Изучена сущность интерактивных методов как обучение, которое основано на психологии человеческих взаимоотношений и взаимодействиях всех студентов и преподавателя, где процессы преподавания и изучения приобретают динамичный и открытый характер.

Показаны основные преимущества и выявлен ряд задач применения интерактивных методов обучения, также раскрыты основные методические принципы, которые ставят перед собой ряд важнейших образовательных целей. Интерактивное педагогическое взаимодействие, реализация интерактивных педагогических методов направлены на изменение, совершенствование моделей поведения и деятельности участников педагогического процесса.

Описаны интерактивные методы и формы, применение которых побуждает обучаемых к самостоятельному поиску и погружает их в реальную атмосферу делового сотрудничества по разрешению проблемы, где практически каждый обучаемый вовлекается в процесс познания, становится полноправным его участником, получает возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что он знает и думает. Т.е. учение дополняется обучением.

Ключевые слова: «интерактивные методы», «активизация познавательной деятельности», «активный участник», «взаимодействие», «субъект учебной деятельности», «мотивация».

Применение современных образовательных технологий в обучении – одна из наиболее важных и устойчивых тенденций развития мирового образовательного процесса. В образовательных стандартах общего и среднего образования Республики Казахстан в последние годы различные технологии обучения стали все чаще использоваться при изучении большинства учебных предметов. Уровень развития технологий обучения, современные концепции образования, необходимость развития у учащихся умения непрерывного самообразования на всем протяжении жизни для адекватности современным условиям заставляет пересмотреть и сами технологии, применяемые в образовательном процессе, выбирая из них, в первую очередь те, которые

- повышают эффективность и качество обучения;
- обеспечивают мотивы к самостоятельной познавательной деятельности;
- способствуют углублению меж предметных связей за счет интеграции информационной и предметной подготовки.

У многих студентов отмечается равнодушие к знаниям, нежелание учиться, низкий уровень развития познавательных интересов. Наблюдается поляризация студентов по уровню умственного и познавательного развития, сформированности познавательных интересов и инициативы. Поэтому мы считаем, что главная задача педагога в этих условиях заключается в поиске более эффективных форм, моделей, способов и условий обучения. Таким образом, на первый план выходит проблема активизации деятельности студентов в процессе обучения.

Активизация познавательной деятельности обучаемых будет соответствовать современным требованиям к уровню подготовки выпускников ВУЗа, если будет реализовываться де-

ятельностьный подход в личностно-ориентированном обучении при использовании интерактивных методов.

Термины «интерактивные методы», «интерактивное обучение» пришли к нам из английского языка («interactive»: «inter» означает «между», «меж»; «active» – от «act» – действовать, действие). Таким образом, термин «интерактивное обучение» – обучение, построенное на взаимодействии. Это и есть сущность интерактивных методов: обучение происходит во взаимодействии всех обучаемых, включая педагога.

Интерактивное обучение является одним из современных направлений активного социально-психологического обучения. Анализ теоретической литературы позволил сделать вывод, что интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности, при которой все участники взаимодействуют друг с другом, обмениваются информацией, совместно решают проблемы, моделируют ситуации, оценивают действия других и свое собственное поведение, погружаются в реальную атмосферу делового сотрудничества по разрешению проблемы [1].

Сущность интерактивных методов состоит в том, что обучение основано на психологии человеческих взаимоотношений и взаимодействий и происходит во взаимодействии всех студентов и преподавателя, а процессы преподавания и изучения приобретают динамичный и открытый характер. Причем, в отличие от активных методов, интерактивные ориентированы на более широкое взаимодействие студентов не только и не столько с преподавателем, но и друг с другом. Все участники образовательного процесса обмениваются информацией, совместно решают проблемы, моделируют ситуации [2]. При этом место преподавателя на интерактивных занятиях перестает быть центральным, он не даёт готовых знаний, но побуждает обучаемых к самостоятельному поиску. В результате при использовании интерактивных методов практически каждый обучаемый вовлекается в процесс познания, становится полноправным его участником, получает возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что он знает и думает. Т.е. учение дополняется обучением [3].

Основными преимуществами интерактивных форм обучения являются:

1. Активизация познавательной и мыслительной деятельности студентов.
2. Вовлечение студентов в процесс обучения как активных участников.
3. Развитие навыков анализа и критического мышления.
4. Усиление мотивации к изучению иностранного языка.
5. Создание благоприятного климата на занятии.
6. Развитие коммуникативных навыков обучающихся.
7. Развитие навыков владения современными техническими средствами.
8. Формирование и развитие навыков самостоятельной деятельности и поиска информации [4].

Применение интерактивных методов обучения позволяет решать следующие задачи:

- формировать интерес к изучаемому предмету;
- развивать самостоятельность обучаемых;
- обогащать социальный опыт обучаемых путем переживания жизненных ситуаций;
- комфортно чувствовать себя на занятиях;
- проявлять свою индивидуальность в учебном процессе

При оценивании результатов интерактивного обучения должны учитываться:

- работа в группе;
- самооценка участника групповой работы;
- свобода мышления;
- овладение культурными формами работы;
- коммуникация в учебном диалоге [5].

Основные методические принципы интерактивного обучения:

- тщательный подбор рабочих терминов, учебной, профессиональной лексики, условных понятий;

- всесторонний анализ конкретных практических примеров управленческой и профессиональной деятельности, в котором обучаемые выполняют различные ролевые функции;
- поддержание всеми обучаемыми непрерывного визуального контакта между собой;
- активное использование технических учебных средств, в том числе слайдов, фильмов, роликов, видеоклипов, интерактивной доски, с помощью которых иллюстрируется учебный материал;
- постоянное поддержание преподавателем активного внутригруппового взаимодействия, снятие напряжённости;
- оперативное вмешательство преподавателя в ход дискуссии в случае возникновения непредвиденных трудностей, а также в целях пояснения новых для слушателей положений учебной программы;
- интенсивное использование индивидуальных занятий (домашние задания творческого характера) и индивидуальных способностей в групповых занятиях;
- обучение принятию решений в условиях жёсткого регламента и наличия элемента неопределённости информации [6] .

Применяя интерактивные формы и методы обучения, мы ставим перед собой ряд важнейших образовательных целей:

- стимулировать мотивацию и интерес к изучению иностранного языка;
- повышать уровень активности и самостоятельности студентов;
- развивать навыки анализа, критичности мышления, взаимодействия, коммуникации;
- изменение установок на сотрудничество и социальных ценностей;
- саморазвитие и развитие благодаря активизации мыслительной деятельности и диалогическому взаимодействию с преподавателем и другими участниками образовательного процесса.

Интерактивное обучение имеет ряд особенностей. Совместная деятельность обучаемых в процессе познания, освоения образовательного материала означает, что каждый вносит свой особый вклад, идёт обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причём происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивать саму познавательную деятельность, переводить её на более высокие формы кооперации и сотрудничества [7].

В настоящий момент можно выделить следующие формы интерактивного обучения: эвристическая беседа; творческое задание; дискуссия; деловая и ролевая игры; тренинг; круглый стол; коллоквиум; «мозговой штурм», метод проектов. Особое место в этом ряду занимает метод проектов. Это средство моделирования разнообразных условий профессиональной деятельности методом поиска новых способов ее выполнения.

Душеина Т.В. рассматривает проект как возможность обучающимся выразить свои собственные идеи в удобной для них творчески продуманной форме: изготовление коллажей, афиш и объявлений, проведение интервью и исследований, составление планов посещения различных мест с иллюстрациями, картой и т.д. Проект – это пять «П» – Проблема – Проектирование – Поиск информации – Продукт – Презентация.

В курсе иностранного языка метод проектов может использоваться в рамках программного материала практически по любой теме, поскольку отбор тематики проводится с учетом практической значимости для студента (человек и его окружение «Мой ВУЗ», «Мой город», «Моя страна» и т.д.). Например, при прохождении темы: «Мой город» группа делится на малые подгруппы и каждая подгруппа получает индивидуальные задания: 1ая – история моего города, 2ая – достопримечательности моего города, 3ая – знаменитые люди моего города. При прохождении темы: «Путешествие» студентам предлагается ситуация: английские студенты пригласили наших студентов приехать к ним в Лондон на празднование Рождества. Данный проект должен пройти несколько этапов. На первом этапе обсуждаются причины для путешествия. Вводится новая лексика: to discover new places, to meet people, to

get acquainted with traditions and customs, to have a rest. Каждой группе дается текст для чтения: «Причины для путешествия». На втором этапе группам дается задание выбрать свой вид транспорта и обосновать выбор. Каждая группа выбирает свой способ передвижения, рассказывает о недостатках и преимуществах данного способа путешествия. На третьем этапе преподаватель предлагает в каждой группе выделить ответственных за покупку билетов, разработку программы пребывания. Каждая группа организует работу применительно к выбранному виду транспорта. На четвертом этапе обучающимся предлагается подобрать из разных источников информацию о Лондоне. Студенты составляют программу прогулки по городу и посещения достопримечательностей. На пятом этапе каждая группа защищает перед всей аудиторией свой проект, аргументируя почему выбраны тот или иной способ путешествия и программа пребывания. Задаются вопросы.

В основе проекта лежит какая – либо проблема. Чтобы ее решить, студентам требуется не только знания языка, но и владение большим объемом разнообразных предметных знаний. Наиболее реальный путь формирования мотивации у обучающихся – это обращение к действительно интересным для них проблемам, создание условий самореализации и самодтверждения в близкой им среде. Лишь тогда знания, понятия, ценности, приобретенные ими, становятся значимыми, когда они находят свое воплощение в реальной жизни.

Применяя на занятиях интерактивные методы обучения, мы добиваемся новых возможностей, связанных, прежде всего, с налаживанием межличностного взаимодействия путем внешнего диалога в процессе усвоения учебного материала. Действительно, между обучаемыми в группе неизбежно возникают определенные межличностные взаимоотношения, и от того, какими они будут, во многом зависит успешность их учебной деятельности. Умелая организация взаимодействия обучаемых на основе учебного материала становится мощным фактором повышения эффективности учебной деятельности в целом. Применение интерактивных форм и методов обучения способствует созданию ситуаций успеха, что является мощным стимулом активизации познавательной деятельности обучаемых на занятиях иностранного языка.

1. Мухина С.А., *Современные инновационные технологии обучения.* – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 360 с.

2. Панина Т.С., *Современные способы активизации обучения: учебное пособие.* – М.: Академия, 2008. – 176 с.

3. Дмитриева Е.А., *Применение интерактивных методов в образовательном процессе [Электронный ресурс] / Е.А. Дмитриева, О.А. Тиняков, Е.Н. Бурдастых // Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. Серия педагогические науки, 2014. – №1(29). – (<http://www.scientific-notes.ru/pdf/034-029.pdf>).*

4. Никишина И. В., *Интерактивные формы методического обучения.* – М., 2007. – 150 с.

5. Полат Е.С., *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования.* – М.: ИЦ «Академия», 2002.с – 77 с.

6. Беспалько В. П., *Педагогика и прогрессивные технологии обучения.* – М., 2001. – 80 с.

7. Давыдов В. В., *Теория развивающего обучения.* – М., 2006. – 79 с.

Түйіндеме

Батинова А.С., Кенжебаева Б.А. – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ

Шет тілі сабақтарында студенттердің танымдық белсенділігін арттыру үшін интербелсенді оқыту әдістері әсерінің психологиялық аспектілері

Мақала шет тілді оқыту бойынша студенттердің танымдық белсенділігін арттыру үшін қолданылатын интербелсенді әдістер әсерінің психологиялық аспектілерін қарастырады. «Интербелсенді оқыту» ұғымы талданды. Адами қарым-қатынастарға негізделген интербелсенді әдістердің мәні зерделенді, яғни оқытушы мен студент арасында оқу үрдісі серпінді, әрі ашық сипатта болатыны анықталды.

Интербелсенді әдістердің негізгі артықшылықтары мен қолданылу міндеттері көрсетілді. Сонымен қатар, маңызды мақсаттарға көзделген негізгі әдістемелік қағидалар анықталды. Интербелсенді

педагогикалық қатынастар мен интербелсенді оқыту әдістерінің қолданысы білім беру үрдісінің қатысушыларының мінезі мен қызметін жетілдіруге және өзгертуге бағытталған.

Интербелсенді әдістер пен формалар сипатталды. Олардың қолданысы оқушыларды жеке ізденіске бағыттап, әрқайсысы оқу үрдісіне қатысып, және өзінің білімі мен ойын жеткізуге мүмкіндік алатындай орта құрастырады.

Түйін сөздер: «интерактивті әдіс», «танымдық белсенділігін арттыру», «белсенді қатысушысы», «өзара іс-қимыл», «субъект оқу қызметінің мотивациясы».

Abstract

Batinova A.S., Kenzhebayeva B.A. – ARSU named after K.Zhubanov

Psychological aspects of interactive teaching methods influence on enhancing cognitive activity of students at foreign language lessons

In the article psychological aspects of influence of interactive methods on activization of cognitive activity of students at training in teaching foreign language are considered. The concept of “interactive learning” is analyzed. The essence of interactive methods is studied as learning which is based on the psychology of human relationships and interactions of all students and teachers, where the processes of teaching and learning acquire a dynamic and open character.

The main advantages are shown and a number of problems of using interactive teaching methods are revealed, and the main methodological principles that set a number of important educational goals are revealed.

Interactive pedagogical interaction, the implementation of interactive pedagogical methods are aimed at changing, improving the behavior patterns and activities of participants in the pedagogical process.

Interactive methods and forms are described, the application of which encourages trainees to independent search and immerses them in a real atmosphere of business cooperation in solving the problem, where practically every trainee is involved in the process of cognition, becomes a full participant in it, has the opportunity to understand and reflect on the fact that he knows and thinks. That is the teaching is supplemented by training.

Key words: «interactive methods», «activation of cognitive activity», «an active participant», «interaction, subject of educational activities», «motivation».

MPHTI 159.9.316.37

Z.A. Yeraliyeva ¹

Z.Sh. Karakulova²

^{1,2}Kazakh national pedagogical university, t.Almaty, Kazakhstan

INTERRELATION OF NEEDS SATISFACTION FACTORS AT INTERPERSONAL CONTACTS

The article gives a comparative analysis of the psychological defense mechanisms, as they are understood in modern and classical psychodynamic theories of personality. It is difficult to overestimate the importance of research of psychological defense for specialists of a helping profession. The actual problems of the work of practical psychologists from the standpoint of the gestalt approach have been posed. Some theoretical and methodological aspects of investigating the mechanisms of proflexion in the personal and professional development of psychologists are presented. In the article actual problems of work of practical psychologists from positions of Gestalt approach are considered, but also important interrelations with other concepts are shown. What shows the integrative significance of this mechanism for the work of a specialist of a helping profession. This theoretical analysis precedes the experimental study carried out by the author in the framework of the master’s thesis on the influence of proflexia on the personal and professional activity of a psychologist.

Keywords: personal-professional activities of practical psychologists, Gestalt approach, defense mechanisms, proflexion, contact, communication, personal boundaries, need-motivational sphere.

In recent decades, the development of applied fields in the provision of various kinds of psychological assistance has been observed in Russian psychology. Increasing the effectiveness of psychologists at the moment is of great importance in various fields: in education and health, in production, management, business, in everyday life. The author of the article adheres to the position that the professional development of psychologists is inextricably linked with their personal growth. The level of professionalism of a practicing psychologist depends on the personality of the professional, knowledge, skills and skills, as well as the organizational and content aspects of personal and professional activities.

Also in a modern society characterized by high rates of information exchange, quality processes in close contacts between people are often lost. It is psychologists who are the repeaters of socio-cultural experience in matters of personal communications. The psychologist is called upon to develop or restore from himself and his clients natural abilities to close relations, flexibility in the communicative sphere that contribute to improving the quality of life of the individual and society as a whole. In this regard, the study of proflexion as a protective psychological mechanism, as a stage in establishing close contact, as a way to build adequate personal boundaries becomes an urgent problem.

The author is planning a scientific research within the framework of the master's thesis, the questions of which are presented in this article

As already described in different literature sources in violation **gestalt therapy** release mechanisms of self-regulation process, avoidance of contact: introjection, projection, retroflexion, Proflexion deflexion, conflation. When introjecting, a person absorbs feelings, views, beliefs, assessments, norms, patterns of behavior of other people, which, however, in conflict with his own experience, are not assimilated by his personality. This non-assimilated experience – introject – is alien to a person part of his personality. The earliest introjects are parental teachings, which are absorbed by the child without critical comprehension. Over time, it becomes difficult to distinguish between introjects and their own beliefs. Projection is the direct opposite of introjection, and, as a rule, these two mechanisms complement each other. When a person is projected, he alienates the qualities inherent in him, because they do not correspond to his “I” – conception. Formed as a result of projection, “holes” are filled with introjects.

Retroflexion “This is currently doing what people originally did or tried to do like other people or objects” [1]. Retroflexion also includes another process – the subject does himself what he would like others to do to him. Creative retroflexion is under conscious control – a person suppresses the reaction, which in this situation can damage him. Pathological retroflexion is carried out chronically and without control. From the point of view of adjusting the border of contact, retroflexion is the squeezing of the body's boundary. The linguistic sign of retroflexion is the use of return suffixes and pronouns. Retroflexion – a “turn on itself” – is observed in those cases when any needs can not be satisfied because of their blocking by the social environment, and then the energy intended for manipulation in the external environment is directed to itself. Such unmet needs, or incomplete gestalt, are often aggressive feelings. Retroflexion manifests itself in muscle clamps. The initial conflict between “I” and others turns into an intrapersonal conflict. The indicator of retroflexion is the use of returnable pronouns and particles in speech, for example: “I must force myself to do this.”

Proflex, a combination of the above mechanisms of projection and retroflexion – do to others what need for themselves, to project (in conjunction with the introjection) their desire for another and act with the minimum testing reality. In addition, as follows from the analysis described above, according to the psychodynamic approach to personality research, retroflexia and proflexia largely coincide with the mechanisms **Reactive formation** – a defense mechanism, the development of which is associated with the final assimilation of the individual “higher social values” [2] Reactive education develops to contain the joy of owning a certain object (for example, one's own body) and the possibility of using it in a certain way (for example, for sex or aggression). Personality

prevents the expression of unpleasant or unacceptable thoughts, feelings or deeds for her by an exaggerated development of opposing aspirations. In other words, there is, as it were, the transformation of internal impulses into a subjectively understood opposition. **Payment** – the most recent developmentally and cognitively complex defense mechanism that is developed and used, as a rule, deliberately. It is designed to contain feelings of sadness, grief over real or imaginary loss, loss, lack, inferiority. Often this happens when it is necessary to avoid conflict with this person and increase self-sufficiency. In this case, borrowed values, attitudes or thoughts are accepted without analysis and restructuring and therefore do not become part of the personality itself. The cluster also includes compensation mechanisms: **overcompensation (reaction formation)**, **identification (introjection)** and **imagination**, which can be understood as compensation at an ideal level. The ability to minimize reality testing for the performance of the “energy-charged desire” action is also promoted by a protective regression mechanism [3,4]. **Regression** – develops in early childhood to contain feelings of self-doubt and fear of failure associated with the manifestation of the initiative. Regression involves returning in an exquisite situation to more immature ontogenetically patterns of behavior and satisfaction. With this form of protective Reaction, the personality subject to the effect of frustrating factors, replaces the solution of subjectively more complex problems by relatively simpler and more accessible in the circumstances. The use of simpler and habitual behavioral stereotypes significantly impoverishes the common (potentially possible) arsenal of prevalence of conflict situations. This mechanism is also referred to in the literature protection of the type of “implementation in action”, in which unconscious desires or conflicts are directly expressed in actions that prevent their awareness. Impulsivity and weakness of emotional and volitional control, determined by the actualization of this particular defense mechanism against the background of changes need-motivational sphere in the direction of greater simplicity and accessibility. Regressive behavior, as a rule, is encouraged by adults who have an attitude toward emotional symbiosis and infantilization of the child. In the regression cluster also includes a mechanism for **physical activity**, involving involuntary irrelevant action to relieve tension. What is important for our study – regression also contributes to less control in the manifestation of other defense mechanisms. The manifestation of protective mechanisms depends on the age development and features of cognitive processes. In general, they form a scale of primitiveness-maturity. Therefore, we also calculated the index of the overall strength of the defenses (OHS) [4,5].

Further we can consider the factors when protection does not distort information about the satisfaction of needs, but is instrumentally applied as a resource. To do this, we examine the life position (setting on relations with the environment) and the locus of control.

So, under the vital position Here is meant an element of a person's life strategy, conscious or unconscious, which determines the basic behavior in interpersonal communication of a person. The basis is taken of four types of life positions, proposed by E. Berne: «I'm good - you are good», «I'm good - you are bad», «I'm bad - you are good», «I'm bad - you are bad.» A quadrant corresponding to the full perception of the Self and Other (I am OK with myself and You are O'K with me) is defined as a healthy position based on the action of cooperation. It is opposed by a defensive and attacking paranoid position («I am OK with me, and You are not with me»), based on the action of deliverance. There are two more positions related to the flawed perception of the «I»: barren (I am not O'K with myself, You are not O'K with me), action-based waiting, and a depressive attitude (I'm not O'K with By yourself, You are OK with me), based on the action of withdrawal. In our opinion, the task of a psychologist who knows the methodology of transactional analysis is the transfer of a patient who is in any of the three inferior positions to the predominance of «healthy» (I'm-O'K with me, You – O'K with me), with The ability to apply the remaining three correctly [6].

All the basic psychodynamic theories of personality turn to the experience obtained through interpersonal relations and the process of its assimilation in the intrapersonal plan. It is obvious

that the protective mechanisms associated with the satisfaction of needs are the result of the internalization of interpersonal relations and human relations with the environment. Thus, for a detailed and in-depth study of the essential characteristics of the influence of psychological defense mechanisms or forms of interrupting contact on the satisfaction of needs, it is necessary to investigate data on the features of interpersonal relations of a person. Here we use psycho-diagnostics data on the balance in meeting the needs for a relationship, the overall life-setting (position), the degree of activity of influence on interpersonal relationships. Of course, the question of the peculiarities of building personal borders cannot be ignored here either. Psychological sovereignty is seen as the state of the subject's boundaries in different spheres of life, ensuring his social and personal well-being.

An important component here will also be emotional lability, the flexibility of psychological boundaries and the differentiation of approaches to solving problems. These aspects are examined already with the help of observation and content analysis of products of activity in the process of socio-psychological training. We will compare the types of sovereignty of personal borders and their deprivation with the focus of needs revealed by observing the subjects in the training process.

1. ISBN-13: 978-0939266241 Perls, Goodman, Hefferlin, p.36 *Gestalt Therapy: Excitement and Growth in the Human Personality*

2. Freud A. *The Ego and the mechanisms of defense // The writings of Anna Freud, Vol. 2, London, 1977*

3. Польштер И. Польштер М. *Интегрированная психотерапия: контуры теории и практики.* – М.: Класс, 1997.

4. Папуш М.П. “Я” и “ТЫ” в гештальт-терапии: аксиологический анализ концепции невротических механизмов // *Московский психотерапевтический журнал* 1992 №2, С.41-57.

5. https://psylab.info/Методика_«Индекс_жизненного_стиля»

6. <https://psyera.ru/2416/transaktnyy-analiz-e-berna>

Түйіндеме

Ералиева З.А., Каракулова З.Ш. – Абай атындағы ҚазҰПУ

Тұлғаралық қарым-қатынастағы қажеттіліктерді қанағаттандыру факторларының өзара байланысы

Мақалада психологиялық қорғаныс механизмдерінің қазіргі және классикалық психодинамикалық тұлға теорияларында қалай түсіндірілетіндігіне салыстырмалы талдау жасалған. Көмек көрсету мамандары үшін психологиялық қорғанысты зерттеудің маңыздылығын сөзбен жеткізу қиын. Гештальт тәсілдемесі тұрғысынан практикалық психологтар жұмысының өзекті мәселелері назарға алынған. Психолог мамандарының тұлғалық және кәсіби дамуындағы профлексия механизмдерін зерттеудің кейбір теория-әдіснамалық аспектілері көрсетілген. Мақалада гештальт тәсілдемесі тұрғысынан практикалық психологтар жұмысының өзекті мәселелері қарастырылады, бірақ сонымен қатар өзге тұжырымдаларымен маңызды өзара байланыстары беріледі. Бұл аталған механизмнің көмек көрсетуші мамандар жұмысына интегративтік маңыздылығын аңғартады. Берілген теориялық талдау психологтың жеке кәсіби іс-әрекетіне профлексияның ықпалы туралы автордың магистрлік диссертациясы төңірегінде жүргізілген эксперименттік зерттеудің алдын алады.

Түйін сөздер: практикалық психологтардың жеке кәсіби іс-әрекеттері, гештальт тәсілдеме, қорғаныс механизмдері, профлексия, байланыс, коммуникациялар, жеке шектеулер, мотивациялық-қажеттілік орта.

Аннотация

Ералиева З.А., Каракулова З.Ш. – КазНПУ имени Абая

Взаимосвязь факторов удовлетворения потребностей при межличностных контактах

В статье дан сравнительный анализ механизмов психологической защиты, как они понимаются в современных и классических психодинамических теориях личности. Важность исследования психологической защиты для специалистов помогающей профессии трудно переоценить. Поставлены актуальные проблемы работы практических психологов с позиций гештальт-подхода. Представлены

некоторые теоретико-методологические аспекты исследования механизмов профлексии в личностном и профессиональном развитии психологов. В статье рассматриваются актуальные проблемы работы практических психологов с позиций гештальт-подхода, но также показаны важные взаимосвязи с другими концепциями. Что показывает интегративную значимость данного механизма для работы специалиста помогающей профессии. Данный теоретический анализ предваряет экспериментальное исследование, проводимое автором в рамках магистерской диссертации о влиянии профлексии на личностно-профессиональную деятельность психолога.

Ключевые слова: личностно-профессиональная деятельность практических психологов, гештальт-подход, защитные механизмы, профлексия, контакт, коммуникации, личные границы, мотивационно-потребностная сфера.

МРНТИ 15.21.51

А. М. Коспаков¹

*¹Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова
Павлодар, Казахстан*

РАСПОЗНАВАНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ТОЧНОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВОСПРИЯТИЯ

Статья посвящена проблеме точности межличностного восприятия. Раскрываются основные психологические проблемы изучения индивидуальных особенностей личности. Между тем в исследовании показана правомерность и обоснованность использования разных подходов отбора персонала. Рассмотренные методы позволяют всесторонне исследовать личностные особенности, учитывая индивидуальные, гендерные, национально-этнические, возрастные и другие особенности соискателей. Более того, теоретический обзор методов послужил основанием для разработки программы распознавания психологических особенностей. Разработан комплекс методического инструментария, включающий в себя аудио/видео материалы, а также профили социальных сетей.

Показаны результаты проведенного исследования по распознаванию личностных особенностей соискателей в условиях «нулевого знакомства» в контексте точности межличностного восприятия. В заключении на основании результатов эмпирического исследования сформулированы пути дальнейших эмпирических исследований.

Ключевые слова: межличностное восприятие, точность межличностного восприятия, социальная перцепция, личностные особенности, социальные сети, отбор персонала.

Исследование точности межличностного восприятия, являясь одним из важных аспектов проблематики социальной перцепции в целом, представляют собой очевидно традиционную область социально-психологического знания [1, с. 91]. В социальной психологии межличностное восприятие рассматривается как одна из сторон общения, связанная с формированием образа другого человека [2; 3; 4; 5; 6]. По мнению Г.М. Андреевой «в случае познания другого человека впечатление, полученное о нем воспринимающим субъектом, не с чем сопоставить, так как отсутствуют методики прямой регистрации многочисленных качеств личности другого человека» [6, с.]. Наиболее распространенными методами является использование личностных тестов, метода экспертных оценок и социально-психологический тренинг, которые направлены на обучение искусству общения в целом, повышение перцептивной компетентности, в том числе точности восприятия [3; 7].

Также, в случае межличностного познания существует ряд проблем при сопоставлении полученного впечатления воспринимающим субъектом. В процессе межличностного восприятия многое зависит от отношения воспринимающего человека к воспринимаемому, от обстановки, в которой происходит процесс восприятия, от психологических состояний

оценщика и оцениваемого, которые могут влиять на формирование адекватного образа человека.

А.Е. Войскунский отмечает, что восприятие человека человеком не ограничивается собственно перцепцией, делается заключение о его личностных свойствах, интенциях, способностях, эмоциональном состоянии, социальном статусе, культурном уровне и т.п. [8, с. 94].

Одна из первых попыток исследовать психологические особенности личности по фотографиям в российской психологии принадлежит Барабанщикову В.А. Им было показано, что по выражению целого лица, верно, оценивается около 40 % черт личности натурщика. Менее точно воспринимаются индивидуально психологические особенности человека по нижней части лица, а хуже всего – по верхней [9, с. 79]. В исследовании, проведенном казахстанским психологом Самекиным А.С., показана связь между возрастом и точностью межличностного восприятия по фотографиям [10, с. 23-25].

Вместе с тем широко распространенные социальные сети (Facebook, ВКонтакте, LinkedIn, Twitter, Instagram и др.) играют заметную роль для создания новых форм социального взаимодействия [11, с. 187] и при решении массовых непростых перцептивных задач межличностного восприятия [8].

В работе Rouse S, Haas H. продемонстрировано, что в контексте интернет-опосредованного общения вербальное поведение, как правило, не коррелировало с самооценками личности, но показало существенную корреляцию с другими оценками личности [12, с. 446-467]. В исследовании Mitja D. Back, Juliane M. и др. по изучению точности межличностного восприятия профилей социальных сетей в условиях «нулевого знакомства» получены результаты, что точность была сильной для экстраверсии и открытости, а менее точной оказалось для невротизма [13, с. 372-374], что согласуется с предыдущими исследованиями, показывающими, что невротизм трудно обнаружить во всех контекстах с нулевым знакомством.

Так, в исследовании, выполненном D. Klumper с коллегами показали, что существует связь между тем, как сами испытуемые оценивают себя по шкалам пятифакторной модели личности и тем, как независимые эксперты оценивают эти же личностные черты пользователей по объективной информации, размещенной в их профилях. Были выявлены устойчивые связи между результатами тестовой и экспертной оценки личностных черт. Так, коэффициент корреляции между оценками по шкале Открытость равен 0.42, по шкале Экстраверсии - 0.44, по шкале Сознательность – 0.3, Согласие/Доброжелательность – 0.40, Эмоциональная стабильность (невротизм) – 0.23 [14, с. 19].

В недавнем исследовании Щебетенко С.А. и Бергфельд А.Ю. обращают внимание на то, что черта личности «экстраверсия» может позволить людям эффективно управлять социальной сетью, чтобы убедить рекрутеров в том, что они физически привлекательны даже при отсутствии каких-либо коммуникаций в автономном режиме.[15, с. 301-311].

Таким образом, актуальность данного исследования определяется тем, что точность межличностного восприятия в условиях опосредованного общения становится важным фактором процесса социального взаимодействия. В этой связи понимание специфики закономерностей точности межличностного восприятия в условиях опосредованного общения имеет существенное значение в решении практических задач по отбору персонала. Вследствие этого высокие требования предъявляются к менеджеру по персоналу, который должен обладать проницательностью, необходимой при сопоставлении вербальной и невербальной информации в процессе интервью.

Гипотеза исследования: точность межличностного восприятия проявляется в способности распознавать свойства личности.

Исследование проводилось в 4 этапа. Первый этап – подготовительный (2014 г.): определение направления исследования, конкретизация методологического аппарата, теоретическое изучение проблемы, выбор стратегии поисковой работы. Второй этап – теоретический (2014-2015 г.). Осуществлен историко-психологический и теоретико-методологический ана-

лиз и систематизация литературы по проблеме исследования. Третий этап – эмпирический (2015-2016 гг.). Разработана программа эмпирического исследования, проведено исследование распознавания личностных особенностей в условиях минимального взаимодействия с применением видеоматериалов интервью, аудиозаписей интервью и профиля социальной сети. Осуществлен анализ полученных результатов. Математическая обработка данных производилась с помощью статистического пакета IBM SPSS, версия 19.0. Четвертый этап – заключительный (2016 г.). Систематизирован и обобщен накопленный эмпирический материал, сформулированы выводы, определены перспективы дальнейшего исследования.

Эмпирическое исследование и анализ исследовательских данных проводились на базе Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова. Сбор данных осуществлялся с июня 2015 по февраль 2016 г., в высших учебных заведениях г. Павлодара.

В исследовании приняли участие 88 респондентов ($M_{\text{кол-во}}=44$) из них 53 женщины и 35 мужчин, в возрасте от 18 до 30 лет. Респонденты были выбраны методом случайного распределения. Перед испытуемыми демонстрировался стимульный материал (видео/аудио записи, профили социальной сети) и ставилась цель распознать личностные особенности интервьюированных.

Выбор молодежи в качестве целевой аудитории связан с тем, что, во-первых, она составляет значительную часть общества, являясь одной из мобильных и активных групп населения; во-вторых, молодежь более восприимчива к социальным изменениям общества, вследствие, чего молодежь быстрее адаптируется к изменяющемуся социальному пространству; в-третьих, исследование психологических особенностей соискателей при приеме на работу весьма актуально для молодежи, поскольку дает возможность выяснить степень выраженности определенных психологических черт и приобрести навыки для прохождения интервью в различных форматах; в-четвертых, сравнение распознавания личностных особенностей позволит выявить наиболее подходящие методы их изучения.

Для решения поставленных задач и проверки гипотез был использован методы количественной и качественной обработки данных (программа IBM SPSS 19) – (критерий Краскела-Уоллиса, коэффициент корреляции Спирмена, однофакторный дисперсионный анализ (ANOVA), Тест гомогенности дисперсий, тест Тьюки). Процедура отбора интервьюированных включала в себя ряд этапов. На первом этапе испытуемые заполняли методику «Личностный опросник Г. Айзенка» с целью определения индивидуальных особенностей личности (тип темперамента, экстраверсия-интроверсия, нейротизм).

На основе полученных данных нами была сформирована группа испытуемых, которая принимала участие в интервью. Необходимо отметить, что группа интервьюированных отбиралась на основе равномерного распределения личностных свойств. Таким образом, нами были отобраны 8 испытуемых (по два представителя по каждому типу темперамента).

Разработанная нами методика моделирует ситуацию при приеме на работу. Перед интервьюированным ставится задача ответить на вопросы интервьюера, касающихся своей биографии. Видеосъемка интервью осуществлялась на профессиональную фото/видео камеру Nikon D3100 в формате Full HD (1920*1080). Средняя длительность видеозаписей 2 минуты.

Участие испытуемых в исследовании осуществлялось на добровольной основе с учетом соблюдения этических принципов психолога [16]. Испытуемым разрешалось на любом этапе исследования отказаться от участия. Также нами было получено письменное согласие на проведение видеосъемки интервьюированных и использование их персональных данных в исследовании.

На основе видеointerview нами был разработан стимульный материал, который включает в себя:

- 1) видеозаписи интервью со звуковой дорожкой;
- 2) видеозаписи интервью без звуковой дорожки, но в сопровождении субтитров;

3) аудиозаписи видеointервью в формате mp3.

4) профили интервьюированных в социальной сети «Вконтакте» (www.vk.com).

Полученные результаты говорят об успешности распознавания типа темперамента по социальным сетям ($F=3,25$ при уровне значимости $p=0.95$), и отсутствует прогресс, если распознавание типа темперамента осуществляется на основе видеозаписи ($F=1,85$ статистически не значимый). Более подробный анализ динамики распознавания типа темперамента по видео представлен ниже. (рис. 1)

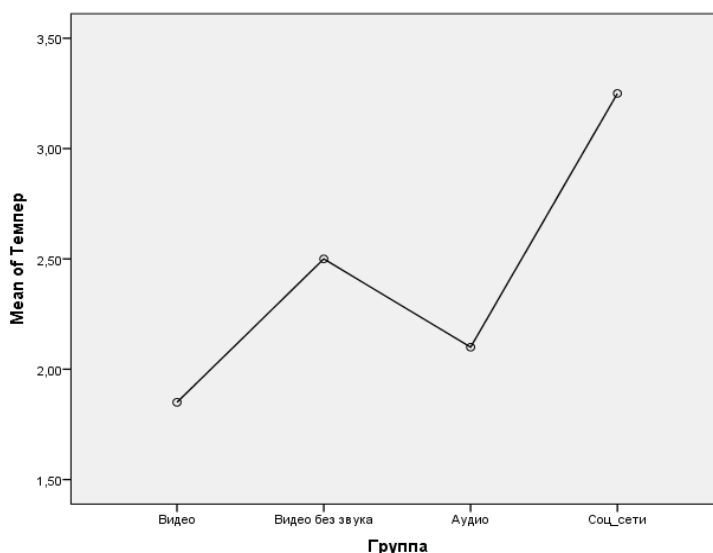

Рисунок 1 – Динамика распознавания типа темперамента по группам ($N=20$)

Полученные данные, на наш взгляд, свидетельствуют о том, что распознавание личностных особенностей человека (тип темперамента) возможно по социальным сетям. Это может быть обусловлено социально-перцептивными способностями субъекта, которые проявляются в перцептивной дифференциации точности межличностного восприятия.

Также существует прогресс в распознавании интроверсии по мимике интервьюированного ($F=2,45$ при уровне значимости $p=0.95$). Результаты анализа представлены ниже. (рис. 2).

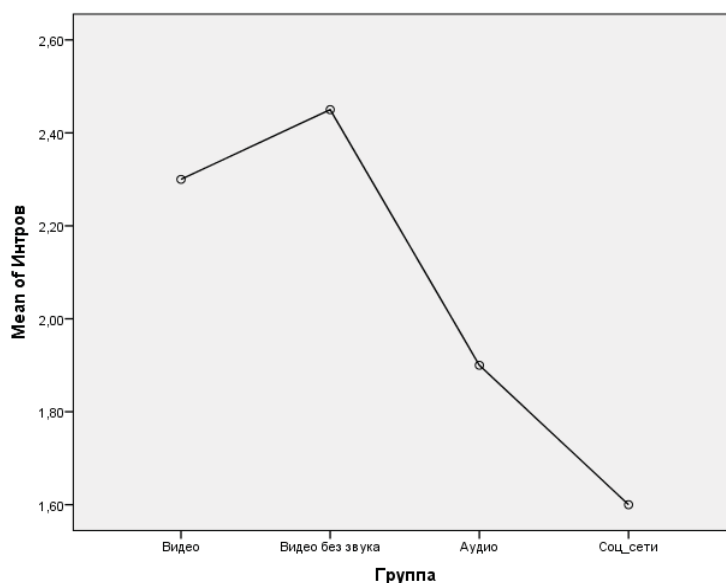

Рисунок 2 - Динамика распознавания интроверсии по группам ($N=20$)

Результаты проверки допустимости применения дисперсионного анализа по шкале экстраверсия-интроверсия показывают, что нельзя однозначно говорить о статистически значимом результате. Поскольку на полученный результат в распознавании интроверсии по

мимике интервьюированного ($F=2,45$ при уровне значимости $p=0.95$) может оказать влияние другой побочный фактор (см. таблицу 1). Тем не менее, полученные данные не позволяют нам делать вывод в распознавании экстраверсии-интроверсии по мимике, и требует дальнейшего исследования.

Таблица 1 – Проверка допустимости дисперсионного анализа

Критерий однородности дисперсий				
	Статистика Ливиня	Ст.св.1	Ст.св. 2	Значение
Темперамент	,819	3	76	,487
Экстраверсия	1,229	3	76	,305
Интроверсия	4,307	3	76	,007
Нейротизм	1,029	3	76	,385

Результаты корреляционного анализа (Spearman's rho) показывают, что существует связь между распознаванием типа темперамента и нейротизмом ($r=0,37$).

На наш взгляд, это связано с тем, что нейротизм и тип темперамента биологически обусловлены, также как экстраверсия-интроверсия. Вместе с тем мы считаем, что распознавание экстраверсии-интроверсии требует большей перцептивной точности в отличие от эмоциональной нестабильности. По этой причине люди затрудняются дифференцировать экстраверсию-интроверсию от черт характера. Более подробный анализ корреляции представлен ниже (таблица 2)

Таблица 2 – Анализ по коэффициенту корреляции Спирмена

			Темперамент	Экстраверсия	Интроверсия	Нейротизм
R _о Спирмена (Spearman's rho)	Темперамент	Коэф. корреляции	1,000	,114	,103	,372**
		Значение (2-tailed)		,313	,363	,001
		N	80	80	80	80
	Экстраверсия	Коэф. корреляции	,114	1,000	-,178	,098
		Значение (2-tailed)	,313		,115	,385
		N	80	80	80	80
	Интроверсия	Коэф. корреляции	,103	-,178	1,000	,097
		Значение (2-tailed)	,363	,115		,394
		N	80	80	80	80
	Нейротизм	Коэф. корреляции	,372**	,098	,097	1,000
		Значение (2-tailed)	,001	,385	,394	
		N	80	80	80	80

Примечание: значимые различия ** – $p \leq 0,01$.

На основе полученных результатов исследования сформулированы следующие выводы: восприятие личностных особенностей зависит от применяемых методов по отбору персонала (видеоинтервью, аудиоинтервью, профиль социальной сети) и зависит от ситуационного контекста. По данным нашего исследования распознавание типа темперамента возможно по социальным сетям; если использовать лишь традиционные методы в подборе персонала при оценке личностных свойств, то распознавание типа темперамента затруднительно; те случаи, где можно использовать традиционные и современные методы дают несколько иную картину – существует связь между распознаванием типом темперамента и нейротизмом.

Проведенное эмпирическое исследование позволяет обосновать необходимость применения в отборе персонала и традиционных и современных подходов для повышения точности распознавания. Личностных свойств интервьюера. Если использовать современный подход при отборе персонала, то наиболее точную картину распознавания личностных особенностей можно получить на основе визуально-перцептивной стороны материала, т.е. анализ профиля социальной сети. Между тем в исследовании показана правомерность и обоснованность использования разных подходов отбора. В частности нами обнаружено, что существует связь между распознаванием типом темперамента и нейротизмом. В качестве тестовых заданий нами были использованы видеоролики, аудиозаписи и профили социальной сети.

Дальнейшая разработка темы нами видится в поиске нового методического инструментария, а также развитие социально-перцептивных способностей на основе обучения. С другой стороны продуктивным было бы определение условий, при которых возрастает перцептивная точность межличностного восприятия. Таким образом, мы можем заключить, что данный вопрос требует дальнейшей разработки и более глубокого исследования.

1. Белинская Е.П., Бронин И.Д. Точность межличностного восприятия в условиях опосредованного знакомства в социальных сетях // Социальная психология и общество. 2015. Том 6. № 4. С. 91.

2. Cronbach, L. J. (1955). Processes affecting scores on «understanding of others» and «assumed similarity». *Psychological Bulletin*, 52, 177-193.

3. Андреева Г. М. Психология социального познания. – М.: Аспект-Пресс, 2000.

4. Borkenau P., Liebler A. Trait Inferences: Sources of Validity at Zero Acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1992. Vol. 62. No. 4. P. 645 – 657.

5. Kenny, D.A. (1994). *Interpersonal perception: A social relations analysis*. Guilford Press.

6. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2014. – 363 с.

7. Жуков Ю.М. Проблемы измерения точности межличностного восприятия // Вестник Моск. ун-та. Психология. 1978. № 1 – с. 114-125

8. Войскунский А.Е. Социальная перцепция в социальных сетях // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. 2014. №2. С. 90-104.

9. Барабаничиков В.А. Восприятие индивидуально-психологических особенностей человека по изображению целого и частично открытого лица // Экспериментальная психология. 2008. Том 1. № 1. С. 62–83.

10. Самекин А.С. Возрастная динамика точности и адекватности межличностного восприятия: автореферат дис. канд. психол. наук. – М.: МГУ, 2011. 28 с.

11. Я.А. Ледовая, Р.В. Тихонов, В.Ю. Иванов – Уровень психологического благополучия среди различных групп пользователей социальной сети «Фейсбук» в России / тезисы. ПСИХОЛОГИЯ XXI ВЕКА: Российская психология в контексте мировой науки / Материалы международной научной конференции молодых ученых. – СПб.: Скифия-принт. – С. 187-188.

12. Rouse, S. V., & Haas, H. A. (2003). Exploring the accuracies and inaccuracies of personality perception following Internet-mediated communication. *Journal of research in personality*, 37(5), 446-467. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00025-4](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00025-4)

13. Back, M. D., Stopfer, J. M., Vazire, S., Gaddis, S., Schmukle, S. C., Egloff, B., & Gosling, S. D. (2010). Facebook profiles reflect actual personality, not self-idealization. *Psychological science*, 21(3), 372-374. <https://doi.org/10.1177/0956797609360756>

14. Klumper, D. H., Rosen, P. A., Mossholder, K. W. (2012). Social networking websites, personality ratings, and the organizational context: More than meets the eye? *Journal of Applied Social Psychology*, 42, 1143-1172. doi: 10.1111/j.1559-1816.2011.00881.x

15. Shchebetenko, S., & Bergfeld, A. Y. (2016). The relationship between extraversion and physical attractiveness of online network users assessed by personnel recruiters. *Australian Journal of Psychology*, 68(4), 301-311. doi:10.1111/ajpy.12108

16. *Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct* // American Psychological Association. 2010.

Түйіндеме

Коспаков А.М. – С. Торайғыров атындағы ПМУ

Тұлғаның жеке ерекшеліктерін тұлғааралық қабылдау дәлдігі ауқымында тану

Мақала тұлғааралық қабылдау дәлдігі мәселесіне арналған. Тұлғаның жеке ерекшеліктерін зерттеудегі негізгі психологиялық мәселелері ашылуда. Сол арада, қызметкерлерді іріктеу саласының түрлі әдістерінің сыйымдылығы мен негізділігі көрсетілген. Зерттеуде қарастырылған әдістер үміткерлердің жеке, гендерлік, ұлттық-этникалық, жастық және басқа да ерекшеліктерін ескере отырып, жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әдістерді теориялық талдауы психологиялық ерекшеліктерді тану бағдарламасының әзірлеу үшін негіз болды. Аудио / бейне материалдарын, сондай-ақ әлеуметтік желі профилдерін құрайтын әдістемелік құралдар жиынтығы құрастырылды.

Тұлғааралық қабылдау дәлдігі контекстінде үміткерлердің «нөлдік таныс» шартында жүргізілген тұлға ерекшеліктерін тану зерттеуінің нәтижелері ұсынылған. Қорытындылау келегенде, эмпирикалық зерттеу нәтижелерінің негізінде осы зерттеу саласында эмпирикалық зерттеулердің түрлі зерттеу жолдарын тұжырымдалған.

Түйін сөздер: тұлғааралық қабылдау, тұлғааралық қабылдау дәлдігі, әлеуметтік қабылданым, тұлғалық ерекшеліктер, әлеуметтік желілер, қызметкерлерді іріктеу.

Abstract

Kospakov A.M. – S. Toraihyrov Pavlodar State University

Recognition of individual personality characteristics in the context of the accuracy of interpersonal perception.

The article is devoted to the problem of the accuracy of interpersonal perception. The main psychological problems of studying individual characteristics of a personality are revealed. Meanwhile, the study shows the validity of using different approaches to psychological selection. Examined methods make it possible to comprehensively investigate personal characteristics, taking into account individual, gender, ethnic, age and other characteristics of applicants. Moreover, the theoretical review of the methods served as the basis for the development of a program for studying psychological features. A set of methodological tools was developed, including audio / video materials, as well as profiles of social networks.

The results of the conducted research on the study of the accuracy and adequacy of interpersonal perception of the personality characteristics of applicants in the conditions of «zero acquaintance» are shown. In conclusion, based on the results of the empirical study, ways of further empirical research are formulated.

Keywords: interpersonal perception, accuracy of interpersonal perception, social perception, personal characteristics, social media, recruitment.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Намазбаева Жамиля Идрисовна – психология ғылымдарының докторы, академик, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университет;

Исабекова Толеш Шакетаевна – «Тұлға психология орталығының» ғылыми қызметкері Абай атындағы ҚазҰПУ;

Әмірова Бибісара Әубакірқызы – Академик Е.А. Бөкетов атындағы қарағанды мемлекеттік университеті, философия және психология факультеті, психология кафедрасының профессоры, психология ғылымдарының докторы, профессор;

Сарыбекова Жанат – педагогика ғылымдарының докторы, М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің профессоры;

Уюкбаева Мереке Иманбековна – филология ғылымдарының кандидаты, ҚазҰПУ Абай атындағы профессор;

Тоқсанбаева Нүргүл Қорғаджанқызы – психология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры;

Кенжебаева Таттыгуль Бекбалтиновна – анатомия, физиология және дефектология кафедрасының меңгерушісі, Ph.D докторы;

Жакупова Дана Сункарбековна – анатомия, физиология және дефектология кафедрасының оқытушысы;

Мовчан Яна Александровна – к.психол.наук, ассистент кафедрасы педагогика и психологии управления социальными системами им.акад. И.А. Зязюна, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Украина, Харьков;

Косшыгулова Алия Сериковна – «Тұлға психология орталығының» ғылыми қызметкері Абай атындағы ҚазҰПУ;

Тыныбаева Ляззат Мэлсовна – әлеуметтік ғылымдарының магистрі, Абай атындағы ҚазҰПУ Педагогика және психология институты арнайы білім беру кафедрасының аға оқытушысы;

Сейтенова Салима Сағынқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ-нің доценті;

Берстенова Асем Бахыткелдиевна – Қ. Жұбанов атындағы АӨМУнің оқытушысы;

Байжанова Айнагуль Артыковна – Қ. Жұбанов атындағы АӨМУнің оқытушысы;

Ибраимова Жанар Кажыбаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Абай атындағы ҚазҰПУ;

Айтқурманова Арайлым Айтқурмановна – орыс филологиясы, әлем тілдері және аударма кафедрасының профессоры С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университет;

Қапшышева Гулнар Қадырбековна – кафедра меңгерушісі, орыс филологиясы, әлем тілдері және аударма кафедрасының профессоры С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университет;

Кенжетбаева Роза Орынбаевна – Нархоз Университетінің «Мемлекеттік басқару» кафедрасының аға оқытушысы, психология магистрі;

Жакупова Дана Сункарбековна – анатомия, физиология және дефектология кафедрасының оқытушысы;

Әбіл Ақмарал Сатыбайқызы – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ оқытушысы, магистр;

Сугуралиева Алия Мұханбетжанқызы – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ оқытушысы, магистр;

Мусралина Ақбала Сандыбайқызы – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ-нің оқытушысы;

Накешева Сауле Турсунғалиқызы – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ-нің оқытушысы;

Сидорова Лариса Сергеевна – психология магистрі, «Туран» Университет PhD докторанты;

Бегалиева Нүргүл Үсейінқызы – психология ғылымдарының кандидаты, ҚазМҚПУ теориялық және практикалық психология кафедрасының аға оқытушы;

Әліпбаева Бақыт Мәметқызы – «Психология» мамандығының 1-курс магистранты;

Федосова Светлана Александровна – орыс филологиясы, әлем тілдері және аударма кафедрасының профессоры;

Мухангалиева Шнаргуль Айдарбаевна – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ аға оқытушысы, магистр;

Кудасова Гульмира Женисовна – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ аға оқытушысы;

Дуанаева Шұғыла Ерубаяевна – Нұр-Мұбарак Египет ислам университетінің Дінтану кафедрасының доктранты, психология пәнінің аға оқытушы;

Махмет Мұратхан – Нұр-Мұбарак Египет ислам университетінің Дінтану кафедрасының аға оқытушысы;

Касымжанова Анар Алиакпаровна – «Тұран» университетінің «Психология» кафедрасының меңгерушісі, психология ғылымдарының кандидаты, доцент;

Калиева Ольга Андреевна – «Тұран» университетінің 2 курс студенті;

Батинова Айман Сатыбалдықызы – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУнің оқытушысы;

Кенжебаева Бибигуль Аманжолқызы – Қ.Жұбанов атындағы АӨМУнің оқытушысы;

Ералиева Зульфия Абдуллақызы – 1 курс магистранты Абай атындағы ҚазҰПУ;

Каракулова Зауре Шапайқызы – психология ғылымдарының кандидаты Абай атындағы ҚазҰПУ;

Коспаков Айтуар Мейрамович – әлеуметтік ғылымдар магистрі, С.Торайғыров атындағы ПМУ философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы.

НАШИ АВТОРЫ

Намазбаева Жамиля Идрисовна – доктор психологических наук, академик, КазНПУ имени Абая;

Исабекова Толеш Шакетаевна – научный сотрудник центра «Психология личности» КазНПУ имени Абая;

Амирова Бибисара Аубакировна – Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова, факультет философии и психологии, профессор кафедры психологии, доктор психологических наук, профессор;

Сарыбекова Жанат – профессор Таразского государственного университета имени М.Х.Дулати, доктор педагогических наук;

Токсанбаева Нүргүл Қорғаджанқызы – профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор психологических наук;

Уюкбаева Мереке Иманбековна – кандидат филологических наук, профессор КазНПУ им Абая;

Кенжебаева Таттыгуль Бекбалтиновна – заведующий кафедрой анатомии, физиологии и дефектологии ПГПИ, доктор Ph.D;

Жакупова Дана Сункарбековна – преподаватель кафедры анатомии, физиологии и дефектологии;

Мовчан Яна Александровна – к.психол.наук, ассистент кафедры педагогики и психологии управления социальными системами им.акад. И.А. Зязюна, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Украина, Харьков;

Косшыгулова Алия Сериковна – научный сотрудник центра «Психология личности» КазНПУ имени Абая;

Тыныбаева Ляззат Мэлсовна – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры специального образования Института педагогики и психологии КазНПУ имени Абая;

Сейтенова Салима Сагиновна – кандидат педагогических наук доцент, АРГУ им. К.Жубанова;

Берстенова Асем Бахыткелдіқызы – преподаватель, АРГУ им. К.Жубанова;

Байжанова Айнагуль Артыкқызы – преподаватель, АРГУ им. К.Жубанова;

Ибраимова Жанар Кажыбаевна – кандидат педагогических наук, доцент КазНПУ имени Абая;

Айткурманова Арайлым Айткурмановна – профессор кафедры русской филологии, мировых языков и перевода Восточно – Казахстанского Университета им. С.Аманжолова;

Капышева Гулнар Кадырбековна – заведующая кафедрой русской филологии, мировых языков и перевода, профессор Восточно-Казахстанский Университета им. С.Аманжолова;

Кенжетева Роза Орынбаевна – старший преподаватель кафедры «Государственное управление» Университета Нархоз, магистр психологии;

Жакупова Дана Сункарбековна – преподаватель кафедры анатомии, физиологии и дефектологии;

Абил Акмарал Сатыбаевна – магистр, преподаватель АРГУ им. К.Жубанова;

Сугуралиева Алия Мұханбетжановна – магистр, преподаватель АРГУ им.К.Жубанова;

Мусралина Акбала Сандыбаевна – преподаватель, АРГУ им. К.Жубанова;

Накешева Сауле Турсунгалиевна – преподаватель, АРГУ им. К.Жубанова;

Сидорова Лариса Сергеевна – магистр психологии, докторант PhD Университета “Туран”;

Бегалиева Нургуль Усейновна – кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры теоритической и практической психологии КазГЖПУ;

Алипбаева Бакыт Маметовна – магистрант 1-го курса специальности «Психология»;

Федосова Светлана Александровна – профессор кафедры русской филологии, мировых языков и перевода Восточно Казахстанский Университет им. С.Аманжолова;

Мухангалиева Шнаргуль Айдарбаевна – магистр, старший преподаватель АРГУ им. К.Жубанова;

Кудасова Гульмира Женисовна – старший преподаватель АРГУ им. К.Жубанова;

Дуанаева Шугыла Ерубасевна – Университет Египет исламской культуры Нур-Мубарак, Докторант кафедры Религиоведение, старший преподаватель по психологий;

Махмет Муратхан – Университет Египет исламской культуры Нур-Мубарак старший преподаватель кафедры религиоведение;

Касымжанова Анар Алиакпаровна – Заведующая кафедрой психологии Университета «Туран», кандидат психологических наук, доцент;

Калиева Ольга Андреевна – студентка 2 года обучения Университет «Туран»;

Батинова Айман Сатыбалдиевна – преподаватель, АРГУ им. К.Жубанова;

Кенжебаева Бибигуль Аманжоловна – преподаватель, АРГУ им. К.Жубанова;

Ералиева Зульфия Абдуллаевна – магистрант КазНПУ им. Абая;

Каракулова Зауре Шапаевна – кандидат психологических наук КазНПУ им. Абая;

Коспаков Айтуар Мейрамович – магистр социальных наук, преподаватель кафедры философии и социально-гуманитарных дисциплин ПГУ им. С.Торайгырова;

OUR AUTNORS

Namazbaeva Zhamilya Idrisovna – Doctor of Psychology, Abay Kazakh National Pedagogical University;

Isabekova Tolesh Shaketaevna – Scientific employee of the Center “Psychology of Personality” of Abay KazNPU;

Amirova Bibissara – Karaganda State University academician E.A. Buketova, Faculty of Philosophy and Psychology, Professor of the Department of Psychology, Doctor of Psychology, Professor;

Sarybekova Zhanat – doctor of education, professor chair “Psychology and pedagogy” Taraz State University M.Kh.Dulaty;

Toksanbayeva Nurgul Korgadzhankyzy – professor of Al-Farabi Kazakh National University, doctor of psychology;

Yuykbaeva Mereke Imanbekovna – PhD, Professor of Abai KazNPU;

Kenzhebayeva Tattygul Bekbaltinovna – head of the department of anatomy, physiology and defectology, doctor PhD;

Zhakupova Dana Sunkarbekovna – lecturer of the department of anatomy, physiology and defectology;

Movchan Yana – Ph.D (Psychology), assistant at Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department of the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine;

Kosshygulova Aliya Serikovna – Scientific employee of the Center “Psychology of Personality” of Abay KazNPU;

Tynybayeva Lazzat Melsovna – master of social sciences, senior lecturer in Institute of Pedagogy and Psychology of Kazakh National Pedagogical University named after Abai;

Seitenova Salima Saginovna – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan;

Berstenova Asem Bahitkeldievna – teacher, ARSU named after K.Zhubanov;

Baizhanova Ainagul Artykovna – teacher, ARSU named after K.Zhubanov;

Ibraimova Zonar Kazhibaevna – Candidate of pedagogical sciences Abay Kaz NPU

Aytkurmanova Araylym Aytkurmanovna – professor of Russian philology, world languages and translation S.Amanzholov East-Kazakhstan State University;

Kapysheva Gulnar Kadyrbekovna – head of department, professor of Russian philology, world languages and translation S.Amanzholov East-Kazakhstan State University;

Kenzhetaeva Roza Orynbaevna – Narxoz University, senior lecturer in “State management”, master of Psychology;

Zhakupova Dana Sunkarbekovna – lecturer of the department of anatomy, physiology and defectology;

Abil Akmaral Satybaevna – master, senior teacher of the ARSU name after K.Zhubanov;

Suguralieva Aliya Muxanbetjanovna – master, senior teacher of the ARSU name after K.Zhubanov;

Musralina Akbala Sandybayevna – teacher, ARSU named after K. Zhubanov;

Nakesheva Saule Tursungaliyevna – teacher, ARSU named after K. Zhubanov;

Sidorova Larissa Sergeevna – Master of Psychology, PhD student of “Turan” University;

Begalieva Nurgul Useinovna – candidate of Psychology Sciences, senior teacher of department of theoretical and practical psychology of KazGZHPU;

Alipbayeva Bakyt Mametovna – master of 1 st year of specialty «Psychology»;

Fedosova Svetlana Alexandrovna – professor of department of Russian philology, world languages and translation;

Mukhangalieva Shnargul Aydarbaevna – master, senior teacher of the ARSU name after K.Zhubanov;

Kudassova Gulmira Zhenisovna – senior teacher of the ARSU name after K.Zhubanov;
Duanayeva Shugyla Erubayevna – Ph.D Student, Faculty of Religious Studies Egypt University of Islamic Culture Nur-Mubarak, senior lecturer in psychology;

Mahmet Muratkhan – Egypt University of Islamic Culture Nur-Mubarak, senior lecturer in the Department of Religious Studies;

Kasymzhanova Anar Aliakparovna – Head of Psychology Department of the Turan University, PhD, Associate Professor of the Department of Psychology of the Turan University;

Kaliyeva Olga Andreevna – Second Year Study Student of the Turan University, remote Learning;

Batinova Aiman Satybaldievna – teacher, ARSU named after K.Zhubanov;

Kenzhebayeva Bibigul Amanzholovna – teacher, ARSU named after K.Zhubanov;

Yeraliyeva Zulfiya Abdullayevna – master student of KNPU about Abai;

Karakulova Zaure Shapayevna – candidate (Ph.D) of psychological science;

Yeraliyeva Zulfiya Abdullayevna – master student of KazNPU about Abai;

Karakulova Zaure Shapayevna – candidate (Ph.D) of psychological science KazNPU about Abai;

Kospakov Aituar Meiramovich – Master of Social Sciences, Lecturer, Department of Philosophy, Social and Human Disciplines S. Toraighyrov Pavlodar State University.

МАЗМҰНЫ

Намазбаева Ж.Ы., Исабекова Т.Ш. Тұлғаның депрессиялық жағдайлары мәселесі.....	3
Әмірова Б. Ә. Ата-ананың ажырасуы жеткіншектердің эмоционалдық өрісі дамуының әсер ету факторы ретінде.....	10
Сарыбекова Ж.Т.,Тоқсанбаева Н.Қ. Кросс-мәдени ерекшеліктер мен толеранттылықты теориялық зерттеу.....	15
Уюкбаева М. И. Ертегілер психологиялық және әлеуметтік-мәдени кедергілер.....	21
Кенжебаева Т.Б.,Жақупова Д.С. Мұғалімнің мәдениеттілігі тұлғаның зияткерлік әлеуетінің сапалы даму нәтижесі ретінде.....	25
Мовчан Я.А. Болашақ инженерлердің лидерлік әлеуетін дамыту.....	33
Косшыгулова А.С. Оқу тобындағы әлеуметтік-психологиялық жағдайлар динамикасы.....	38
Тыныбаева Л.М. Өзін-өзі тану жеткіншек балалардың рухани-адамгершілік тәрбие ретінде.....	43
Сейтенова С. С Оқушылардың шығармашылық дарындылығын дамытудың психологиялық ерекшеліктері.....	49
Берстенова А.Б, Байжанова А.А. Шетел тілін оқыту барысында психологиялық тұрғыда студенттердің сыни ойлау қабілетін арттыру.....	54
Айтқурманова А. А., Капышева Г.К Тәсілдері мен әдістері ерте оқыту тілі тұрғысынан трехязычной оқу саясаты.....	59
Ибраимова Ж.К. Жас өспірім балалардың агрессиялық мінез ерекшелігінің пайда болуы.....	67
Кенжетаева Р.О. Жалғыз басты қарт адамдармен әлеуметтік-психологиялық жұмыстың маңызы.....	72
Кенжебаева Т.Б. Жақупова Д.С. Біртұтас педагогикалық үдеріс болашақ мұғалімдердің мәдениетін қалыптастырудың негізі.....	76
Абил А.С., Сугуралиева А.М. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың психологиялық ерекшеліктері.....	84
Мусралина А.С, Накешева С.Т. Smart-технологиялардың қолдануы шетел тілін оқу барысындағы студенттердің психологиялық кедергілерін жеңу тәсілінің бірі.....	89
Сидорова Л.С. Әйелдердің ерте есею кезеңіндегі өзін-өзі жүзеге асырудағы ерекшеліктері: мәселесі және зерттеу әдістері.....	93
Бегалиева Н.Ү., Әліпбаева Б.М. Денеге бағдарланған терапияның мәні мен өзіне тән ерекшеліктері.....	99
Федосова С.А. Білім шет тілін оқытудың іргелі аспектісі сөйлеу ретінде.....	107
Мухангалиева Ш.А., Кудасова Г.Ж. Интербелсенді оқыту – болашақ мамандардың табысты әрекетінің кепілі.....	113
Дуанаева Ш.Е., Махмет М. Діни тұлғаның әлеуметтік-психологиялық сипаттамалары.....	118
Касымжанова А.А., Калиева О.А. Ерлі-зайыптылардың құндылық бағдарлануы мен оның отбасындағы конфликттік жағдайларға әсерінің айырмашылықтары.....	122
Батинова А.С., Кенжебаева Б.А. Шет тілі сабақтарында студенттердің танымдық белсенділігін арттыратын интербелсенді оқыту әдістері әсерінің психологиялық аспектілері.....	128
Ерралиева З.А., Каракулова З.Ш. Тұлғаралық қарым-қатынастағы қажеттіліктерді қанағаттандыру факторларының өзара байланысы.....	132
Коспаков А.М. Тұлғаның жеке ерекшеліктерін тұлғааралық қабылдау дәлдігі ауқымында тану.....	136

СОДЕРЖАНИЕ

Намазбаева Ж.И., Исабекова Т.Ш. О проблеме депрессивных состояний личности.....	3
Амирова Б.А. Развод родителей как фактор развития эмоционального состояние подростков	10
Сарыбекова Ж.Т., Тоқсанбаева Н.Қ. Исследование кросс-культурных особенностей и теории толерантности	15
Уюкбаева М.И. Психологические и социокультурные преграды в сказках	21
Кенжебаева Т.Б., Жакупова Д.С. Культура педагога как показатель развития интеллектуального потенциала личности	25
Мовчан Я.А. Развитие лидерского потенциала будущих инженеров	33
Косшыгулова А.С. Динамика социально психологических условий в учебной группе... ..	38
Тыныбаева Л.М. Самопознание как предмет духовно-нравственного воспитания детей подросткового возраста	43
Сейтенова С.С. Психологические особенности одарённых учеников	49
Берстенова А.Б., Байжанова А. Психологические условия развития технологии критического мышления студентов в обучении иностранному языку	54
Айткурманова А. А., Капышева Г.К. Подходы и методы раннего обучения языка в свете трехязычной учебной политики в Казахстане.....	59
Ибраимова Ж.К. Особенности возникновения агрессивного поведения у подростков....	67
Кенжетаетаева Р.О. Значение социально-психологической работы с одинокими пожилыми людьми	72
Кенжебаева Т.Б., Жакупова Д.С. Целостный педагогический процесс как основа формирования культуры будущих учителей.....	76
Абил А.С., Сугуралиева А.М. Психологические особенности применения информационно-коммуникационных технологий	84
Мусралина А.С., Накешева С.Т. Использование SMART-технологий как один из путей преодоления психологических барьеров студентами в изучении иностранного языка.....	89
Сидорова Л.С. Особенности самореализации женщин в период ранней зрелости: постановка вопроса и методы исследования	93
Бегалиева Н.У., Алипбаева Б.М. Сущность и специфические особенности телесно-ориентированной терапии	99
Федосова С.А. Обучение говорению как фундаментальный аспект изучения иностранного языка.....	107
Мухангалиева Ш.А., Кудасова Г.Ж. Интерактивное обучение – залог успешной деятельности будущих специалистов	113
Дуанаева Ш.Е., Махмет М. Социально-психологическая характеристика религиозных личности	118
Касымжанова А.А., Калиева О.А. Различия ценностных ориентаций супругов и их влияние на конфликтность в семье	122
Батинова А.С., Кенжебаева Б.А. Психологические аспекты влияния интерактивных методов обучения на активизацию познавательной деятельности студентов на занятиях иностранного языка	128
Ералиева З.А., Каракулова З.Ш. Взаимосвязь факторов удовлетворения потребностей при межличностных контактах.....	132
Коспаков А.М. Распознавание индивидуальных особенностей личности в контексте точности межличностного восприятия.....	136

CONTENT

Namazbaeva Zh.I., Isabekova T.Sh. On the problem of depressed personality states	3
Amirova B.A. Divorce of parents as factor of development emotional condition of teenagers .	10
Sarybekova Z.T., Toksanbayeva N.K. Research of cross-cultural peculiarities and theoretical tolerance	15
Uyukbaeva M.I. Psychological and socio-cultural barriers in Tales	21
Kenzhebayeva T.B., Zhakupova D.S. The culture of the teacher as an indicator of development of intellectual potential of the individual	25
Movchan Y.A. Development of leadership potential of future engineers	33
Kosshigulova A.S. Dynamics of socio-psychological conditions in the training group	38
Tynybayeva L.M. Self-knowledge as a matter of spiritual and moral education of adolescent children	43
Seitenova S.S. Psychological characteristics of gifted students	49
Berstenova A.B., Baizhanova A.A. The development of students' critical thinking from psychological point of view in the process of learning a foreign language	54
Aytkurmanova A. A., Kapysheva G.K Approaches and methods in early language teaching in the light of trilingual education policy in Kazakhstan	59
Ibraimova Zh.K. Peculiarities of aggressive behavior in adolescents	67
Kenzhetaeva R.O. The value of social and psychological work with lonely elderly	72
Kenzhebayeva T.B., Zhakupova D.S. Holistic pedagogical process as a basis for forming the culture of future teachers	76
Abil A.S., Suguralieva A.M. Psychological peculiarities of application of information and communication technologies	84
Musralina A.S., Nakesheva S.T. The usage of SMART-technologies as one of the ways of overcoming students' psychological barriers in learning a foreign language	89
Sidorova L.S. Special aspects of women's self-realization in early adulthood: issue and research methods	93
Begalieva N.U., Alipbayeva B.M. The essence and specific features of bodily-oriented therapy	99
Fedossova S. A. Speaking training as fundamental aspect of learning foreign language	107
Mukhangalieva Sh.A., Kudassova G.Zh. Interactive training is the key to the successful work of future specialists	113
Duanayeva Sh.E., Mahmet M. Socio-psychological characteristics of religious persons	118
Kassymzhanova A.A., Kaliyeva O.A. Spouses' values diversity and its influence on conflict behavior in a family	122
Batinova A.S., Kenzhebayeva B.A. Psychological aspects of interactive teaching methods influence on enhancing cognitive activity of students at foreign language lessons	128
Yeraliyeva Z.A., Karakulova Z.Sh. Interrelation of needs satisfaction factors at interpersonal contacts	132
Kospakov A.M. Recognition of individual personality characteristics in the context of the accuracy of interpersonal perception	136

Басуға 05.06.2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 18.75 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 109.
050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

